

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anamarija Štorman

RODNOST IN EKONOMSKA AKTIVNOST ŽENSK

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anamarija Štorman

Mentorica: doc. dr. Milivoja Šircelj

RODNOST IN EKONOMSKA AKTIVNOST ŽENSK

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici dr. Milivoji Šircelj
za strokovno pomoč pri nastajanju diplomskega dela.

Otroci ne morejo lastnoročno rešiti
ne gospodarstva ne naroda ne države ne kolektivne zavesti.

Lahko pa nas spravijo v boljšo družbeno kondicijo.

(Marko Crnkovič)

Rodnost in ekonomska aktivnost žensk

Rodnost in njeni učinki na gospodarstvo so aktualen problem držav z neustreznim obnavljanjem prebivalstva. Diplomsko delo obravnava dve bazični področji človekovega življenja v zahodnih družbah – poklicno delo in družinsko življenje – ter koncept usklajevanja med enim in drugim. Raziskovalna pozornost je posvečena vplivu zaposlitve na rodno vedenje, natančneje, ali in kako ekonomska aktivnost oziroma vzdrževanost, status aktivnosti, poklic, ekonomska dejavnost, v kateri je ženska zaposlena, in značilnosti zaposlitve vplivajo na odločitev o tem, kdaj (če) in koliko otrok imeti. Analiza je bila izvedena s podatki slovenskega popisa prebivalstva leta 2002 ter z (lastno) anketo o vplivu zaposlitve v gostinstvu (v Savinjski statistični regiji) na rodnost. Zaključki so naslednji: prvič, teza o negativni povezanosti med zaposlitvijo in rodnostjo v Sloveniji še vedno velja, sicer pa je status aktivnosti bolj izrazit pokazatelj razlik v rodnosti. Drugič, najnižjo rodnost imajo ženske iz tistih poklicnih skupin, ki opravljajo najzahtevnejša dela, vendar se razlike med posameznimi poklicnimi skupinami (in socialnimi sloji) zmanjšujejo. Tretjič, fleksibilizacija zaposlitve in dela, predvsem delovnega časa, gotovo vpliva na uspešnost pri usklajevanju dela in starševstva, na rodnost pa ne vpliva. Drugi dejavniki so očitno pomembnejši.

Ključne besede: rodnost, ekonomska aktivnost, usklajevanje dela in starševstva, gostinstvo.

Fertility and economical activity of women

Fertility and its effects on economy are acute problems of countries with an unsuitable renewal of their population. The diploma deals with two spheres of the human life in western countries – occupation and family life – and with the concept of reconciliation of those spheres. The research attention is devoted to the influence of work on the fertility, precisely, does and how does the economic activity or maintenance, social position, occupation, economical activity of work and the characteristics of the occupation influence the decision about when (if) and how many children should a woman have. The analysis was made with the help of the statistical data from the census in the year 2002 and with a poll (own make) about the influence in the catering industry (in the Savinjska region) on fertility. I came to the following conclusions: firstly, the thesis about the negative relation between the occupation and fertility in Slovenia is still valid, although the activity status is a more expressive indicator of fertility differences. Secondly, the lowest fertility is within women in those working groups, that do the hardest work, although, the differences between working groups (and social layers) are decreasing. Thirdly, the flexibility of work and occupation, working hours mainly, certainly have an influence on the success of the reconciliation of work and parenthood, however, it does not affect the fertility. Other factors are obviously more important.

Key words: fertility, economical activity, reconciliation of work and parenthood, catering industry.

KAZALO

UVOD	9
1. TEORETIČNI OKVIR.....	12
1.1 OPREDELITEV KLJUČNIH POJMOV	12
1.2 PREGLED TEMELJNIH DRUŽBOSLOVNIH PRISTOPOV V PROUČEVANJU RODNEGA VEDENJA	17
1.2.1 TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA	18
1.2.2 EKONOMSKA TEORIJA RODNOSTI.....	20
1.2.3 SOCIOLOŠKA TEORIJA RODNOSTI	21
1.3 DEJAVNIKI RODNOSTI.....	24
1.3.1 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI.....	24
1.3.2 POSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	25
1.3.2.1 BIOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTI.....	26
1.3.2.2 EKONOMSKI DEJAVNIKI RODNOSTI.....	27
1.3.2.3 SOCIALNI DEJAVNIKI RODNOSTI.....	28
1.3.2.4 KULTURNI DEJAVNIKI RODNOSTI	32
1.3.2.5 PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTI	34
2. SPREMINJANJE DRUŽBENE VLOGE ŽENSK	35
2.1 ŽENSK V PRETEKLOSTI	36
2.2 ŽENSK DANES	40
3. USKLAJEVANJE DELA IN STARŠEVSTVA.....	43
3.1 ZASEBNO OKOLJE	44
3.2 DELOVNO OKOLJE	49
3.3 DRUŽBENO-POLITIČNO OKOLJE.....	55
4. EKONOMSKA AKTIVNOST KOT DEJAVNIK RODNOSTI	57
4.1 OPREDELITEV EKONOMSKE AKTIVNOSTI	57
4.2 SESTAVA PREBIVALSTVA PO AKTIVNOSTI, STATUSU IN SPOLU.....	60
4.3 RODNOST AKTIVNIH IN VZDRŽEVANIH.....	61
4.4 RODNOST GLEDE NA STATUS AKTIVNOSTI.....	62
5. POKLIC KOT DEJAVNIK RODNOSTI	64
5.1 OPREDELITEV POJMA POKLIC	64
5.2 SESTAVA DELOVNO AKTIVNEGA PREBIVALSTVA PO GLAVNIH POKLICNIH SKUPINAH, SPOLU IN STAROSTI	66
5.3 RODNOST DELOVNO AKTIVNIH ŽENSK PO GLAVNIH POKLICNIH SKUPINAH.....	67
6. EKONOMSKA DEJAVNOST KOT DEJAVNIK RODNOSTI.....	70
6.1 OPREDELITEV POJMA DEJAVNOST.....	70
6.2 SESTAVA PREBIVALSTVA PO PODROČJIH DEJAVNOSTI, SPOLU IN STAROSTI.....	71
6.3 RODNOST DELOVNO AKTIVNIH ŽENSK PO PODROČJIH DEJAVNOSTI, V KATERIH DELAJO	73
7. USKLAJEVANJE DELA IN STARŠEVSTVA V GOSTINSTVU.....	76
7.1 ZNAČILNOSTI GOSTINSKE DEJAVNOSTI.....	76
7.2 RODNOST V GOSTINSTVU V SAVINJSKI REGIJI”	80
7.3 ANKETA O VPLIVU ZAPOSLOTITVE V GOSTINSTVU NA RODNOST	81
7.3.1 METODOLOŠKO-TEHNIČNA IZVEDBA ANKETE	81
7.3.2 PREDSTAVITEV REZULTATOV.....	83
7.3.2.1 SOCIALNODEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI VZORCA.....	83
7.3.2.2 POMOČ MATERAM PRI VARSTVU, NEGI IN VZGOJI OTROK.....	86
7.3.2.3 USKLAJEVANJE DELA IN DRUŽINSKIH OBVEZNOSTI	89

7.3.2.4 DELOVNI ČAS	91
7.3.2.5 EKONOMSKI STATUS DRUŽINE	93
7.3.2.6 MOTIVACIJE ZA VEČJE ŠTEVILO OTROK	94
VIRI IN LITERATURA	107
ČLANKI V REVIJAH IN ZBORNIKIH	107
SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE	110
INTERNETNI VIRI	113
PRILOGA A: ANKETNI VPRAŠALNIK	116
PRILOGA B: RODNOST PO REDU ROJSTEV IN PODROČJIH DEJAVNOSTI	120
PRILOGA C: DODATNE TABELE ANKETE	121

SEZNAM TABEL, SLIK IN GRAFOV

Tabela 4.1: Prebivalstvo staro 15 let ali več po ekonomski aktivnosti, statusu aktivnosti in spolu, Slovenija, popis 2002	60
Tabela 4.2: Končno potomstvo ekonomsko aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1956	61
Tabela 4.3: Končno potomstvo po statusih aktivnosti žensk, Slovenija, generacije 1942–1966	62
Tabela 5.1: Spolna sestava delovno aktivnega prebivalstva po glavnih poklicnih in starostnih skupinah, Slovenija, popis 2002 (%)	67
Tabela 5.2: Končno potomstvo po glavnih poklicnih skupinah žensk, Slovenija, generacije 1947–1966	68
Tabela 6.1: Delovno aktivno prebivalstvo po dejavnosti*, Slovenija, popis 2002 (%)	71
Tabela 6.2: Spolna sestava delovno aktivnega prebivalstva po dejavnosti* in starostnih skupinah, Slovenija, popis 2002 (%)	71
Tabela 6.3: Končno potomstvo po področjih ekonomske dejavnosti, Slovenija, popis 2002..	73
Tabela 7.1: Končno potomstvo in deleži žensk glede na število živorojenih otrok, Savinjska statistična regija, dejavnost gostinstvo, popis 2002	81
Tabela 7.2: Anketiranke glede na doseženo najvišjo stopnjo izobrazbe, lastna anketa 2007 ..	84
Tabela 7.3: Anketiranke glede na področje izobrazbe, lastna anketa, 2007	84
Tabela 7.4: Anketiranke glede na delovno mesto, lastna anketa, 2007	84
Tabela 7.5: Anketiranke glede na obliko zaposlitve, lastna anketa, 2007	84
Tabela 7.6: Anketiranke glede na osebni dohodek, lastna anketa, 2007	85
Tabela 7.7: Anketiranke glede na oceno življenjske ravni, lastna anketa, 2007	85
Tabela 7.8: Končno potomstvo in deleži žensk glede na število živorojenih otrok, lastna anketa, 2007	86
Tabela B: Deleži žensk glede na število živorojenih otrok po področjih ekonomske dejavnosti, Slovenija, popis 2002	120
Tabela C.1: Stopnje značilnosti (Sig.) za nekatere povezanosti med spremenljivkami, lastna anketa, 2007	121
Tabela C.2: <i>Kaj bi vplivalo na to, da bi se odločili za otroka oziroma za več otrok?</i> lastna anketa, 2007	121
Slika 7.1: Gostinstvo kot del turizma	76
Slika 7.2: Model analize	83
Slika 7.3: Model regresijske analize	100

Graf 7.1: Redno varstvo otrok do vstopa v osnovnošolsko izobraževanje, lastna anketa, 2007	87
Graf 7.2: Število živorojenih otrok in pomoč partnerja in starih staršev, lastna anketa, 2007	89
Graf 7.3: Uspešnost mlajših anketirank pri opravljanju poklicnih in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007	90
Graf 7.4: Uspešnost starejših anketirank pri opravljanju poklicnih in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007	90
Graf 7.5: Število živorojenih otrok in usklajevanje dela in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007	91
Graf 7.6: Število živorojenih otrok in značilnosti delovnega časa, lastna anketa, 2007	93
Graf 7.7: Število živorojenih otrok in ekonomski status, lastna anketa, 2007	94
Graf 7.8: Dejansko in idealno število otrok za mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007	95
Graf 7.9: Število otrok in idealno število otrok za mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007 ...	95
Graf 7.10: Dejansko in idealno število otrok za starejše anketiranke, lastna anketa, 2007	96
Graf 7.11: Število otrok in idealno število otrok za starejše anketiranke, lastna anketa, 2007	96
Graf 7.12: Vpliv vrednot na odločitve glede števila otrok, lastna anketa, 2007	96
Graf 7.13: Pomen otroka in starševstva, mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007.....	97
Graf 7.14: Pomen otroka in starševstva, starejše anketiranke, lastna anketa, 2007	97

UVOD

V Sloveniji se rodnost znižuje že dobrih sto let. Od leta 2003, ko smo v Sloveniji zabeležili najmanj živorojenih otrok doslej, pa število narašča. V letu 2007 se je rodilo 19.823 živorojenih otrok ter preseglo število umrlih. Vrednosti celotne stopnje rodnosti v zadnjih štirih letih naraščajo. Za leto 2007 znaša 1,38. Leta 1956 je bila celotna stopnja rodnosti še 2,51, pod mejo za obnavljanje prebivalstva pa je od leta 1981. Odlaganje materinstva v kasnejša leta se vsaj do leta 2007 še ni prenehalo. V letu 2007 so bile matere v povprečju stare 29,9 leta, očetje približno tri leta več. Ob rojstvu prvega otroka so imele matere v povprečju 28,2 leta. To je doslej najvišja starost žensk ob rojstvu prvega otroka po drugi svetovni vojni. Najnižja povprečna starost ob rojstvu prvega otroka je bila leta 1975, in sicer 22,8 let. V primerjavi z letom 2006 se je v letu 2007 rahlo povečal delež otrok drugega in tretjega reda, posledično pa upadel delež prvorojencev (Žnidaršič 2008; Rener in drugi 2006: 41–42). Trendi rodnega obnašanja se gibljejo v valovih. Po osnovni varianti projekcij prebivalstva, ki jih je izdelal Eurostat, se bo število rojstev začelo zniževati po letu 2015, ko bo konec vala t. i. odloženih rojstev. Zvišanje je torej le začasno (Marn 2008: 39).

Teh nekaj podatkov je kar dobro predstavljenih in znanih javnosti. Razprave o rodnosti in demografski politiki zgoščeno oživijo vsake toliko časa. Razlogi za povečano »zanimanje« medijev za obveščanje javnosti so številni, na primer (nova) strategija za dvig rodnosti, objava Statističnega urada o številu živorojenih otrok v prejšnjem koledarskem letu, čas vpisov otrok v vrtce, dan žena in materinski dan, morda izid kakšne knjige s tega področja. Strokovne literature o splošnih analizah rodnosti je kar veliko; manj je rodnost raziskana takrat, ko se prebivalstvo (za področje rodnosti še posebej ženske) deli na subpopulacije oziroma ko se ženske razdeli na manjše skupine glede na določene lastnosti in rodnost spremlja za posamezne dele prebivalstva. Namen tega diplomskega dela je predstaviti rodnost po generacijah žensk in nekaterih njihovih razločujočih značilnostih – ali so delovno aktivne, kakšen je njihov status aktivnosti, v katerem poklicu in v kateri dejavnosti so zaposlene.

Diplomsko delo se nanaša na prebivalstvo Slovenije. Teorije rodnega vedenja, dejavniki rodnosti, družbeni položaj žensk, usklajevanje dela in starševstva veljajo splošneje, skupne so predvsem državam in prebivalstvu razvitega zahoda. Ob predpostavki, da je odločitev za materinstvo oziroma starševstvo predvsem ženska, ter zaradi dostopnosti podatkov in odločitve, da anketiram samo ženske, je v nalogi nekaj več poudarka na ženskem delu prebivalstva, čeprav v nobenem trenutku ne gre zanemariti vedno bolj prisotnih partnerjev

oziroma očetov. Ne gre prezreti niti globalizacije in njenih učinkov, s katerimi so nam svetovni demografski trendi in problemi še bližje, ampak na rodnost ne moremo gledati (samo) globalno – vsak del sveta potrebuje svojo demografsko analizo in svojo demografsko politiko. Kakorkoli, cilj diplomskega dela niso niti predlogi za ustvarjanje boljše demografske slike niti projekcije prebivalstva Slovenije. A vendar brez raziskave dejavnikov rodnosti, (ki se spreminjajo), tj. vzrokov nizke rodnosti (v Sloveniji), kar to delo želi predstavljati, se seveda ne da določiti nobene učinkovite demografske (in drugih povezanih) politike.

Rodnosti prebivalstva zaradi kompleksnosti nikakor ne moremo jemati izolirano, na rodna vprašanja se vežejo še gospodarsko področje, enakopravnost med moškimi in ženskami, pokojninska ureditev, novi življenjski stili, verski pogledi itd. Tudi diplomsko delo se dotakne več področij, predvsem pa je kombinacija treh glavnih delov: teoretične osnove, analize nekaterih delov popisa prebivalstva 2002 in analize opravljene ankete o vplivu zaposlitve v gostinstvu na rodnost. Trem delom tudi bolj ali manj ustreza njim značilna uporabljena metodologija: analiza sekundarnih virov, analiza statističnih podatkov in metoda spraševanja z anketo.

V diplomskem delu želim preveriti resničnost treh hipotez, ki se navezujejo na ključna poglavja diplomskega dela – na ekonomsko aktivnost in status aktivnosti kot na dejavnika rodnosti, na poklic kot na dejavnik rodnosti in na ekonomsko dejavnost kot na dejavnik rodnosti. Tretja hipoteza predstavlja tudi izhodišče za empirični del diplomskega dela.

1. Ekonomska aktivnost je še vedno pomemben dejavnik rodnosti. Kljub temu je rodnost bolj odvisna od statusa aktivnosti kot pa od same ekonomske aktivnosti oziroma ekonomske odvisnosti ženske od drugih oseb.
2. Zahtevnost dela, ki je določena s poklicem, ki ga ženska opravlja, pomembno vpliva na njeno rodno vedenje. Najnižjo rodnost imajo ženske iz tistih poklicnih skupin, ki opravljajo najzahtevnejša dela. Vendar se razlike med posameznimi sloji počasi zmanjšujejo.
3. Delo in starševstvo težje usklajujejo tisti, ki delajo v gospodarskih panogah, za katere so značilne družini »neprijazne« oblike fleksibilnosti delovnega časa, na primer v gostinstvu, kar tudi negativno vpliva na njihovo rodnost.

Teoretični del diplomskega dela, poglavja 1, 2 in 3, začnem s teoretičnim okvirjem preučevanja rodnega vedenja – definiram ključne pojme, zapišem poudarke teorije demografskega prehoda, ekonomske teorije rodnosti ter sociološke teorije rodnosti in klasificiram ter opišem dejavnike rodnosti, s poudarkom na socialnih dejavnikih, ki so bistveni za to diplomsko delo in katerih starejše raziskave primerjam z lastno analizo podatkov popisa in ankete. Nadalje predstavim spreminjanje družbene vloge žensk in današnji položaj žensk v izobraževalnem sistemu, poklicni sferi in družinskem okolju. Nazadnje pa še v poglavju o usklajevanju delovnih in starševskih obveznosti predstavim težave pri tem in pomembnost »sodelovanja« zasebnega, poklicnega in družbeno-političnega okolja. Tako se lahko materam in očetom zagotovi možnosti in ustvari razmere, kjer bodo pravico do svobodnega odločanja o rojstvih svojih otrok lahko uresničili.

V drugem delu, v poglavjih 4, 5 in 6, se osredotočim na dejavnike rodnosti, povezane z ekonomsko aktivnostjo – to so ekonomska aktivnost oziroma vzdrževanost, status aktivnosti, poklic ter ekonomska dejavnost, v kateri je ženska zaposlena – in na (diferencialno) rodnost žensk glede na te značilnosti. Rodno vedenje – še pred tem pa sestavo prebivalstva glede na posamezno značilnost – predstavim z vzdolžno analizo podatkov popisa 2002 za nekatere generacije žensk.

Zadnji del diplomskega dela predstavlja empirično preverjanje vpliva zaposlitve v gostinstvu na rodnost ter možnosti in težave pri usklajevanju dela in družinskih obveznosti. Najprej navedem nekatere značilnosti gostinske dejavnosti ter zaposlitve v gostinstvu. Nato s podatki popisa 2002 predstavim rodnost v Savinjski statistični regiji za dejavnost gostinstva. Nadalje se diplomsko delo nanaša na anketo: metodologija, izvedba in rezultati odgovorov anketirank, ki sledijo na začetku načrtanemu modelu analize o neodvisnih spremenljivkah – te so: pomoč partnerja in starih staršev pri varstvu, negi in vzgoji otrok, usklajevanje dela in družinskih obveznosti, delovni čas, ekonomski status družine, idealno število otrok, normativni pomen otroka, čustveni pomen, instrumentalni pomen ter otrok je strošek/breme – ter o povezanosti med njimi in številom živorojenih otrok, s katerimi predstavljam vzorce rodnega vedenja.

1. TEORETIČNI OKVIR

1.1 OPREDELITEV KLJUČNIH POJMOV

Na začetku velja predstaviti in opredeliti nekaj pojmov, ključnih za to diplomsko nalogo, in sicer predvsem tistih, ki se nanašajo na demografski prispevek k diplomski nalogi. Pojmi s področja ekonomske aktivnosti so opredeljeni v prvih podpoglavjih poglavij 4, 5 in 6. To poglavje v začetnih odstavkih opredeljuje metode demografske analize rodnega obnašanja, v nadaljevanju pa rodnost in nekaj demografskih kazalcev s področja rodnosti.

Metode raziskovanja lahko na splošno razdelimo na kvantitativne in kvalitativne. Za proučevanje rodnosti je potrebno uporabiti kvantitativne metode v vseh fazah raziskovanja, torej pri zbiranju podatkov, urejanju in razvrščanju zbranih numeričnih podatkov in pri raziskovanju vzročnih povezav med rodnostjo in drugimi pojavi (glej Šircelj 1991: 44). Kvalitativne metode se nanašajo zlasti na nekatere z anketo pridobljene podatke ter na interpretacijo rezultatov (glej Josipovič 2004: 22).

Za zbiranje podatkov se uporabljajo skoraj izključno statistične metode, za analizo zbranih podatkov in za odkrivanje vzročnih povezav pa uporabljamo statistične in/ali demografske metode analize. Za proučevanje rodnosti so pomembnejše demografske metode. Demografsko raziskovanje lahko razdelimo v tri faze, in sicer zbiranje podatkov, analiza podatkov opazovanja ter kavzalno raziskovanje, ki je po Brezniku tudi cilj raziskovanja (glej Breznik 1988: 9–11). Demografska analiza ima dve glavni nalogi. Prvič, ločiti vpliv števila in strukture osnovne populacije (na primer število žensk v rodni dobi, njihova starostna struktura, zakonski stan) od volje žensk oziroma partnerjev, da imajo otroke. Za to je najprimernejša uporaba koeficientov. Drugič, ločiti pogostost rojstev od njihovega časovnega razporeda. Povprečno letno število živorojenih otrok na eno žensko na nekem ozemlju je namreč odvisno od skupnega števila živorojenih otrok, ki so jih ženske rodile v svojem življenju (intenzivnost kot srednje število dogodkov na osebo) in od časovnega razporeda teh rojstev tekom njihovega življenja (koledar kot razporeditev dogodkov po starosti) (glej Šircelj 1991: 47–48).

Dvema nalogama demografske analize ustreza dvojna časovna opredelitev, ki nadalje opredeljuje dve vrsti analize. Kadar analiziramo rodnost po koledarskih letih, gre za prečno ali

transverzalno analizo, kadar pa v okviru kohort¹, je to vzdolžna ali longitudinalna analiza (glej Šircelj 1991: 49).

Zgodovinsko gledano se je najprej razvila in uveljavila prečna analiza. Ta uporablja neke vrste presek večjega števila generacij, zato je generacijsko nehomogena. Lahko rečemo, da oblikuje neke vrste fiktivne kohorte (glej Malačič 2006: 42). V primeru analize ženskega rodnega obdobja opazuje 35 različnih kohort v enem koledarskem letu, ki so v tem določenem letu znotraj rodnega obdobja, in na ta način oblikuje fiktivno rodno obdobje (glej Malačič 2006: 42). Njena glavna vrednost je njena aktualnost. S prečno analizo namreč ugotovimo, v čem se opazovano leto razlikuje od predhodnih. Interval za spremljanje rodnosti je od 15. do 49. leta starosti. Nekaj otrok se rodi tudi ženskam, ki so mlajše ali starejše, vendar je njihovo število zanemarljivo majhno (glej Šircelj 1991: 50–51).

Za raziskovanje rodnosti je poleg prečne analize nujno potrebno uporabljati tudi vzdolžno. Največkrat se uporablja vzdolžna analiza ali kombinacija obeh; obe analizi imata namreč svoje prednosti in slabosti glede možnosti uporabe podatkov, ki so na voljo, ter interpretacije rezultatov. Vzdolžna analiza je generacijsko homogena analiza. Člane kohorte spremljamo od vstopa vanjo (na primer rojstvo, ženske stare 15 let, sklenitev zakonske zveze) do izstopa iz nje (na primer ženske stare 50 let, 20 let zakonske zveze). Tako začrtamo demografsko zgodovino posamezne ali skupine kohort. Z vzdolžno analizo ločimo intenzivnost rodnosti od njenega časovnega razporeda (koledarja) (glej Šircelj 1991: 49–50).

Podatke za vzdolžno analizo zbiramo na dva osnovna načina. Prvi način je, da kohorto ali skupino kohort spremljamo od njenega nastanka dalje, in sicer tako, da poleg rodnosti, ki jo proučujemo, spremljamo tudi vse moteče pojave (umrljivost, selivnost, razvezanost). To je sprotno (kontinuirano) opazovanje. Drugi način pa je takšen, da člane kohorte opazujemo šele takrat, ko so že prešli skrajno časovno oziroma starostno mejo za rojevanje otrok. Takšno opazovanje je retrospektivno (glej Šircelj 1991: 47).

»Rodnost je izraz, ki označuje dejstvo, da ima posameznik ali skupina ljudi potomce« (Šircelj 2006: 22). Rodnost je družbeno preoblikovan biološki proces (glej Malačič 1985). »Bistvena

¹ Kohorta je skupina oseb, ki je isti dogodek (na primer rojstvo, poroko) doživela istega leta. Generacije je ena izmed možnih kohort (glej Šircelj 2006: 19).

lastnost reprodukcije² je enotnost biološkega in družbenega, zgodovinskost, v obči smeri spoznavanja, modificiranja, kontroliranja in omejevanja bioloških pogojenosti, korekcija biološkega v tisti meri, ki se na dani stopnji družbe lahko obvlada, in v tisti smeri, ki jo družba ocenjuje kot zaželeno« (Petrović v Černič Istenič 1994: 53).

Rodnost (v literaturi se pojavlja in uporablja tudi izraz fertilitnost kot sinonim za rodnost) je demografski pojav, ki ga dobimo tako, da povežemo število rojstev nekega prebivalstva s številom tega prebivalstva ali z njegovimi posameznimi deli (glej Malačič 2006: 77). Pomembno je razlikovanje med živorojenim in mrtvorojenim otrokom. »Živoroden otrok je vsak otrok, ki je takoj po rojstvu pokazal znake življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav le za krajši čas« (Šircelj 2006: 24). Mrtvorojeni otrok je – po merilih v Sloveniji – otrok, ki je bil rojen brez znakov življenja in je ob rojstvu tehtal najmanj 500 gramov oziroma je nosečnost trajala najmanj 22 tednov ali je bila dolžina telesa najmanj 25 centimetrov³. Če vsaj eno od teh pravil ni doseženo, se tak demografski dogodek imenuje splav. Poleg opisanih t. i. spontanih splavov poznamo tudi namerne splave, ko se nosečnost umetno prekine (glej Malačič 2006: 77). Demografijo zanimajo le živorojeni otroci, ker le-ti spreminjajo število prebivalstva.

Rodno obnašanje je »pojem, ki označuje posameznikov celoten proces odločanja in uresničevanja ciljev in želja o številu otrok, ki jih bo imel. Določeno število otrok je rezultat rodne obnašanja para ali posameznika« (Josipovič 2004: 35).

Odločitve posameznika ali para vplivajo tudi na delitev rodnosti na zakonsko, tj. rodnost znotraj zakonske zveze, in na zunajzakonsko rodnost, tj. rodnost zunaj zakonske zveze. Rodnost je lahko nenačrtovana⁴ ali načrtovana, zavedna in regulirana⁵ (glej Malačič 2006: 83–84). Prav tako je lahko načrtovan ali nenačrtovan tudi vrstni red rojstev živorojenih otrok, kar imenujemo red rojstva.

Na rodnost vpliva mnogo dejavnikov – demografske, družbene, ekonomske značilnosti prebivalstva, ki opredeljujejo tudi različne skupine prebivalstva. Diferencialna rodnost »je

² Sestavni del reprodukcije je poleg rodnosti tudi umrljivost.

³ Definicija Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) opredeljuje mrtvorojenega otroka kot vsakega otroka, ki takoj po rojstvu ne kaže znakov življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav je bila nosečnost daljša od 28 tednov (glej Šircelj 2006: 20).

⁴ Značilna za prebivalstvo nerazvitih držav.

⁵ Značilna za prebivalstvo razvitih držav, ki se zavestno odločajo o številu in času rojstva otrok.

izraz, s katerim označujemo razlike v ravneh rodnosti med različnimi skupinami prebivalstva« (Šircelj 2006: 17).

Za primerjavo rodnosti nekega prebivalstva v času ali pa rodnost dveh ali več prebivalstev uporabljamo različne kazalce. Ti nam kažejo razmerja med živorojenimi in različnimi agregati prebivalstva (glej Malačič 2006: 78) in jih običajno računamo samo za žensko prebivalstvo (glej Šircelj 1991: 37), ki v danem trenutku živi na nekem območju (glej Josipovič 2004: 27). Nanašajo se lahko na kohorte ali pa na koledarska leta oziroma pridobijo se lahko z vzdolžno ali prečno analizo (glej Šircelj 1991: 75).

Splošna stopnja natalitete (n) je najpogosteje uporabljen kazalec rodnosti v demografiji. Pove nam, koliko je bilo v nekem koledarskem letu ali več zaporednih koledarskih letih živorojenih otrok na 1000 prebivalcev. Izračunamo jo na podlagi razmerja med številom živorojenih v določenem letu in srednjim letnim številom prebivalstva. Analitična vrednost tega kazalca je omejena; na njeni podlagi o rodnosti ne izvemo prav veliko, ker je vrednost kazalca pod močnim vplivom starostne in spolne strukture. Ne pove nam, ali je razlika v splošni stopnji natalitete med leti ali med prebivalstvi posledica težnje prebivalstva, da bi imelo več otrok, ali izraža tudi vpliv spremembe v razmerju med prebivalstvom v rodni dobi in celotnim prebivalstvom (glej Josipovič 2004: 29).

Splošna stopnja rodnosti (f) se nanaša zgolj na žensko prebivalstvo v rodnem obdobju, torej na prebivalstvo, ki je efektivno sposobno doprinesiti k višini rodnosti. Za rodno obdobje ženskega prebivalstva običajno jemljemo obdobje od 15. do 49. leta starosti. Splošna stopnja rodnosti predstavlja razmerje med številom živorojenih otrok v določenem letu in srednjim letnim številom žensk v rodni dobi. Izražena je na 1000 žensk. Pove nam, koliko živorojenih otrok je bilo v opazovanem koledarskem letu rojenih 1000 ženskam v rodni dobi. Ta kazalec je boljši od splošne stopnje natalitete, saj je s tem, ko vključimo le rodni kontingent, izločen vpliv različnega deleža prebivalstva v rodni dobi in različne spolne strukture prebivalstva (glej Josipovič 2004: 30).

Naslednja skupina kazalcev so specifične stopnje rodnosti, ki so najnatančnejši kazalci rodnosti. Pokažejo nam značilnosti rodnosti v odvisnosti od posameznih dejavnikov, na primer starosti, zakonskega stanu, poklica, stopnje izobrazbe. V tej skupini so najpomembnejše starostno specifične stopnje rodnosti (f_x), kjer izračunamo razmerje med

številom živorojenih otrok materam v določeni starosti in srednjim letnim številom žensk ustrezne (iste) starosti ali ustreznega (istega) starostnega razreda. Izražen je na 1000 žensk (glej Bregar in drugi 1996: 55–58).

Celotna ali totalna rodnost (F) kompleksno ponazarja raven rodnosti določenega prebivalstva v koledarskem letu. Izračunamo jo tako, da seštejemo starostno specifične stopnje splošne rodnosti v koledarskem letu⁶ in jih delimo s 1000. Predstavlja povprečno število živorojenih otrok, ki bi jih ženska rodila, če bi dočakala 50. rojstni dan in če bi bila njena rodnost enaka rodnosti v opazovanem koledarskem letu (glej Šircelj 2006: 17).

Kazalec uporabljamo tudi pri analizi obnavljanja prebivalstva. Če je njegova vrednost enaka 2,1, to pomeni, da se prebivalstvo s takšno rodnostjo in zelo nizko umrljivostjo (na primer tako kot v Evropi) obnavlja; večje vrednosti pomenijo razširjeno, manjše pa zoženo obnavljanje. Kazalce obnavljanja prebivalstva praviloma računamo za ženski del prebivalstva. Bruto (R) in neto (R₀) stopnji obnavljanja sta kazalca, ki pri izračunu upoštevata le živorojene deklice. Razlika med kazalcema je v tem, da pri bruto stopnji ni izločena umrljivost žensk v rodnem obdobju, pri neto stopnji pa je ta umrljivost izločena. Mejna vrednost neto stopnje obnavljanja za enostavno obnavljanje je ena. Taka vrednost pomeni, da ena ženska rodi v svoji rodni dobi povprečno eno deklico, s čimer je nadomestila samo sebe (glej Malačič 2006: 78). Vrednost nad 1 pomeni razširjeno obnavljanje, vrednost pod 1 pa pomeni zoženo obnavljanje prebivalstva.

V diplomski nalogi so podatki o rodnosti večinoma predstavljeni s kazalci vzdolžne analize, torej gre za analizo po generacijah. Kazalca vzdolžne analize, ki sta velikokrat prisotna pri interpretaciji podatkov, saj sta zelo razumljiva, sta končno potomstvo ter delež žensk brez živorojenih otrok. Končno potomstvo neke generacije žensk, ki je starejša od 49 let, je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko (glej Šircelj 2006: 19). Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko, mlajšo od 50 let, pa imenujemo delno potomstvo ali potomstvo do starosti x let (glej Šircelj 1991: 65).

Verjetnost povečanja družine ali verjetnost rojstva naslednjega otroka (a_x) je kategorija, ki nam pove, kakšna je verjetnost, da se družina z danim številom otrok poveča za dodatnega

⁶ Približek lahko izračunamo tudi tako, da splošno stopnjo rodnosti pomnožimo s 35, ob predpostavki, da rodna doba ženske traja 35 let in da je starostna sestava žensk v rodni dobi enaka.

otroka. Ta verjetnost torej predstavlja razmerje med številom žensk, ki so rodile vsaj $(n+1)$ živorojenega otroka, in tistimi ženskami, ki so rodile n živorojenih otrok. Koncept temelji na podatkih o porazdelitvi žensk po številu živorojenih otrok, ženske pa so lahko razdeljene na subpopulacije po različnih demografskih, ekonomskih in družbenih značilnostih (glej Malačič 2006: 94).

1.2 PREGLED TEMELJNIH DRUŽBOSLOVNIH PRISTOPOV V PROUČEVANJU RODNEGA VEDENJA

Znanstveno razlaganje spreminjanja števila prebivalstva se je začelo s Thomasom Malthusom. V svojem znamenitem Eseju o načelih prebivalstva (angl. *An Essey on the Principle of Population*) iz leta 1798 je trdil, da je naraščanje prebivalstva krivo za vse večjo revščino, nezaposlenost in slabo zdravstveno stanje. Ker – po njegovem mnenju – prebivalstvo narašča v geometričnem zaporedju, hrana pa v aritmetičnem, povzroči neravnotežje med razpoložljivo hrano in številom prebivalstva, kar pa privede do upada blaginje prebivalstva. Po drugi strani pa je Malthus domneval, da obstaja med rodnostjo in socialno-ekonomskim razvojem negativna povezanost. S socialno-ekonomskim razvojem je povezano omejevanje rodnosti zaradi teženj ljudi po še boljšem življenjskem standardu ali zaradi strahu, da se jim ta ne bi poslabšal (Malthus 1992).

Največje spremembe rodnosti, ki se dogajajo v zadnjih dvesto letih, potrjujejo predvsem drugo Malthusovo domnevo, saj se je rodnost v skoraj vseh evropskih državah – od začetkov upadanja rodnosti v teku 19. stoletja ali 20. stoletja – spustila pod mejo⁷, ko je enostavno obnavljanje prebivalstva še mogoče. Mnogi raziskovalci so želeli ugotoviti, kaj je vzrok za padeč rodnosti. Nekateri so svoje teorije – na primer Castrova proteinska teorija (De Castro v Josipovič 2004: 53), Spencerjeva organska teorija (Spencer v Malačič 1985: 97) in Dumontova teorija družbene kapilarnosti (Dumont v Malačič 1985: 97) – opirali na en odločilen dejavnik; drugi so na podlagi vključevanja številnih dejavnikov poskušali razložiti pojav porušenega nekdanjega dinamičnega ravnotežja stabilne visoke rodnosti in nihajoče visoke umrljivosti.

⁷ Nizke vrednosti kazalcev rodnosti v številnih evropskih državah so dobile naslednja poimenovanja: o nizki rodnosti (angl. *low fertility*) govorimo, ko je vrednost celotne rodnosti pod 2,1; zelo nizka rodnost (angl. *very low fertility*) pomeni, da je povprečno število živorojenih otrok na žensko manj kot 1,5; o najnižji nizki rodnosti (angl. *lowest low fertility*) govorimo, ko celotna rodnost pade pod raven 1,3 (glej Billari 2005: 58).

Na osnovi izkušenj evropskih držav in velikih sprememb v razvoju rodnosti je v začetku 20. stoletja nastala najstarejša, najbolj znana in kasneje tudi večkrat dopolnjena teorija demografskega prehoda.

1.2.1 TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Izraz demografski prehod ali s tujko tranzicija, ki ga je prvi uporabil F. W. Notestein v razpravi, objavljeni leta 1945 (glej Malačič 2006: 221), označuje obdobje zniževanja umrljivosti in rodnosti od visoke na nizko raven. Opis demografskega prehoda, ki temelji na večfaznem modelu⁸, je precej poenostavljen in brez teoretičnih pojasnil o razlogih, zaradi katerih je prišlo do upadanja rodnosti. Za prvo fazo sta bili značilni visoka umrljivost in rodnost. To je pomenilo počasno rast prebivalstva. V drugi fazi, fazi prehoda, je umrljivost začela upadati⁹, rodnost pa je bila še vedno visoka, kar je vplivalo na hitrejšo rast prebivalstva. V tretji fazi je začela upadati tudi rodnost. Za obdobje po demografskem prehodu so značilne nizke stopnje rodnosti in umrljivosti. V večini današnjih industrijsko razvitih držav se je prehod že končal.

Demografski prehod je del prehoda iz tradicionalnih v moderne družbe. V tradicionalnih družbah sta rodnost in umrljivost visoki, stopnja naravnega prirasta je zelo majhna ali celo nična; v modernih družbah pa sta rodnost in umrljivost nizki, stopnja naravnega prirasta pa ravno tako zelo majhna ali nična. Le v obdobju demografskega prehoda je stopnja naravnega prirasta visoka zaradi časovnega zamika med zniževanjem umrljivosti in rodnosti (glej Šircelj 2006: 30–31). Poglavitni razlog upadanja rodnosti so spremembe, ki jih je povzročila modernizacija. Upadanje umrljivosti (posebno otrok in dojenčkov), industrializacija, ločitev med proizvodnjo dobrin in reprodukcijo prebivalstva, naraščanje življenjskega standarda, urbanizacija, množično izobraževanje, zaposlovanje in emancipacija žensk, sekularizacija, daljša ekonomska odvisnost otrok od staršev, uporaba modernih in zanesljivejših kontracepcijskih metod, socialna mobilnost in zaton nekaterih družinskih funkcij so še posebej izpostavljeni dejavniki preoblikovanja tradicionalne družbe v moderno (glej Černič Istenič 1994: 25).

⁸ Tako kot so si ga zamislili prvi teoretiki demografskega prehoda (Thompson 1929; Landry 1943, 1954; Blacker 1947; povzeto po Andorka 1978 v Černič Istenič 1994).

⁹ Med pomembnejšimi izjemami je prebivalstvo Francije, kjer je začela rodnost padati skoraj istočasno kot umrljivost (glej Malačič 2006: 215).

Zagovorniki klasične teorije demografskega prehoda so kot zadnjo fazo prehoda večinoma napovedovali ničelno stopnjo rasti prebivalstva (torej izravnavo splošnih stopenj rodnosti in umrljivosti), vendar pa so globoke in hitre spremembe norm in obnašanja na področju rodne vedenja Evropejcev pripeljale do vsesplošnega, najprej v zahodni, nato pa postopoma v drugih delih Evrope, znižanja rodnosti pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva. Demograf Van de Kaa je takšno prebivalstveno sliko poimenoval drugi demografski prehod. Ta se je v Evropi začel sredi šestdesetih let 20. stoletja. Razliko med prvim in drugim demografskim prehodom Van de Kaa opiše z analogijo med t. i. altruistično in individualistično usmeritvijo posameznikov (Van de Kaa v Josipovič 2004: 55). Prevladujoča vrednotna usmeritev prvega demografskega prehoda naj bi bila skrb za družino in potomce, drugega pa poudarjanje pravic in samouresničitev (samoizpolnitev) posameznika. V hitro spreminjajočih se postindustrijskih družbah naj bi sekularizacija in individualizacija vrednot pogojevali premik vedenjskih vzorcev – od kolektivnega do individualnega interesa (Van de Kaa v Josipovič 2004: 55). »Premik v vrednotni usmeritvi [...] je v skladu z individualističnim življenjskim stilom, ko ljudje sami odločajo o tem, ali bodo sklenili zakonsko zvezo ali bodo živeli v izvenzakonski skupnosti; ko se svobodno odločajo, ali bodo imeli otroke v zakonski zvezi ali izven nje; ali bodo imeli otroke sami ali skupaj s partnerjem in ali jih bodo imeli prej ali pozneje v življenju« (Van de Kaa v Cukut 2005: 24). Proces nenazadnje odraža tudi spremembe v vzrokih za uporabo kontracepcijskih sredstev – od načina za preprečevanje rojstev do načrtovanih izbir ali in kdaj sploh spočeti otroka (Van de Kaa v Cukut 2005: 24).

Ugotovitve raziskovalcev pri projektu The European Fertility Project (EFP) s konca šestdesetih let so na podlagi empiričnega analiziranja demografskih razmer pred nastopom demografskega prehoda¹⁰ in vpliva modernizacijskih procesov na demografske spremembe med demografskim prehodom delno potrdile in delno ovrgle načela teorije demografskega prehoda (Friedlander in drugi 1999: 497). Testiranje klasičnih spremenljivk demografskega prehoda je potrdilo predpostavko klasične demografske teorije, da je rodnost najprej začela upadati v relativno urbaniziranih in industrializiranih okoljih, kjer so bile stopnje umrljivosti dojenčkov in nepismenosti nizke; vendar pa je postalo očitno, da upadanje rodnosti ni nujno sovpadalo z modernizacijskimi procesi (socialne in ekonomske preobrazbe tradicionalne

¹⁰ Po definiciji EFP se za začetek demografskega prehoda v neki deželi šteje tisto desetletje, ko se je vrednost kazalca rodnost poročenih znižala za 10 odstotkov v primerjavi z najvišjo vrednostjo v predhodnem relativno stabilnem obdobju (glej Černič Istenič 1994: 27).

družbe) in da je do tega pojava prišlo v okoljih z zelo različnimi stopnjami socialne in ekonomske razvitosti. Poleg tega je projekt EFP pokazal tudi nujnost vključevanja dejavnikov kulture danih družb, na primer stališča in norme o pravilnem obnašanju žensk, običaji vstopanja in izstopanja iz zakonske zveze, pri čemer je treba upoštevati tudi regionalne razlike in karakteristike posameznih pokrajin (glej Černič Istenič 1994: 25–29).

Spoznanje, da je nujno pri proučevanju rodnosti v analizo vključiti kulturne in regionalne značilnosti, je pogojevalo, da so se v demografiji vedno bolj uveljavljali mikrodemografski pristopi. Proučevanje izkušenj posameznikov ali parov v konkretnih skupnostih je pokazalo, da je rodno vedenje tako kompleksen pojav, za katerega analize obsežnih agregatnih kvantitativnih podatkov niso zadostne (glej Friedlander in drugi 1999: 498, 506–507).

1.2.2 EKONOMSKA TEORIJA RODNOSTI

Cene, stroški, dohodki, oblikovanje »človeškega kapitala« otrok in vrsta drugih ekonomskih kategorij so pomembni dejavniki rodnosti, ki jih zagovorniki čistih mikroekonomskih teorij rodnosti in tudi zagovorniki dodajanja neekonomskih kategorij v ekonomsko teorijo rodnosti vključujejo v svoje teorije o zniževanju rodnosti. Da so otroci vrsta blaga in rodnost rezultat potrošnikovih potreb po otroku, ob tem pa potrošnik upošteva tudi druge vrste blaga, je izhodišče ekonomskih teorij rodnosti. Avtorji v svoje teorije velikokrat vključujejo vpliv dohodka na število otrok. Prvi poskušajo razložiti, zakaj je zveza pozitivna; drugi pa, zakaj je v realnem življenju nemalo primerov, ko imajo družine iz višjih dohodkovnih razredov manj otrok kot družine iz nižjih dohodkovnih razredov.

G. Becker (1960) zagovarja negativno zvezo med rodnostjo in dohodkom. Ta je rezultat različne informiranosti in dostopa do kontracepcijskih metod ter različnega vlaganja v otroke med različnimi družbenimi sloji. Kasneje je Becker (1981) izpopolnil koncept interakcije med količino in kvaliteto otrok. Bogatejše družine imajo kljub pozitivnemu dohodkovnemu učinku manj otrok kot revnejše zaradi močne negativne zveze med kvaliteto in kvantiteto otrok ter povračila investicij v človeški kapital (glej Černič Istenič 1994: 39–41).

J. Mincer (1963) je v teorijo rodnosti vnesel pojem oportunitetnih stroškov, tj. stroškov, ki nastanejo z odpovedovanjem staršev dohodku ali drugim priložnostim. Med oportunitetnimi stroški so najpomembnejši stroški za porabljen čas. Zadovoljstvo z imetjem otrok zahteva predvsem materin čas in izgubljen je predvsem materin dohodek (glej Malačič 1985: 106).

H. Leibenstein (1957)¹¹ je poskušal razložiti vzroke upadanja rodnosti med demografskim prehodom. Po njegovem mnenju na odločitev staršev za rojstvo otrok pomembno vplivajo naslednje koristi: 1) konsumpcijska koristnost – otrok je vir osebnega zadovoljstva; 2) koristnost, ki izhaja iz opravljenega dela ali dohodka, ki ga otrok prispeva k družinskemu proračunu; 3) varnostna koristnost, ki se nanaša na socialno varnost, ki jo nudijo otroci ostarelim staršem; in stroški: 1) direktni stroški, ki nastajajo z nakupi hrane, obleke, z izobraževanjem, in 2) indirektni stroški, ki izhajajo iz odpovedovanja staršev dohodu in drugim aktivnostim v korist ukvarjanja z otroki. Odločanje družine ali dvojice v zvezi s številom otrok je racionalno – koristi primerjajo s stroški, ki jih prinaša dodaten otrok (glej Černič Istenič 1994: 42–43). Novejši Leibensteinovi prispevki k teoriji rodnosti (1975; 1982) so vsebovali tudi širše družbene dejavnike rodnosti, na primer družbene sloje, ki se poleg nivoja dohodka ločijo tudi po okusih in preferencah do otrok ter standardih, ki vključujejo različne cilje. Poleg tega kasneje kritizira tudi predpostavko o maksimalnem pretehtavanju koristi in stroškov za vsakega otroka ter predpostavko o maksimiziranju koristi družine v kombinaciji s številom otrok (glej Černič Istenič 1994: 44).

Tudi R. Easterlin (1975) mikroekonomsko teorijo rodnosti dopolni z vključevanjem širših družbenih vidikov. Na število otrok, ki jih ima dvojica, vpliva njuna zavestna izbira, dohodek, stroški otrok in drugih dobrin ter njun okus. Okus pri različnih skupinah (religioznih, etničnih, socialnih) ni enak, sčasoma se spreminja, oblikujejo pa ga socializacija, izobraževanje in splošni vplivi okolja skozi posameznikovo življenje (glej Malačič 1985: 109).

1.2.3 SOCIOLOŠKA TEORIJA RODNOSTI

Večina dosedanjih teorij spremembe v rodnem obnašanju razlaga kot posledico delovanja enega ali kombinacije dejavnikov znotraj enega sistema, običajno biološkega ali ekonomskega, pri tem pa ne upoštevajo, da so se procesi, ki sicer označujejo prehod iz tradicionalne v moderno družbo, v različnih družbah razvijali na različne načine, v različnih obdobjih in z različnim vplivom na rodnost (glej Boh 1988: 25).

G. Hawthorn (1970)¹² pravi, da so norme, vrednote in cilji nujni za sociološko teorijo rodnosti, in sicer najprej pri pojasnjevanju rodnosti s temi pojmi, kasneje pa s pojasnjevanjem, kako te norme, vrednote in cilji nastajajo, se razvijajo in spreminjajo. Nadalje izpelje, da

¹¹ H. Leibenstein je bil prvi, ki je formuliral ekonomsko teorijo rodnosti (glej Černič Istenič 1994: 42).

¹² Hawthorn se je prvi eksplicitno lotil formulacije sociološke teorije rodnosti (glej Černič Istenič 1994: 47).

imajo ob predpostavki odločujočega pomena družbenih razmer norme, vrednote in stališča le posredniško vlogo med rodnim obnašanjem in strukturnimi karakteristikami družbe (glej Černič Istenič 1994: 47).

Vzrok za različne ravni rodnosti naj bi bile različne družbene norme, vrednote in cilji glede števila otrok v družini, ki so se spremenile tekom demografskega prehoda. Po mnenju nekaterih v razvitih družbah slabi strogost norm, število vrednot pa se veča. E. A. Wrigley (1978) meni, da »demografski prehod ni bil premik iz situacije, v kateri je bila rodnost nekontrolirana, v situacijo s preudarnimi omejitvami kontrolirane rodnosti, pač pa premik od sistema kontrole preko družbenih institucij k odnosom, za katere je značilna posameznikova avtonomna odločitev pri uravnavanju rodnosti« (Wrigley v Boh 1988: 26).

R. Andorka (1978) nasprotno meni, da je vpliv kulturnih norm in vrednot v razvitih družbenih okoljih danes še celo močnejši, kot je bil v preteklosti, zaradi sprememb v načinu njihovega delovanja in prenašanja. Rodne norme, vrednote in cilji so zelo strogi, na posameznika pa – zavestno ali podzavestno – vplivajo prek mnenj družinskih članov, sosedov, prijateljev, sodelavcev. Andorka razdeli socialne in ekonomske pogoje dane družbe na tiste, za katere meni, da so z rodnostjo povezani zgolj posredno prek norm vrednot in stališč (to so socialno-ekonomski status, socialna mobilnost, izobrazba, veroizpoved, verska intenziteta in druge kulturne karakteristike); in na tiste, za katere predpostavlja, da so posredno povezani z rodnostjo (to so dohodek, kraj bivanja in zaposlenost žensk). Ob tem vpelje tudi pojem zamika, zaostajanja spremenjenih vrednotnih orientacij, norm in stališč za ekonomskim in socialnim razvojem. To povzroči tudi zamik pri odzivu na rodno obnašanje in druge družinske spremenljivke na spremenjene življenjske razmere (glej Andorka 1978: 380–382).

Sociološki pristop mora po mnenju L. Cseh-Szombaty (1984; 1990) upoštevati tako makrodejavnike – družbene pogoje, ki prevladujejo v dani družbi, kot mikrodejavnike – lastnosti družine. Med spremembami v družini in socialno-ekonomskimi spremembami na makronivoju ni enosmerne zveze, saj dogajanja v družini niso enostavna preslikava socialno-ekonomskih pogojev, temveč tudi političnih in ideoloških ter sposobnosti posameznikov za sprejemanje lastnih odločitev (glej Černič Istenič 1994: 48).

Poskus povezovanja dejavnikov na makro- (družbeni) in mikroravni (individualni, družinski) predstavlja J. C. Caldwellova (1982) teorija o medgeneracijskem pretakanju blaginje. »Visoka

ali nizka rodnost je rezultat ekonomske koristnosti za posameznika, dvojico in družino [...]. Racionalnost visoke ali nizke rodnosti je odvisna od družbenih pogojev, predvsem od smeri medgeneracijskega pretakanja blaginje« (Caldwell v Boh 1988: 26). Pretakanje blaginje – materialnih in nematerialni virov – je v tradicionalnih družbah potekalo od mlajših k starejšim generacijam; to pomeni, da starejše generacije dobijo več, kot vlagajo; v modernih družbah pa bi naj potekalo v nasprotni smer; tako starejše generacije vlagajo v mlajše več, kot lahko dobijo v povračilo. Spremembe v načinu proizvodnje znotraj družine – »ekonomska nuklearizacija« – in spremembe v čustvenem ravnotežju družine in odnosu med starši in otroki – »emocionalna nuklearizacija« – so značilnosti moderne družbe, ki so povzročile preobrat v medgeneracijskem pretakanju blaginje (glej Boh 1988: 27). Ta premik v ekonomskih pretokih med starši in otroki pa naj bi povzročila še posebno uvedba množičnega šolanja, ki spremeni samo »moralo« odnosov med družinskimi člani (Caldwell v Cukut 2005: 26).

Teorija o optimalni družini teži k vzpostavljanju ravnotežja med stroški za otroka ter koristmi za starše. Današnji otrok ne ustvarja virov, ki pritekajo v družino ali jih družina sama ustvari, ampak jih samo troši, zato je osnovna logika ta, da je bolje imeti manj kot več otrok. Poleg tega pa lahko dandanes moški in ženske tudi z majhnim številom otrok zadovoljijo svoje starševske potrebe (glej Boh 1988: 23).

Iz pregleda temeljnih družboslovnih pristopov v proučevanju rodnega vedenja in prizadevanj številnih avtorjev različnih družboslovnih usmeritev za posplošitev rodnega obnašanja izhaja, da nobena od omenjenih teorij ni popolna. S kritikami, kasnejšim (empiričnim) preverjanjem in dopolnjevanjem klasičnih teorij (klasična teorija demografskega prehoda, čista mikroekonomska teoriji rodnosti) so se teorije rodnosti razširile in kot takšne vsebujejo elemente različnih družboslovnih ved¹³. To potrjuje predpostavko o tem, da ni enega samega vzroka za spremembe v rodnem obnašanju ljudi. Nekateri avtorji (Mackensen v Černič Istenič 1994: 54) pa celo menijo, da splošna teorija rodnosti, ki bi zajela vse vplivajoče družbene dejavnike na rodnost in ki bi pojasnila rodno vedenje v vseh družbah in ob kateremkoli času, ni niti upravičena niti mogoča.

¹³ Zaradi tega je nekatere avtorje težko »postaviti« točno in samo v eno skupino teorij.

1.3 DEJAVNIKI RODNOSTI

Rodno obnašanje prebivalstva ne opredeljujejo zgolj goli biološki mehanizmi, neodvisni od časa in prostora, rodno obnašanje je odvisno tudi od številnih družbenih dejavnikov, ki se med seboj prepletajo na mikro-, mezo- in makrodružbenih ravneh, se tekom zgodovine spreminjajo, zavzemajo različno vlogo in različno delujejo na raven rodnosti. Največje spremembe so se dogajale v času demografskega prehoda, ko sta umrljivost in poročnost izgubila večino svojega pomena, pridobili pa so dejavniki, kot so kraj prebivališča, dohodek, izobrazba, kulturna raven itd. S spreminjanjem številnih družbenih (in tudi bioloških) dejavnikov se spreminja rodno obnašanje ljudi.

V sodobni demografski literaturi se je uveljavila delitev dejavnikov rodnosti na neposredne in posredne dejavnike. Posamezna zgodovinska obdobja, ki se v demografiji običajno delijo na obdobja pred, med in po demografskem prehodu, se izražajo v različni pomembnosti, povezanosti in kombinaciji posrednih dejavnikov, ki površinski izraz najdejo v različni pomembnosti neposrednih vzrokov rodnosti, skupaj pa določajo raven rodnosti (glej Šircelj 2006: 36).

1.3.1 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI

Neposredni vzroki¹⁴ rodnosti so vidni na površini dogajanja in so izraz delovanja posrednih dejavnikov. Nanašajo se bolj na obdobje, ko »reproduktivne zveze« že nastopijo, ne govorijo pa o tem, kako se neko rodno obnašanje sploh oblikuje (glej Josipovič 2004: 61). Neposredne vzroke rodnosti lahko razdelimo v tri skupine: vzroki spolnih odnosov, vzroki zanositve ter vzroki nosečnosti in poroda. Shema neposrednih vzrokov rodnosti, ki jo navajajo mnogi avtorji, sta leta 1956 oblikovala ameriška demografa K. Davis in J. Blake (glej Malačič 1985: 95):

I. Vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov:

A. Vzroki, ki vplivajo na oblikovanje in ukinjanje skupnosti v rodnem obdobju.

1. Starost pri vstopu v spolne skupnosti
2. Stalni celibat: delež žensk, ki niso nikoli imele spolni odnosov
3. Obseg rodnega obdobja, preživetega po skupnostih in med njimi:
 - a) ko se skupnost razbije zaradi razveze, ločitve ali zapustitve
 - b) ko se skupnost razbije zaradi smrti moža

¹⁴ Glede na to, da neposredni dejavniki delujejo direktno na osebe, ki so v rodnem obdobju, jih lahko imenujemo tudi vzroki (glej Josipovič 2004: 62).

B. Vzroki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov znotraj skupnosti.

1. Prostovoljna vzdržnost
2. Neprostoovoljna vzdržnost (impotentnost, bolezen, neprostoovoljna začasna ločitev)
3. Pogostost spolnih odnosov (brez obdobj vzdržnosti)

II. Vzroki, ki vplivajo na zanositev:

A. Plodnost ali neplodnost zaradi neprostoovoljnih vzrokov

B. Uporaba ali neuporaba kontracepcije:

1. Mehaničnih in kemičnih sredstev
2. Drugih sredstev

C. Plodnost ali neplodnost zaradi prostovoljnih vzrokov (sterilizacija ipd.)

III. Vzroki, ki vplivajo na nosečnost in porod:

A. Smrtnost plodu zaradi neprostoovoljnih vzrokov

B. Smrtnost plodu zaradi prostovoljnih vzrokov

1.3.2 POSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI

V literaturi je mogoče zaslediti različne klasifikacije in različno vrednotenje mnogoštevilnih posrednih dejavnikov rodnosti. Najosnovnejša je Urlanisova delitev (1963), ki dejavnike rodnosti deli na biološke in družbene (glej Malačič 1985: 98). Ta delitev izhaja iz spoznanja, da je človekova rodnost družbeno preoblikovan proces (glej Šircelj 1991: 88). Klasifikacije posrednih dejavnikov so z novimi spoznanji postajale vse kompleksnejše. Ponavadi so razčlenjevale družbene dejavnike. Denimo Rašević (1971) je podal delitev, ki loči biološke, psihološke in družbene dejavnike. Razdelitev je utemeljil s tremi osnovnimi področji, ki obkrožajo človekovo življenje, to so narava, družba in psihično življenje. Macura (1974) dejavnike rodnosti deli na pet skupin: biološki, ekonomski, socialni, socialnopsihološki in osebnopsihološki. Andorka (1978) se v svojem delu omejuje na družbene dejavnike rodnosti in bioloških ne upošteva. Predlaga nekoliko drugačno delitev, in sicer na objektivne in subjektivne dejavnike. V prvo skupino uvršča družbenoekonomske, na primer dohodek, družbenoekonomski položaj, izobrazbo, kraj bivanja, zaposlenost žensk; v drugo pa kulturne, na primer religijo in etičnost, in psihološke. Wertheimer-Baletičeva (1982) je dejavnike rodnosti podobno kot Rašević razdelila na tri skupine, s tem da je poimenovanje družbenih dejavnikov razširila na ekonomske in socialne. Malačič (1985) je posredne dejavnike rodnosti razdelil na šest skupin: biološke, ekonomske, družbene, kulturne, antropološke in psihološke

dejavnike (glej Malačič 1985: 98–99). V tej diplomski nalogi so posredni dejavniki razdeljeni na biološke, ekonomske, socialne, kulturne in psihološke (Šircelj 1991; 2006).

1.3.2.1 BIOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTI

Splošna značilnost razvrstitev dejavnikov rodnosti je, da skoraj vse vsebujejo skupino bioloških dejavnikov. Biološki dejavniki rodnosti so najpomembnejši z vidika splošne sposobnosti rojevanja, saj določajo okvir in zgornjo mejo rodnosti človeške vrste. Danes je jasno, da na rodnost ne vplivajo le biološki dejavniki, saj se skoraj nikjer na svetu stvarna rodnost ne približuje fiziološkemu maksimumu ali največji zmožnosti rojevanja¹⁵. Poenostavljeno bi lahko rekli, da ima prebivalstvo, ki ne uporablja nobene kontracepcije in namernega splava, naravno rodnost. »Naravna rodnost je povprečna rodnost tistega prebivalstva, v katerem vsakdo živi v zakonski zvezi v času celotnega rodnega obdobja in ne uporablja nobenih zavestnih metod za načrtovanje rodnosti« (Šircelj 2006: 40). Na raven naravne rodnosti vplivajo pogostost spolnih odnosov, starost ob pričetku in koncu plodnega obdobja, verjetnost stalne ali začasne sterilnosti, trajna neplodnost po porodu, splošno zdravstveno stanje prebivalstva itd.; gre za prepletanje bioloških in družbenih dejavnikov (glej Šircelj 2006: 40).

Najpomembnejši biološki dejavnik je fiziološka (teoretična) sposobnost rojevanja ali plodnost prebivalstva. Z njo je povezan tudi nasprotni izraz neplodnost ali sterilnost, s katerim označujemo nesposobnost rojevanja. Dokaj zanesljivo vemo, da so skoraj vse ženske plodne v času neposredno po puberteti in da so vse sterilne v starosti okrog petdeset let, pri tem sterilnost progresivno narašča znotraj teh mej¹⁶, ne vemo pa, kolikšen je delež začetne sterilnosti takoj po puberteti. Sterilnost povzročajo med seboj povezani različni biološki in tudi socialni dejavniki. Med najpomembnejše biološke sodijo: trajanje plodnega obdobja, starost, število porodov, dojenje itd. Najvažnejši socialni dejavniki pa so spolno prenosljive in nalezljive bolezni, fetalne smrti, prehrana, alkoholizem, kontracepcija, splav, pogostost spolnih odnosov itd. (glej Šircelj 2006: 38).

¹⁵ Ena izmed redkih skupnosti, ki svoje rodnosti zaradi verskih prepričanj ni omejevala, so huteriti. Na podlagi opazovanja te skupnosti v ZDA in Kanadi sredi 20. stoletja so demografi definirali fiziološko plodnost žensk. Le-ta je bila v povprečju okrog 12 otrok na žensko (Werheimer-Baletić v Josipovič 2004: 63).

¹⁶ Lorimer (1954) je ugotavljal sposobnost rojevanja glede na starost žensk. V 14. letu starosti je 1,4%, v 15. letu 4,6%, nato hitro narašča in v 17. letu doseže tretjino, v 18. letu skoraj dve tretjini, vrhunec doseže v 22. letu s 93 %. Nato počasi upada. V 30. letu še vedno presega 87 %, v 35. letu pa 80 %. V 40. letu je nad dve tretjini, v 45. letu skoraj dve petini, v 50. letu pa le še dober odstotek, nato pa do 53. leta skoraj povsem izgine (Werheimer-Baletić v Josipovič 2004: 63).

Neplodnost najlažje merimo z nekaterimi kazalci rodnosti, na primer z deležem žensk, ki do konca rodne dobe niso rodile niti enega živorojenega otroka, vendar ta kazalec ne izraža le delovanja bioloških dejavnikov, ker vsebuje tudi ženske, ki so se zavestno odločile, da ne bodo imele otrok; in take, ki so jim razni nebiološki dejavniki preprečili, da bi rodile, čeprav so si otroka želele in so bile plodne. Urlanis (1961) ocenjuje, da bi naj bilo – na ta način opredeljenih, tj. združeni fiziološko sterilni pari, sekundarno ali pridobljeno sterilni in socialno sterilni – neplodnih 9 % zakonskih zvez. Sterilnosti neporočenih žensk, katerih delež se zvišuje in postaja pomembnejši, Urlanis ni izračunal (glej Malačič 1985: 100–101). Po podatkih popisov prebivalstva so bili deleži samskih žensk v Sloveniji, ki do konca rodne dobe ne rodijo niti enega živorojenega otroka, v preteklosti višji in v veliki meri posledica družbenih dejavnikov (glej Šircelj 2006: 39).

V tradicionalnih družbah je bila slika o delovanju bioloških dejavnikov precej bolj jasna, ker ljudje niso uporabljali kontracepcije; v modernih družbah pa je uporaba kontracepcijskih sredstev tako razširjena, da je izolirano raziskovanje bioloških dejavnikov težavno, njihova vloga pa zamegljena. Opazi se jih le v primerih, ko gre za sterilnost ali genetske motnje, raven rodnosti pa je zaradi tega odvisna predvsem od nebioloških dejavnikov.

1.3.2.2 EKONOMSKI DEJAVNIKI RODNOSTI

Ekonomski dejavniki rodnosti so povezani z ekonomsko vsebino življenja človeka in njegovim obnavljanjem. Materialna življenjska raven, način proizvodnje, razdelitve, menjave in potrošnje, preobrazba družine, izguba ekonomskih funkcij družine in prehod od samozaposlitve k odvisni zaposlitvi, zaposlovanje žensk oziroma mater, naraščanje stroškov vzgoje otrok in mnogi drugi ekonomski dejavniki so nedvomno pomembno povezani z rodnostjo prebivalstva. Številnih raziskav je bila deležna predvsem povezanost dohodka z rodnostjo in tradicionalna hipoteza o negativni povezanosti med njima, ki je bila oblikovana v okviru teorije demografskega prehoda.

Za obdobje pred industrijsko revolucijo se zdi, da je bila višja življenjska raven povezana z višjo rodnostjo. Obdobje od začetkov industrijske revolucije do druge svetovne vojne je prineslo dolgoročno zviševanje dohodka in dolgoročno upadanje rodnosti. Po drugi svetovni vojni je najprej kazalo, da se bo ta negativna povezava med dohodkom in rodnostjo spremenila v pozitivno, in sicer zaradi povečane rodnosti. Ponovno upadanje rodnosti v razvitih evropskih državah od druge polovice šestdesetih let dalje te domneve ni potrdilo (glej

Šircelj 1991: 110). Kljub temu pa iz podatkov popisov lahko ugotovimo, da se razlike v rodnosti med družinami z visokimi in tistimi z nizkimi dohodki zmanjšujejo ali pa se linearno negativno razmerje spreminja tako, da dobiva krivulja obliko črke U oziroma postaja zveza med dohodkom in rodnostjo celo pozitivna (glej Andorka 1978: 234–250).

Rezultati empiričnih raziskav o povezanosti med dohodkom in rodnostjo so precej protislovni in ne dajejo jasnega odgovora o njuni zvezi¹⁷. Z rodnostjo in dohodkom so tesno povezani tudi drugi dejavniki, na primer življenje v mestih ali zunaj mest¹⁸, šolska izobrazba¹⁹,²⁰ itd., ki lahko skrijejo pravo povezavo med rodnostjo in dohodkom. To pa pomeni, da dohodka kot izrazito ekonomske teorije ni mogoče obravnavati ločeno od različnih socialnih dejavnikov (glej Šircelj 1991: 111).

1.3.2.3 SOCIALNI DEJAVNIKI RODNOSTI

Socialni dejavniki rodnosti so po mnenju mnogih dejavniki z največjim vplivom na zniževanje rodnosti med demografskim prehodom, zato ne čudi, da so najpogosteje obravnavani in najbolj empirično raziskani dejavniki. Industrializacija in z njo povezana modernizacija sta najpomembnejša procesa, ki sta s spremembo družbenoekonomske strukture prebivalstva in vrsto drugih dejavnikov ustvarila osnovo za nizko rodnost modernih družb.

Z industrializacijo se je zmanjševal delež ročnega dela v proizvodnji dobrin. Ob znižani umrljivosti in visoki ravni rodnosti je to ustvarjalo viške delovne sile na podeželju, s tem pa omogočilo nastanek in razvoj mest. »Življenje v mestu pa je bilo in je še vedno pomemben dejavnik nizke rodnosti. Prebivalci urbaniziranih območij imajo manj otrok kot tisti, ki živijo zunaj teh območij. Zdi se, da so stroški in poraba časa na otroka v mestih večji kot na

¹⁷ Detroit Area Studies (1966) je prikazala nasprotno povezanost med dohodkom in rodnostjo, ker tudi število otrok in časovni razmak med posameznimi rojstvi vpliva na družinski dohodek. Višja rodnost in kratki časovni intervali (razmaki) med rojstvi negativno učinkujejo na družinski dohodek (glej Andorka 1978: 248).

¹⁸ Podatki nemške raziskave iz leta 1925 kažejo na pozitivno povezanost med rodnostjo in dohodkom v velikih in srednje velikih mestih, na državni ravni pa je povezanost negativna z nekaterimi znaki U-krivulje. Po tranziciji, ki se je v velikih mestih končala ob tem času, je prevladala pozitivna povezanost (glej Andorka 1978: 237).

¹⁹ Raziskava o prebivalstvu Stockholma je v 1920-ih pokazala negativno povezanost med rodnostjo in dohodkom med zaposlenimi nemanualnimi delavci z nizko izobrazbo; U-krivuljo povezanosti v skupini srednje izobraženih; ter pozitivno povezanost v skupini nemanualnih delavcev z višjo izobrazbo. Moderni vzorci rodnega obnašanja so se najprej pojavili v nemanualnih slojih pri višje izobraženih ljudeh (glej Andorka 1978: 237–240).

²⁰ Simon (1975) je ugotovil, da ima dohodek večji pozitivni učinek na rodnost pri bolj izobraženih ženskah kot pri manj izobraženih (glej Andorka 1978: 249).

podeželju« (Šircelj 2006: 42). Z urbanizacijo so v veliki meri povezani naslednji, običajno med sabo povezani, pomembni dejavniki rodnosti: socialno-poklicni položaj posameznika in družine, izobrazba staršev, še posebno žensk, ekonomska aktivnost staršev, še posebno plačana zaposlitev žensk, ki je pomemben element ženske emancipacije.

Razlike med rodnimi stališči in rodnim obnašanjem se ponavadi povezujejo s stratifikacijskimi spremenljivkami, in sicer zaradi dostopnosti podatkov in zaradi pomena družbene stratifikacije tako v socioloških kot v ekonomskih teorijah. Številne raziskave rodnosti vključujejo poklic, dohodek, izobrazbo, družbeni razred, pa tudi družbeno moč, ugled, bogastvo posameznikov oziroma partnerjev za pojasnjevanje razlik v rodnem obnašanju. Notestein pravi, da so razlike v rodnosti med družbenoekonomskimi razredi najverjetneje postale pomembne zaradi moderne industrijske kulture (glej Notestein 1936: 26). Število rojstev je najprej začel omejevati²¹ višji socialni sloj (bolje izobraženi in z višjimi dohodki), zveza med rodnostjo in pripadnostjo nekemu socialnem sloju je bila linearna – višji socialni sloji so imeli nižjo rodnost. Kmalu po drugi svetovni vojni je bilo v nekaterih državah (na primer ZDA) opaziti povečevanje rodnosti v najvišjih socialnih slojih, medtem ko se je rodnost v nižjih socialnih slojih še vedno zniževala (Campabell v Šircelj 1991: 113). »Razlike med socialnimi sloji so se pričele zmanjševati in krivulja, ki ponazarja povezavo med ravnjo rodnosti in pripadnostjo nekemu socialnemu sloju, izobrazbeni ali poklicni skupini, je dobila obliko črke U, tako kot povezava med rodnostjo in dohodkom. Podoben razvoj je mogoče zaslediti tudi v večini zahodnoevropskih držav in tudi že v Sloveniji« (Šircelj 2006: 42). S socialnim slojem je povezana tudi slojevska subkultura. Gre za posebne norme, stališča in vrednote, ki posamezni sloj opredeljujejo kot družbeno skupino ter tako »določajo« pravo število otrok in s tem težijo k nižanju ali višanju rodnosti. Napovedi za prihodnost so različne: ali bodo razlike med socialnimi sloji izginile ali se bo vrnila pozitivna povezanost iz časa pred demografskim prehodom (kot edina prava povezanost) ali pa bodo kmetje (rodnost zaposlenih v kmetijstvu je višja kot v ostalih skupinah) zaradi posebnih življenjskih pogojev vedno imeli najvišjo rodnost. Univerzalne povezanosti med družbenoekonomskim statusom in rodnostjo ni mogoče formulirati, ker se rodnostne razlike glede na socialni sloj stalno spreminjajo, so različne v različnih družbah in karakterizirane z družbenostrukturimi značilnostmi. Pravi vzrok, ki določa raven rodnosti, najverjetneje tiči nekje globlje, družbenoekonomski status samo posreduje učinek (glej Andorka 1978: 251–258).

²¹ Notestein je sicer leta 1936 zapisal, da so v vseh obdobjih človeške zgodovine opazovali neuspeh »zgornjih razredov«, da bi se razmnoževali tako hitro kot »nižji razredi« (glej Notestein 1936: 26).

Razlike v rodnosti med zaposlenimi in vzdrževanimi (tj. nezaposlenimi, ki ne želijo zaposlitve) ženskami se zdijo dobro dokazane in skoraj univerzalne v modernih družbah (glej Andorka 1978: 292–297); nasprotno tudi starševstvo vpliva na zaposlenost žensk²² (glej Kanjuo Mrčela 2005: 721). Zaposlenost žensk²³ pogosto ni združljiva z rojevanjem velikega števila otrok. Pomembnejša težava je ureditev varstva otrok v času materinega službenega časa in odsotnosti od doma, zaposlitev tudi zmanjšuje razpoložljivi čas matere za vzgojo otrok ter za preostalo delo v gospodinjstvu, poleg tega pa se materam skrajša še prosti čas in možnosti za zelene aktivnosti, povezane s sodobnim načinom življenja. Andorka glede na empirične raziskave ugotavlja, da delovna kariera nima enoznačnega vpliva na rodnost, ampak bolj tip zaposlitve, na primer delovne ure, značilnosti dela itd. (glej Andorka 1978: 294). Uspešno usklajevanje delovnega in zasebnega življenja – na katerega lahko vplivajo ženske in njihovi partnerji, delodajalci s ponudbo »prijaznih« delovnih mest in značilnosti zaposlitve ter država s prebivalstveno²⁴ in zaposlitveno politiko – zmanjšuje konflikt med reproduktivno in zaposlitveno vlogo žensk oziroma še pred tem daje pogoje za višjo rodnost (glej poglavje 3). Z ustreznimi pogoji zaposlovanja se negativni vpliv zaposlitve na rodnost lahko zmanjša ali celo izniči. Zaradi značilnosti sodobnih družb tudi nezaposlenost negativno vpliva na rodnost, ker zmanjšuje ekonomsko osnovo za oblikovanje družine, slabša osnovno socialno varnost itd. (glej Malačič 1985: 113). Van Loo in Bagozzi sta skozi raziskavo o povezanosti med participacijo na trgu dela in rodnostjo ugotovila, da spremenljivki učinkujeta

²² V povprečju je delovna aktivnost žensk, starih med 20 in 50 let ter brez otrok v Evropski uniji 13,6 % višja od delovne aktivnosti žensk, ki imajo vsaj enega otroka, starega od 0 do 6 let (Quarterly Labour Force Data, Eurostat v Kanjuo Mrčela 2005: 721). V večini evropskih držav materinstvo negativno vpliva na zaposlenost, v Sloveniji (v manjši meri tudi na Portugalskem) pa je materinstvo povezano z višjo stopnjo delovne aktivnosti. »Ženske v Sloveniji kažejo »moške« vzorce povezanosti starševstva in delovne aktivnosti« (Kanjuo Mrčela 2005: 721). Stopnja delovne aktivnosti moških, ki imajo otroka/-e, je v Evropski uniji v povprečju 10 % višja od stopnje delovne aktivnosti moških brez otrok. V EU ni države, kjer bi bila povezanost negativna. Faganova in Ruberyjeva (v Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 5) sta opredelili pet modelov, ki predstavljajo odnos med materinstvom in stopnjo delovne aktivnosti. Prvič, visoka stopnja zaposlenosti za polni delovni čas (značilno za Portugalsko, Finsko, nekdanjo Vzhodno Nemčijo); drugič, visoka stopnja zaposlenosti z razmeroma dolgim starševskim dopustom in drugimi prilagoditvami delovnega časa (značilno za Dansko, Švedsko, Avstrijo, Belgijo); tretjič, zmanjšana stopnja zaposlenosti ter krajši/polovični delovni čas (značilno za Nizozemsko, Združeno kraljestvo, nekdanjo Zahodno Nemčijo); četrtič, zmanjšana stopnja zaposlenosti ter polni delovni čas (značilno za Italijo, Španijo, Irsko, Luksemburg); petič, nizka stopnja zaposlenosti (značilno za Grčijo). Takšen model je veljal ob koncu dvajsetega stoletja, v začetku enaindvajsetega pa se stopnja zaposlenosti mater z mlajšimi otroki poviša nad 50 % tudi v državah, ki so imele zmanjšano stopnjo zaposlenosti, vendar pa v tej skupini žensk še vedno prevladuje zaposlitev za krajši delovni čas.

²³ Za raziskave povezanosti med zaposlitvijo in rodnostjo je pomembno poznati vso delovno zgodovino žensk in ne samo, ali je ženska zaposlena ali ne v času popisa ali ankete. Raziskava v Zahodni Nemčiji (1966) je ugotovila, da imajo ženske, ki so bile v času intervjuja zaposlene, res nekaj manj otrok kot tiste, ki niso bile zaposlene; vendar pa imajo tiste ženske, ki so svojo delovno kariero prekinjale, manj otrok kot tiste, ki je niso (glej Andorka 1978: 294).

²⁴ Madžarska je s prebivalstveno politiko (1967) dosegla višjo rodnost zaposlenih, kot je bila rodnost vzdrževanih žensk. Zaposlene ženske so imele možnost (ni pa bilo nujno) ostati doma do otrokovega tretjega leta starosti, obdržale so tretjino dohodka, imele so zagotovljeno delovno mesto po preteku treh let (glej Andorka 1978: 296).

pod vplivom družbeno določenih vlog med spoloma, ki jih partnerja sprejemata, stališč do zaposlenosti žensk ter »vrednosti«/pomena, ki ga partnerja pripisujeta otroku (glej Van Loo in Bagozzi 1984: 945).

Ali je za intenzivnost rodnosti pomembnejša ekonomska aktivnost/vzdrževanost ali socialno-poklicni položaj? M. Šircelj iz splošnih zakonitosti demografskega prehoda²⁵ in z uporabo podatkov za Kosovo izpelje misel, da je takrat, ko je rodnost še zelo visoka in delež aktivnih žensk zelo majhen, pripadnost neki socialno-poklicni skupini pomembnejša od aktivnosti. Povečanje deleža aktivnih žensk, predvsem zunaj kmetijstva, ki ga spremlja razširjanje zavestnega omejevanja rojstev, povzroči, da postane aktivnost žensk pomembnejša od pripadnosti socialno-poklicni skupini. Ko pa se rodnost zniža in je delež neaktivnih žensk že zelo majhen, pripadnost socialno-poklicni skupini ponovno pridobi na pomembnosti (glej Šircelj 2006: 215).

Skupaj z zaposlenostjo se viša tudi izobrazbenost žensk. Višja izobrazba prinaša zahtevnejša, tudi vodstvena delovna mesta in dodatno odtujenost žensk od družine. Poleg tega višja izobrazba pomeni višjo zmožnost za uravnavanje rodnosti s kontracepcijskimi sredstvi ter večjo nagnjenost do uporabe teh sredstev pri ženskah (glej Malačič 1985: 113–114). Andorka pravi, da je izobrazba dejavnik, ki neposredno (tj. brez vpliva norm, vrednot in stališč) vpliva na rodnost, in dejavnik, katerega negativna povezanost z rodnostjo je močnejša kot med drugimi indikatorji družbenoekonomskega razvoja, tj. industrializacija ali višanje ravni dohodka (glej Andorka 1978: 259). Andorka omenja raziskave v državah zahodne Evrope, ki so pokazale povezanost med izobrazbo in rodnostjo v obliki krivulje U. Takšna povezanost je bila odkrita v družbah, kjer je bila tudi povezanost med družbenoekonomskim statusom in rodnostjo v obliki U-krivulje; nasprotno je bila ugotovljena negativna povezava med izobrazbo in rodnostjo tam, kjer je bila povezava med družbenoekonomskim statusom in rodnostjo negativna (glej Andorka 1978: 264–265). Tudi novejša raziskave (Lappegård 2002; Hoem in drugi 2006) povezanosti med rodnim vedenjem in izobrazbo ugotavljajo, da je več visoko izobraženih žensk brez živorojenih otrok. Med tistimi, ki otroke imajo, pa niso nižje izobražene tiste, ki bi imele več otrok. Pričakovano število otrok je bolj odvisno od področja izobrazbe (in poklica) kot od stopnje izobrazbe (glej Lappegård 2002: 19). Manj je žensk brez

²⁵ Na začetku demografskega prehoda so razlike med aktivnimi in neaktivnimi ženskami majhne, nato se zaradi hitrejšega zniževanja rodnosti aktivnih kot neaktivnih razlike povečujejo, proti koncu prehoda pa se ponovno zmanjšujejo. Podobna shema velja tudi za socialno-poklicni položaj. Največje razlike med socialnimi sloji se pokažejo v osrednjem obdobju prehoda (glej Šircelj 1991: 349–351).

živorojenih otrok, ki so izobražene za feminizirane poklice, in višje je njihovo končno potomstvo kot v ostalih poklicih. Tudi v nekaterih poklicnih skupinah, ki težijo h karierizmu, je rodnost visoka. Od stopnje izobrazbe je odvisna tudi starost ob rojstvu prvega otroka – višje izobražene kasneje postanejo matere.

Dve dominantni ekonomski teoriji, v katerih imata glavno vlogo naraščajoče izobraževanje in zaposlovanje žensk, napovedujeta prihodnje spremembe rodnosti v zahodnih družbah. Prva, Beckerjeva teorija o povečani ženski avtonomiji (1981), predvideva, da bo povečano žensko izobraževanje vodilo v povečane oportunitetne stroške rojevanja za ženske in tako do nižje rodnosti ter odloženega zakonskega stanu in starševstva. Druga, Easterlinova teorija relativnega ekonomskega odtegljaja (1976), predpostavlja, da so lahko naraščajoče potrošniške želje dosti bolj zadovoljene v dvokariernih družinah. Takšna situacija vodi k višanju ženske participacije na trgu dela in hkrati do odloženega starševstva ter rodnosti (glej Lesthaeghe in Willems 1999: 221). Razkorak, ki še vedno obstaja med ekonomskim položajem žensk in moških, lahko ženske zmanjšajo z nadaljnjim odlaganjem materinstva.

Opisane spremembe, osnovane na številnih empiričnih raziskovanjih, so spodbudile zlasti sociologe, da so poskušali oblikovati sociološko teorijo rodnosti (glej poglavje 1.2.3), katere osnovni element so družbene norme. »Vzrok za različne ravni rodnosti naj bi bile različne družbene norme, vrednote in cilji glede števila otrok v družini« (Šircelj 1991: 113). Spremembe v vrednostnih orientacijah, kot so sekularizacija, manjša državljanska morala, poudarjanje individualne avtonomije, enakopravnost družbenih vlog med spoloma, ženska emancipacija, sprejemanje novih družinskih oblik na eni strani ter preferenčno izbrane zunajzakonske partnerske skupnosti, odloženo starševstvo in nižja rodnost na drugi strani, spreminjajo oblikovanje družin (glej Lesthaeghe in Willems 1999: 224).

1.3.2.4 KULTURNI DEJAVNIKI RODNOSTI

Kulturni dejavniki so najtesneje povezani z motivacijskimi vidiki rodnega obnašanja. Njihovo delovanje vedno spremljamo v družbenem kontekstu, v katerem se pojavljajo (glej Josipovič 2004: 65). Vpliv javnega mnenja, morale, religije, etnične pripadnosti, rase²⁶, družbenih norm

²⁶ Uvrstitev rase med kulturne dejavnike zagovarja Andorka. Po njegovem mnenju so rasne razlike bistveno podobne etničnim, oboje pa imajo svoje korenine v kulturi različnih rasnih in etničnih skupin (glej Šircelj 1991: 118). Vendar pa med etničnostjo in raso obstajajo kljub nekaterim stičnim točkam velike razlike. Za posamezne etnične skupine je značilna uporaba skupnega jezika (s katerim se prenašajo izročila, s tem pa rodnost), za

in vrednot²⁷ – najpogosteje omenjenih kulturnih dejavnikov – je bil v preteklosti večji (glej Malačič 1985: 116).

Verska pripadnost je nedvomno dejavnik, ki vpliva na raven rodnosti. Rodnost vernih je višja od rodnosti nevernih, ker je večina verskih doktrin naklonjena velikim družinam. Rimokatoliška cerkev uradno²⁸ nasprotuje uporabi kontracepcije, obenem pa nekatere vere od določenih skupin ljudi (na primer duhovniki in redovnice rimokatoliške cerkve) zahtevajo, da živijo v celibatu (glej Šircelj 2006: 43). Zaradi zmanjševanja vpliva cerkve na mlade generacije in zaradi institucionalnih sprememb, ki so povzročile, da so prešle družina, zakonska zveza, rojevanje in smrt iz cerkvene v državno sfero, se tradicionalno višja rodnost pripadnikov katoliške vere zmanjšuje, ponekod pa je čisto izginila (glej Malačič 1985: 116–117). Vključitev drugih dejavnikov (na primer socialnih slojev in stopnje razvoja države) v analizo povezanosti med veroizpovedjo in rodnostjo pokaže, da je vpliv vere lahko zelo različen (glej Šircelj 2006: 44).

Raziskovanja vpliva etnične pripadnosti na rodnost²⁹ so pokazala, da je rodnost različnih etničnih skupin različna ter da je bila rodnost iste etnične skupine v na primer različnih republikah nekdanje Jugoslavije različna. Mnenja o pomenu etnične pripadnosti za raven rodnosti niso enotna, ker ni mogoče ugotoviti, kakšen je vpliv ekonomskega razvoja določene pokrajine in socialno-ekonomskega položaja določene narodnosti, kakšen je vpliv verske pripadnosti, vpliv številčnega razmerja med večinskim in manjšinskim narodom³⁰, koncentracije oziroma razpršenosti poselitve na določenem ozemlju itd. (glej Šircelj 2006: 44).

Kulturne značilnosti neke družbe, norme in vrednote, ki se prenašajo s socializacijo, zagotovo vplivajo na rodno obnašanje članov te skupine, čeprav se sčasoma spreminjajo in čeprav se spreminjajo ekonomski in socialni pogoji.

človeške rase to ne velja, poleg tega določene rase poseljujejo ogromna prostorska območja in so notranje izredno heterogene (glej Josipovič 2004: 65).

²⁷ Družbene norme lahko uvrstimo v skupino socialnih in hkrati kulturnih dejavnikov, saj so odsev družbe in njen produkt.

²⁸ Uradna stališča verskih organizacij ne moremo enačiti z obnašanjem njenih pripadnikov. Na to kaže tudi raven rodnosti med pripadniki iste vere, ki je na različnih geografskih območjih, različna (glej Šircelj 2006: 43).

²⁹ Za takšne raziskave so najprimernejše večnacionalne države, na primer ZDA, Sovjetska zveza, nekdanja Jugoslavija (glej Šircelj 2006: 44).

³⁰ Diskriminacije dominantnega naroda nad manjšinskim velikokrat vpliva na rodnost manjšinskega. Le-ta z višjo rodnostjo poskuša povečati svoje število in politični vpliv ter se tako izogniti diskriminaciji (glej Malačič 1985: 117).

1.3.2.5 PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI RODNOSTI

Pomen psiholoških dejavnikov se je povečal šele v zadnjem času, v drugi polovici 20. stoletja, in sicer z razvojem psihologije. Med psihološkimi dejavniki omenjamo: občutek sposobnosti za rojevanje, strah pred porodom, osebne življenjske želje, občutek življenjske varnosti, odnos do spolnega življenja, željo po potomcih, zdravstveno stanje posameznika, stanje depresije in apatije in podobno (Wertheimer-Baletić v Josipovič 2004: 66).

Delovanje psiholoških dejavnikov lahko razberemo na treh ravneh. Prva je osebnopsihološka raven. Človek nastopa kot kompleksna osebnost s svojimi stališči, motivi, voljo, pričakovanji, občutki, čustvi ipd. Druga je raven medsebojnih odnosov v majhnih skupinah, v družini in lokalni skupnosti. Osebnopsihološke lastnosti posameznika se na tej ravni srečujejo z drugimi posamezniki. Tretja je socialnopsihološka raven, na kateri se oblikujejo družbeno ozračje, javno mnenje, družbene norme in vrednote ipd. To se lahko zgodi v družbi kot celoti ali pa na ravni družbenih razredov, etničnih, religioznih in drugih skupnosti. Vse tri ravni so medsebojno odvisne in se neprestano prepletajo, zaradi tega je težko določiti vpliv nekaterih drugih dejavnikov (bioloških in družbenih; zdi se, da so še posebno odvisne od socialno-ekonomskega položaja družine, verske pripadnosti, stalnosti zaposlitve) na rodnost prebivalstva, s katerimi se psihološki dejavniki tesneje povezujejo (glej Malačič 2006: 109). Zaradi različne medsebojne povezanosti vseh treh ravni se želje po otroku razlikujejo od osebe do osebe (glej Šircelj 2006: 45).

Socialno-psihološki dejavniki na rodnost vplivajo preko oblikovanja in spreminjanja vrednot in družbenih norm. Te pa določajo željeno obnašanje na poti glavnih življenjskih odločitev vse od vstopanja v partnersko zvezo, zagotavljanja materialnih dobrin, načrtovanja in oblikovanja družine pa do skrbi za otroke in njihovo vzgojo. Po doktrini »odgovornega starševstva«, ki se je uveljavila v zadnjih treh stoletjih v našem socialnokulturnem okolju, so starši (samostojno, ne pa na primer skupaj s člani razširjene družine) neposredno odgovorni za vzrejo svojih otrok in njihovo umeščanje v družbeno strukturo. Socializacija otroka poteka z zastavljenim ciljem, tj. otrokovim uspehom, starši pa morajo zaradi te dolžnosti prilagajati svoje življenjske strategije. Poleg visokih meril za nego, vzgojo in izobraževanje otrok, ki zahtevajo vlaganje denarja, psihične in fizične energije, tudi negotove ekonomske in družbene razmere gospodarskega liberalizma vsiljujejo strategijo nizke rodnosti in investiranje v svojo ekonomsko varnost (glej Boh 1999: 137).

Pred odločitvijo za otroka partnerji pretehtajo psihološka zadovoljstva in obremenitve, ki jih bo prinesel otrok. Razpetost med različnimi vlogami v družini predstavlja, še posebno ženskam, pomemben dejavnik pri odločanju za ali proti otroku. Vsak naslednji otrok prinaša različno psihološko korist (psihološka korist je razlika med čustvenim zadovoljstvom in obremenitvami, ki jih prinese otrok) za starša. Najvišji psihološki dobiček zagotovo prinese prvi otrok, z višanjem vrstnega reda otroka se psihološka korist manjša. Tudi s starostjo se manjša psihološka korist; pri enakih pogojih se ženska, stara 29 let, lažje odloči za drugega otoka kot ženska, stara 39 let. »Zato je verjetnost rojstva z vsakim dodatnim otrokom in z vsakim dodatnim letom starosti ženske manjša« (Šircelj 2006: 45).

Koristi, ki jih imajo danes starši od svojih otrok, so pretežno socialne in čustvene narave (ljubezen med materjo in otrokom, družba, pomoč v starosti) ter lahko zadovoljene s samo enim otrokom, še posebej, ker lahko z veliko verjetnostjo pričakujejo, da jih bo otrok preživel. »Današnji starši v industrijsko razvitih delih sveta nimajo prav nobene motivacije za to, da bi imeli več otrok. Imajo pa več razlogov za to, da jih imajo čim manj. Poleg tega jim sodobna znanost in tehnologija omogočata, da jih imajo prav toliko, kot si jih želijo. Če pa menijo, da razmere niso ustrezne za rojevanje, lahko z rojstvom odlašajo ali se otroku odpovejo« (Boh 1999: 138).

Gornje poglavje je bilo namenjeno prikazu, kako na rodnost istočasno vpliva večje število neposrednih in posrednih dejavnikov, ki se sčasoma spreminjajo, tako kot se spreminja raven rodnosti. Identificiranje dejavnikov, določitev pomembnosti, zbiranje kvantitativnih podatkov v povezavi z družbenimi razmerami, v katerih določeno prebivalstvo živi, ni le cilj posameznih raziskav rodnega obnašanja, temveč mora biti cilj demografskih politik in vseh prizadevanj za spreminjanje demografskih razmer, ki so še posebej zaželene v današnjem času neustreznega obnavljanja prebivalstva večine evropskih držav.

2. SPREMINJANJE DRUŽBENE VLOGE ŽENSK

»Cela vrsta mitov³¹ o tem, kje je ženski mesto v družbi, zagotavlja temeljno načelo ideologije spolnih vlog, v katerih sta ženskost in domestikacija eno in isto« (Oakley 2000: 169). Mit o delitvi dela po spolu in mit o materinstvu (glej Oakley 2000: 169–236) označujeta žensko kot

³¹ »Mit je popolnoma domišljajska pripoved [...], ki uteleša kakšno splošno znano idejo o naravnem ali zgodovinskem pojavu« (Oxford English Dictionary v Oakley 2000: 169). »Mit je zelo pozitivna, a nerealna predstava o določenih dogodkih, pojavih, ljudeh« (SSKJ).

primerno za vlogo matere, žene in gospodinje, vse to seveda v skladu z njeno »naravno« vlogo. Zagovorniki svoje prepričanje utemeljujejo z biološkimi danostmi in zgodovinskim razvojem. Ker pa, kot pravi Marija Cigale, je podoba ženske kot matere in gospodinje le mit³² in ne zgodovinsko dejstvo, so tradicionalne³³ in »naravne« vloge nesmiselne (glej Cigale 1992: 37–46), kljub temu pa so zaradi tradicionalnosti in splošnosti, ki so si jo pridobile, tesno povezane z družbeno vlogo žensk in spreminjanjem le-te.

Spreminjanje družbene vloge žensk – od »tradicionalne« ženske manjvrednosti do (približno) enakih in enakopravnih državljanov – se je dogajalo vsaj na treh različnih, a prepletenih področjih. Prvič, na področju dela in izobraževanja; drugič, na področju razvoja znanosti in s tem povezanega vprašanja o ženski »naravi« in biologiji; tretjič, na področju pravne in politične emancipacije in pravice do aktivne soudeležbe (Žnidaršič 2000). Prevrednotenje položaja žensk variira tudi glede na razredno, religiozno, etnično in regionalno pripadnost. V določenih časovnih obdobjih, ki niso povsem jasno ločena drugo od drugega, se spremembe lahko pojavijo le v nekaterih vidikih ali pa gredo v nasprotujočo smer (glej Černigoj Sadar 1989: 63). Proces spreminjanja družbene vloge žensk bom predstavila s pomočjo štirih bolj ali manj prepletenih področij, ki bistveno definirajo človekovo (žensko) življenje: delo, izobraževanje, družina in splošni položaj (žensk) v družbi; ter s pomočjo najširše možne zgodovinske delitve obdobj – na preteklost in sedanost. Razumevanje preteklega stanja pomaga pri razumevanju današnjega. Aktualni položaj žensk v družini in na trgu delovne sile je tudi in predvsem odraz preteklih družbenih vlog žensk.

2.1 ŽENSKA V PRETEKLOSTI

V predindustrijskem obdobju domače delo ni bilo ločeno od proizvodnega dela in življenje se ni delilo na privatno in javno, temveč sta se obe področji prepletali (glej Boh 1986: 130). Pri družinskem načinu proizvodnje je bila enota proizvodnje majhna in produktivnost nizka. Pri delu so sodelovali vsi člani družine. Joan W. Scott in Louise A. Tilly (v Milharčič Hladnik 1995: 27) takšen način proizvodnje imenujeta »družinska ekonomija«, Goddy pa »gospodinjska ekonomija« (Goddy 2003: 182). Otroci so bili že zelo zgodaj vključeni v

³² V okoljih, kjer so se razvile izključno moške industrije, se je ustvarila situacija, ki se danes idealizira v mit o moškem, ki dela, in ženski, ki gospodinji. Da bi se v današnjem času ti vzorci še ohranjali, jih je bilo treba znanstveno pobarvati. To pa je srž mita o »naravni« ženski vlogi (glej Cigale 1992: 39).

³³ Delitev na žensko in moško delo se z današnje perspektive kaže kot tradicionalna, vendar pa gre v dobršni meri za konstrukte in nekritične projekcije 19. in 20. stoletja v preteklost. Delitev dela po spolu je sicer obstajala, bila je različna glede na kulture in čas ter nekoliko drugačna glede na današnje razumevanje. Ženske so opravljale vsa dela, tudi moška; obratno moški niso opravljali tipično ženskih del, ki so bila predvsem dela, povezana z otroki in gospodinjstvom (glej Žnidaršič Žagar 2007: 18–19).

proizvodne procese. Skrb za otroke je bila ženska osnovna naloga, ki pa jo je pogosto prevzela najstarejša hčerka. Kljub družinskemu načinu proizvodnje je bila delitev dela že določena³⁴. Middleton (v Černigoj Sadar 1989: 63) je navedel naslednje značilnosti predindustrijskega obdobja: 1) gospodinjsko delo in skrb za otroke je bilo žensko delo; 2) ločevali so med domačim in nedomačim delom (to je v primeru, ko so člani družine delali za druge³⁵); 3) določeni poklici oziroma opravila so postali predvsem domena moških. Poklicna specializacija je bila že jasno določena na vseh takratnih področjih dela: v kmetijstvu, živinoreji, poljedelstvu, v prvih kapitalističnih obratih obrti in trgovine. Ženske so imele manj možnosti za plačano delo kot moški, zaposlovali pa so jih predvsem pri nespecifičnih uslužnostnih delovnih mestih, medtem ko so imeli moški bolj specializirane vloge.

V predindustrijski družbi ideje o ekonomski odvisnosti žene od moža niso poznali, mož ni bil dolžan preživljati žene in otrok. Zakon je temeljil na skrbi za uveljavljanje interesov razširjene družine (glej Oakley 2000: 33). O materinstvu Sieder pravi, da so bile kmečke matere v 18. in 19. stoletju veliko bolj ravnodušne in brezčutne, kot so matere v industrializiranih družbah. Otroci so bili obravnavani predvsem kot delovna sila in bodoči dediči (glej Sieder 1998: 34). Rodnost je bila velika, prav tako umrljivost otrok. Inglehart navaja, da je bilo rojevanje cilj, najpomembnejša funkcija in vir zadovoljstva takratnih žensk (Inglehart 1997).

Niti v kmečkem niti v mestnem okolju dekleta niso imela možnosti formalnega izobraževanja v današnjem smislu besede. Za deklice je vzgoja in izobrazba v vseh slojih potekala v domači družini, razen če so jih poslali v samostan. Velik premik v stereotipnem razmišljanju, da naj se dekleta učijo le tistega, kar bodo potrebovala kot matere in gospodinje, je prinesla doba prosvetljenstva, ko izobrazba za ženske ni mogla ostati samo za samostanskimi in hišnimi zidovi³⁶ (glej Hernja Masten 1998: 42).

³⁴ Oakleyjeva navaja primer dveh afriških družb, ki sta razvili zelo različna modela delitve dela med spoloma. Pigmejci ljudstva Mbuti o delitvi dela po spolu nimajo nobenih pravil, kasajsko ljudstvo Lele pa ima strog sistem pravil delitve dela po spolu. Kljub razdelitvi nekaterih opravil na moška in ženska je vse delo po statusu in pomembnosti enako (glej Oakley 2000: 23–25).

³⁵ Vse delo torej ni bilo družinsko in temelječe na lastnem gospodinjstvu.

³⁶ Dekleta na Slovenskem bi morala od leta 1774 (oziroma od prevoda v slovenski jezik leta 1777), ko je Marija Terezija uzakonila splošno šolsko uredbo »Allgemeine Schulordnung« in uvedla splošno šolsko obveznost od 6. do 12. leta, obiskovati šolski pouk enako kot fantje. Vendar pa je zakon še precej časa ostal samo na papirju (glej Hernja Masten 1998: 43).

Družbe iz tega obdobja pogosto opisujejo kot »patriarhalne«. Nedvomno so v nekaterih vidikih družinskega življenja moški dominirali, vendar pa ne smemo podcenjevati vloge ženske. Njene ekonomske dejavnosti zunaj doma (na primer delo v trgovini, rokodelstvo) so bile v marsičem neodvisne od njenega položaja žene in matere. Če so opravljale katerokoli obrt, s katero njihov mož ni bil povezan, so bile odgovorne same zase. Na več pravnih področjih so imele več pravic kakor ženske v kasnejših obdobjih (Oakley 2000: 40–42). Današnji položaj so ženske pridobile z industrijsko revolucijo³⁷.

Z začetkom tovarniške proizvodnje se je povečalo mezdno delo, kar je ženske pahnilo v manj kvalificirana in manj plačana dela. Proizvodnja je bila še vedno močno zasidrana v gospodinjstvu in ženske so celo odločilno pripomogle k akumulaciji kapitala. Ne glede na to, kako obsežne so bile ženske proizvodne aktivnosti, so bili moški v 16. in 17. stoletju lastniki in predstavniki socialne in politične moči (glej Černigoj Sadar 1989: 68).

V industrijskem obdobju so postale razlike med spoloma bolj vidne, bolj jasno institucionalizirane. Industrializacija je povzročila, da so se proizvodne enote povečale, proizvodnja pa se je iz družinskih gospodinjstev preselila v tovarne in delavnice. To je bila »družinska konzumcijska ekonomija« (Milharčič Hladnik 1995: 28). S tem se je začelo tudi oblikovanje zasebne sfere oziroma ločitev med zasebnim in javnim. Ljudje v mestu, ki so se med sabo sicer razlikovali po načinu življenja, dela in zaslužka, so kraj svojega bivanja vedno močneje ločevali od kraja svojega zaslužka. Ženske so morale – tako kot prej – uravnati čas med produkcijskim in reprodukcijskim delom, le da je bilo v novih okoliščinah to bistveno težje. Delale so občasno in neredno, odvisno od tega, kako potrebna je bila njihova mezda v družinskem proračunu. Prostorska ločitev dela in doma sta postala problematična. Prevladovala je predstava, da zaposlenost ženske pomeni zanemarjanje otrok. Z industrializacijo se je začelo nastajanje kompleksnih družinskih oblik, kar pa, po Siederjevem mnenju, ni pomenilo uničenja družine³⁸ (glej Sieder 1998: 143).

V 19. in začetku 20. stoletja so začeli materinstvu pripisovati večji pomen, povečala se je tudi vloga družine, v smislu »moralnega materinstva« in večjih obveznosti žene do otrok, doma in

³⁷ Nekateri menijo, da ima industrializacija odločilno vlogo za položaj ženske v družbi, medtem ko drugi ugotavljajo precejšnjo kontinuiteto med predindustrijskim in industrijskim obdobjem (glej Černigoj Sadar 1989: 69).

³⁸ Družina se je v času spreminjala, velikokrat zaradi tega, ker so zahteve družbene reprodukcije spodbujale takšno ali drugačno obliko male družinske strukture in močne povezave znotraj ene generacije in med generacijami (glej Goody 2003: 11).

moža (glej Goody 2003: 189). Posledica je bila, da je pojem očeta, ki prinaša zaslužek, dobil večji pomen, ker so bili moški za delo v tovarni bolje plačani. Veliko dela, ki je bilo »tradicionalno« žensko, ženskam ni bilo več na voljo. Te so bile odrinjene v gospodinjska dela in vzgojo otrok, nadzirale so šolanje otrok, ki je v tistem času delavskemu razredu postalo dostopno. »Konstruiranje gospodinje je imelo v razredni dinamiki 19. stoletja prav posebne namene« (Rener v Oakley 2000: 282) vladajočih razredov. »Na videz se je res zdelo, da se je moškemu, ki je edini prinašal domov denar, dohodek povečal, ker so bili žena in otroci izključeni iz konkurence na trgu delovne sile, dejansko pa je del tega dohodka prispevala gospodinja« (Rener v Oakley 2000: 282).

Gospodarski, politični in družbeni odnosi so postali domena moških, dom pa področje ženske, ki je bila mlajša od izobraženega in »življenjsko izkušenega« moža (glej Sieder 1998: 128). »Vrednost moških se je povečala, ker se je ženskam zmanjšala« (Rener v Oakley 2000: 282). Reproductivna vloga ženske je bila manj vredna od dobičkarske vloge moškega, ki je s tem dobil tradicionalno potrditev o hranilcu družine. »Industrijski kapitalizem je tisti ekonomski in družbeni sistem, ki je povzročil sedanjo alienacijo in zatiranje žensk – gospodinj« (Oakley 2000: 169).

V obdobju prve in druge svetovne vojne so se nekatere ženske morale zaposliti, saj je primanjkovalo delovne sile. V izjemno težkem času so ženske dokazale, da zmorejo in morajo (zaradi ekonomske, eksistencialne in državne prisile) opravljati splošno veljavna »moška« opravila. »Prav vojni čas je porušil predstavo o ženskih in moških delih ter družbenih vlogah« (Jukič Mrgole 1998: 129). Še vedno pa je bila večina žensk v zahodni Evropi v času med vojnami doma, kjer so opravile veliko pomembnega dela, in ekonomsko odvisna od moža. Vloga moškega kot prehranjevalca družine ni bila nikoli ekskluzivna, ostala pa je dominantna, kar se tiče bolj plačanega formalnega dela na delovnem mestu (glej Černigoj Sadar 1989: 70).

Obdobje po drugi svetovni vojni so zaznamovali trendi k bolj simetrični in enakopravni delitvi dela. Od očetov se je pričakovalo, da se bodo bolj aktivno vključili v družinsko življenje. Še vedno pa je le manjšina partnerstev delovala na temelju simetrične delitve dela. Moški so se bolj vključevali v vzgojo otrok in manj v gospodinjska opravila. Družine so bile opazno osredotočene na ženske, položaj moškega v družini se je zaradi tega oslabil, avtoritarno patriarhalno družino je zamenjala zmerna patriarhalna družina (glej Sieder 1998: 226–231). Ženske so se vedno bolj vključevale v produktivno delo izven doma. Vključevanje

žensk v proizvodnjo sta določala dva faktorja, ki pa med seboj nista povezana. Rodnost se je zmanjšala tako, da je materinstvo, vzgoja in skrb za (majhne) otroke postalo le eno izmed obdobj v življenju in ne življenjska aktivnost žensk. Poleg tega se je povečala tudi pričakovana življenjska doba, ki je pomenila več let, kjer nepretrgana skrb za otroke ni bila potrebna. Young in Willmott (v Černigoj Sadar 1989: 68) te trende opisujeta kot simetrične odnose oziroma organizacijo, »v kateri je mož sodeloval pri vzgoji otrok in gospodinjstvu, čeprav je bila glavna odgovornost za to na ženski; ženske pa so sodelovale pri ekonomski podpori družine, toda glavna odgovornost je bila na moškem« (Černigoj Sadar 1989: 68).

Pomanjkanje delovne sile zaradi rasti terciarnega/storitvenega sektorja in vzpon državne blaginje v šestdesetih letih sta močno spremenila vlogo ženske v spolni delitvi dela. Dela za ženske so bila še vedno statusno nižja, manj plačana, neodgovorna in običajno tista, ki so se skladala s kulturnim konceptom ženskosti, vendar pa ženske niso več delale samo zaradi prispevka v družinski proračun, temveč so v ospredje prišli osebni motivi, želja po ekonomski neodvisnosti od partnerja in iskanje družabnih stikov na delovnem mestu (glej Sieder 1998: 233–235).

Zgodovinska raziskava pokaže, da se je ženska proizvodna dejavnost spreminjala v obliki krivulje U. Zadnji vrh je dosegla v obdobju po drugi svetovni vojni, ko se je terciarni sektor, v katerem so se odpirala nova delovna mesta, še bolj povečal, s tem pa tudi potrebe po ženski delovni sili. Zaradi razvoja zdravstvenega varstva dojenčkov, daljšega obdobja šolanja otrok ter dodatnih družinskih finančnih obremenitev, med katere sodi vedno pomembnejše izobraževanje, so se tudi poročene³⁹ ženske začele množično zaposlovati (glej Milharčič Hladnik 1995: 28).

2.2 ŽENSKÉ DANES

Ekonomska neodvisnost, ki se najlažje zagotavlja z zaposlitvijo, je nujni pogoj za povečanje moči žensk v družbi in za spremembe v splošnem dojemanju o ženski »naravni« vlogi in identiteti (Jogan 2000), h kateri so poleg vključevanja žensk na trg delovne sile pripomogli tudi novi demografski trendi in izobraževanje žensk.

³⁹ Pred tem so mezdno delo opravljale samo ženske, še preden so bile poročene in če je bila družina v finančni krizi.

Vključenost žensk v višje izobraževanje se vse od šestdesetih let⁴⁰ prejšnjega stoletja vztrajno povečuje. Višja izobrazba pomeni večjo možnost za zaposlitev, izboljšane možnosti za doseganje višjih položajev, več družbene moči in večjo enakopravnost med spoloma. Razlike med spoloma na področju izobraževanja – upoštevamo, da danes velja, da je šola mesto, kjer je formalno pridobivanje izobrazbe na enak način in pod enakimi pogoji omogočeno moškim in ženskam – se danes kažejo predvsem skozi dva fenomena: uspešnost pri študiju ter skozi šolske smeri, ki kasneje vodijo v segregacijo poklicev. Dekleta so na vseh stopnjah formalnega izobraževanja uspešnejša od fantov, izbira šolske oziroma študijske smeri pa je v skladu s še vedno prevladujočim diskurzom o moški in ženski naravi in moških in ženskih delih (glej Jogan 1998a: 153).

Povečano vstopanje žensk na trg delovne sile je značilnost vseh industrijskih oziroma postindustrijskih družb po drugi svetovni vojni. Visoka stopnja zaposlenosti žensk pa ne pomeni enakopravnosti med spoloma⁴¹. Socialne in ekonomske institucije le počasi priznavajo spremenjen status žensk na trgu delovne sile, v kar pa jih je »pahnila« svetovna konkurenca, ki ustvarja potrebe po odlični delovni sili, le-ta pa se razvija tudi v ženskah. »Plačilo, delovni čas, okolje in druge delovne razmere so še vedno prirejene predpostavki, da je tipični delavec moški brez družinskih oziroma gospodinjskih obveznosti« (Snyder 1994: 3). Spolna segregacija na trgu delovne sile se kaže skozi vertikalno segregacijo ženske delovne sile, ki pomeni koncentracijo na določenih funkcijah, ravneh odgovornosti in položajih; ter horizontalno segregacijo, ki pomeni segregacijo v določenih panogah, sektorjih in poklicih. Avtorice Ferligoj, Ule in Rener (1990: 60–61) pravijo: »Bolj kot se bližamo vrhu piramide del in zaposlitev, manj je v njih žensk⁴²«. Osnovna značilnost horizontalne segregacije je koncentracija žensk v panogah in poklicih, ki v povprečju dosega nižjo plačo in zaradi tega (ne zaradi manjšinskega deleža zaposlenih moških) govorimo o tako imenovani feminizaciji poklicev (glej Jogan 1998: 158). To so poklici, ki so najbližje njihovi »naravni« vlogi matere in žene, na primer učiteljice, medicinske sestre, vzgojiteljice. Rees meni, da feminizacija določenega poklica lahko privede do njegove dekvalifikacije. Ko v določene poklice vstopijo ženske, se pojavijo različne oblike spolne segregacije, ženske namreč nimajo enakega statusa,

⁴⁰ Pred tem je prevladovala možnost pridobivanja osnovne in srednje izobrazbe.

⁴¹ Ženske predstavljajo eno tretjino delovne sile na svetu, opravijo dve tretjini vseh delovnih ur, zaslužijo eno desetino svetovnega prihodka, so lastnice ene stotine svetovnih dobrin in zasedajo manj kot en odstotek svetovnih vodstvenih položajev (Ho v Linehan 2001: 11).

⁴² Komaj opazno, skoraj nevidno oviro (prefinjeno, a trdno) v organizacijski zgradbi, ki ženskam (in manjšinskim družbenim skupinam) preprečuje vodstvene položaje, teoretiki imenujejo »stekleni strop« (Linehan 2001: 42). Pojem »stekleni stolp« je nastal v ZDA v 1970-ih (Kanjuo Mrčela 2000).

plačila in pogojev kot moški v istih poklicih (Rees 1992: 17). Poleg tega pa se ženske srečujejo še z diskriminacijo pri pridobivanju (prve) zaposlitve predvsem zaradi potencialnega materinstva.

Kljub zgoraj napisanemu nekateri menijo, da je v sodobnem svetu mišljenje o različnih sposobnostih obeh spolov za (uspešno) opravljanje določenih poklicnih nalog manj izrazito. »V sodobni družbi je dejansko prišlo do pomembnih sprememb v delitvi del in družbene moči med moškimi in ženskami. Tipično moških in tipično ženskih (feminiziranih) poklicev je vedno manj« (Musek 1995: 27).

Seveda pa ženske ne delajo samo v službi. Večina gospodinjkega dela in vzgoje otrok, to je nemerljivega, neplačanega, danes dejansko tudi neproduktivnega⁴³ dela, je še vedno prepuščena ženskam in materam (glej poglavje 3.1).

Z izobraževanjem in zaposlovanjem žensk so tesno povezani tudi vzorci rodnosti. Upadanje rodnosti in zviševanje starosti matere ob rojstvu otrok, tako starosti ob rojstvu prvega otroka kot povprečne starosti matere ob rojstvu otrok, sta značilnosti rodnega obnašanja danes. Za 21. stoletje je tudi značilno, da poleg tradicionalne obstajajo še številne oblike družine in številne oblike odnosov znotraj družine, in sicer družine z neporočenimi starši, družine samohranilk in samohranilcev, družine s ponovno poročenimi starši, družine istospolnih partnerjev in druge (Hughes in Fergusson 2004). Večini staršev je družina še vedno najpomembnejša. Z vsesplošno krizo vrednot družina spet pridobiva na pomenu, »družina je najbolj konkretna vzpodbuda, ki daje smisel življenju« (Rener v Rener in drugi 1995: 3), družinskim članom pa nudi »podporno mrežo« (Kozmik v Rener in drugi 1995: 11). Proces deinstitucionaliziranja družine je proces zmanjševanja pomena zakona in družine kot institucije, nikakor pa ne gre za izginjanje družine.

Stereotipi o ženski, ki je gospodinja, mati in negovalka, so tudi še danes prisotni. Z zasebnim življenjem se še vedno pretežno povezuje ženske in njihove vloge, moški pa naj bi opravljali vloge v javnem življenju (Kanjuro Mrčela 1996). Vrednote, prepričanja in stereotipi se spreminjajo počasneje, kot potekajo družbene spremembe, saj so generacijsko prenosljivi, v veliki meri pridobljeni s primarno socializacijo in močno zasidrani v posamezniku/-ih. Po

⁴³ V gospodinjstvo danes sodijo predvsem opravila, povezana s porabo (vedno bolj kupljivih) dobrin. Gospodinjstvo nikakor ni več pridobitna dejavnost (glej Žnidaršič Žagar 2007: 18).

mnenju Mace Jogan je reproduciranje androcentrizma in androarhalnega reda neločljiva sestavina razvoja zahodne civilizacije v zadnjih treh tisočletjih in ga kot takega ni mogoče odpraviti niti v stoletjih, še manj v nekaj desetletjih (Jogan 1998b). In »dokler pri nas⁴⁴ vlada dokaj uniformna in stereotipna porazdelitev družbenih in družinskih vlog moških in žensk ter stereotipni življenjski stili, bi uvedba evropskega delovnega časa, deljenega dela, dela doma in podaljšanje porodniške samo za ženske, silila ženske nazaj v družino in v njihovo podreditev tradicionalnim družinskim in družbenim vlogam« (Ferligoj in drugi 1990: 61).

Iz gornjega poglavja je videti, da se je položaj žensk skozi čas spreminjal, sicer v skladu s potrebami, ki so jih prinašale družbene spremembe, a z generacijskim zamikom. Sodoben položaj ženske se razume kot kombinacija materinske vloge in zaposlenosti⁴⁵ (glej Černič Istenič 1997: 9). Kako se današnja družba, današnja organizacija oziroma podjetje, današnja družina in današnja ženska spoprijema z usklajevanjem dveh družbenih vlog, bom predstavila v naslednjem poglavju.

3. USKLAJEVANJE DELA IN STARŠEVSTVA

Kako uravnotežiti⁴⁶ poklic in družino z namenom »prožnosti, pridobivanja in vzpostavljanja smiselnega ravnotežja med časom in različnimi oblikami investicij na tak način, da lahko opravljamo svoje delo učinkovito, obenem pa imamo dovolj časa za druge pomembne stvari v življenju, kot so družina, skupnost, hobiji, učenje in različne dejavnosti v prostem času« (Černigoj Sadar in Lewis v Černigoj Sadar 2004: 260), je vprašanje dinamičnega procesa, vpetega med številne in zelo različne dejavnike, delujoče na nivoju posameznika, nivoju družine, delovne organizacije, države, družbe.

Zaradi kompleksnosti sem to temo, z željo čim boljše preglednosti in zajetja čim več faktorjev, razdelila na tri ravni, izhajajoče iz dveh bazičnih življenjskih sfer v zahodnih družbah: javni, formalni sferi plačanega dela na eni, ter zasebni, neformalni sferi družinskega življenja na drugi strani. Prva raven je raven družinskega, zasebnega okolja, ki zajema posameznika oziroma posameznico ter odnos med partnerjema, druga je raven delovnega

⁴⁴ Navezuje se na razmere v Sloveniji, vendar velja splošno za družbe s podobno spolno določenimi družbenimi vlogami.

⁴⁵ Moški in ženske ter starostne skupine se glede tega izraziteje ne razlikujejo. Močnejšo nagnjenost k bolj tradicionalnim pogledom na vlogo ženske izražajo le osebe, ki imajo tri ali več otrok (iz ankete o rodnem vedenju Slovencev, 1995, ki je spraševala o stališčih do spremenjenih vlog današnjih žensk).

⁴⁶ Uravnoteženost plačanega dela in družinskega življenja implicitno predpostavlja ločenost obeh sfer, Fletcerjeva (v Vladimirov 2004: 16) zato predlaga uporabo izraza »integracija«, ker že v izhodišču dopušča vpletenost moških in žensk v obe sferi.

okolja in značilnosti delovne organizacije, tretje je družbeno-politično okolje. Odveč je poudariti, da se področja prepletajo, posamezne prakse in politike pogojujejo in le kot take, tj. sistemske, lahko prispevajo k učinkovitemu usklajevanju družinske in poklicne sfere.

Pri usklajevanju zahtev poklicnega in družinskega življenja prihaja do različnih konfliktov: 1) časovni konflikt nastane zaradi težav pri razporejanju časa, energije in možnosti med obema sferama; 2) konflikt zaradi napetosti povzroči prelitje napetosti ali čustvenega stanja iz ene vloge v drugo; 3) vedenjski konflikt nastane zaradi neuskklajenosti družinskih in delovnih vedenjskih vzorcev in povzroča težave pri prehajanju iz ene v drugo vlogo (glej Šadl 2002: 79).

3.1 ZASEBNO OKOLJE

Usklajevanje delovnega in zasebnega življenja poteka na nivoju posameznika oziroma posameznice in se nanaša na posameznikovo konkretno vlogo in iz nje izhajajoče zahteve v javni ali privatni sferi. Konfliktnost in nejasnost vlog ter povečana psihološka vpetost v vlogo neposredno in pozitivno vplivajo na pojav konflikta⁴⁷ med plačanim delom in družinskim življenjem v obeh sferah, in sicer s povečanim stresom in večjimi časovnimi investicijami (Carlson in Perrewé; Carlson in Kacmar v Vladimirov 2004: 42–44). Uspešnost usklajevanja delovne in zasebne sfere je odvisna od vsakega posameznika in njegove sposobnosti samozaupanja, oblikovanja življenjskih ciljev, dostopa do ustreznih informacij, komunikacijskih veščin, sposobnosti upravljanja s časom ter sposobnosti in zanimanja za učenje novega (Černigoj Sadar 2004).

Sodobna družba teži k takšnemu družinskemu življenju, v katerem se zasebno in delovno življenje dopolnjujeta. Usklajevanje dela in starševstva je – oziroma bi morala biti – stvar obeh partnerjev; tako kot tudi na odločitve za otroka⁴⁸ vplivata oba partnerja in tako kot starševstvo vključuje moške in ženske.

⁴⁷ Greenhaus (v Vladimirov 2004: 13) konflikt med plačanim delom in družinskim življenjem opredeli kot »posledico nekompatibilnosti participacije v družinski vlogi in vlogi plačanega dela, kar povzroči, da udejstvovanje posameznika v eni vlogi ovira njegovo udejstvovanje v drugi« (Vladimirov 2004: 13). Kritiki, sicer redki, ugotavljajo, da je udejstvovanje v različnih družbenih vlogah lahko spodbudno in da povečuje kakovost življenja. Pojem »konflikt« je iz tega vidika preveč ozek, zato mu dodajajo pojem »obogatitev« (glej Vladimirov 2004: 13–14).

⁴⁸ Rezultati ankete Fertility and Family Survey iz leta 1995 kažejo, da v stališčih do otrok ni bistvenih razlik med moškimi in ženskami (glej Širčelj 2006: 203).

V sodobni kulturi je materinstvo glavni element ženske spolne vloge, očetovstvo po drugi strani pa gotovo ena družbeno prezrtih in ignoriranih identitet moškega (glej Zavrl 1999: 11). »Vedno poudarjajo, da je žena po naravi določena za mater in razglašajo materinstvo za svetost. Ne rečem, da ni, a tudi očetovstvo je sveto in ne vem, zakaj naj bi bila žena po naravi bolj določena za mater, kot mož za očeta, obema pripada v družbi enak del« (Masaryk v Jogan 1996: 10). Ta citat že nakazuje spreminjanje definicije očetovstva, vsaj na ravni načina mišljenja in predstave o starševski vlogi očeta. Mati je še vedno idealizirana kot oseba, ki intuitivno ve, kako naj skrbi za otroka, se zna odzivati na potrebe drugih, je skrbna in brezpogojno ljubeča; očetje pa pridobivajo družinska opravila in postajajo očetje v biološkem in sociološkem smislu. S tem izgubljajo tipično podobo dominantnega očeta, katerega glavni prispevek k otrokovemu življenju je ekonomska preskrba (glej Zavrl 1999: 67). Očetje so danes bolj prisotni v družinskem vsakdanu in bolj aktivni pri starševski vlogi – vse od sodelovanja v obdobju nosečnosti⁴⁹, prisotnosti pri porodu, varstvu najmlajših otrok, vzgoji in igri z otroki, pri gospodinjskih opravilih in nenazadnje pri vlogi očeta ob (morebitni) razvezi (zunajzakonske) partnerske skupnosti. »Novo očetovstvo je produkt postmodernosti in kot tako vsebuje tudi elemente modernosti« (Švab 2001: 122), materinstvu pa postmodernost ni prinesla velikih sprememb, kajti »ta družbena vloga ostaja tudi v postmodernosti tipično moderna« (Švab 2001: 95).

Neplačano delo je močno spolno deljeno, saj dinamiki vstopanja žensk v javni prostor ni sledilo enakovredno vstopanje moških v zasebni prostor (Jogan 2000). Spremembe na tem področju so počasne, bolj se kažejo pri spremembi načina mišljenja in percepciji. Večina parov v raziskavah izraža željo po enakomernejši delitvi družinskega dela, ki pa se ne razširja na dejansko delitev nalog med partnerjema (glej Švab 2006: 83).

Domače delo je vse neplačano zasebno delo (Rener v Oakley 2000: 285). Neformalno oziroma neplačano delo vključuje gospodinjsko delo (pripravljanje hrane, pospravljanje, čiščenje itd.), finančno delo, upravno-administrativno delo, tehnična opravila zunaj in znotraj bivalnega prostora, potrošniško delo (organizacija nakupov, nakupovanje), delo s sorodniki (vzdrževanje sorodniških vezi) in odnosno delo (skrb za starejše, negovanje bolnih, ustvarjanje prijetnega počutja itd.) (Saraceno v Švab 2001: 144). Moški ponavadi v družini opravljajo prijetnejša opravila, povezana z otroki, dela, ki so bolj tehnične narave, skrbijo za

⁴⁹ Ustreznije je omenjati nosečniški par kot pa samo nosečnico. Slovenščina sicer nima izraza, ki bi označeval status moškega med spočetjem in rojstvom otroka (glej Zavrl 1999: 41).

finančne zadeve; ženske pa opravljajo rutinska gospodinjska dela, ki se jih povečini ne da odložiti in so le dodatno odvečno breme (glej Kozmik 1998: 148–149).

Raziskava o delitvi dela v slovenski družini iz leta 1994 je pokazala, da zaposleni moški v povprečju za gospodinjska opravila porabijo 6,3 ure na teden, zaposlene ženske pa kar 23,3 ure. Delo v gospodinjstvu si najpogosteje delijo mlajši pari, medtem ko je pri starejši generaciji delitev bolj izjema. Delitev gospodinjskega dela je odvisna tudi od izobrazbe in od tega, ali sta zaposlena oba starša ali samo eden. V skupini ljudi s poklicno šolo ali manj je pogosteje zaposlen samo en starš⁵⁰ in delitev gospodinjskega dela je bolj tradicionalna (Černigoj Sadar 2000). Višja stopnja izobrazbe obeh partnerjev ne pomeni le možnosti za večji zaslužek, ki omogoča partnerjema razbremenitev na področju družinskega dela v obliki dodatne plačane pomoči v gospodinjstvu⁵¹ ali pri varstvu otrok, ampak je pogosto povezana še z enakopravnimi predstavami o delitvi dela med spoloma. Podatki Eurostata za leto 2004 kažejo, da ženske v Sloveniji porabijo za gospodinjske obveznosti 4 ure in 57 minut na dan, moški pa 2 uri in 39 minut, skupek plačanega in neplačanega dela pri ženskah znaša 7,39 ure⁵², pri moških pa 6,33 ure (glej Černigoj Sadar in Kanjuo Mrčela 2004: 6). Celotna količina časa, namenjenega neplačanemu delu, je primerljiva s časom, ki je namenjen plačanemu delu. Gospodinjska opravila v večini opravijo ženske same (65,1 %), da se delo enakomerno porazdeli med partnerjema, meni 25,9 % žensk in 23,9 % moških, za gospodinjska opravila pa v glavnem poskrbi 6,2 % moških. Bolj enakopravna sta partnerja pri skrbi za otroke: 41 % žensk in 24 % moških nameni uro ali več na dan skrbi za otroke in njihovo izobraževanje (glej Kanjuo Mrčela 2005: 730). Novejše raziskave zaznavajo spremembe v smeri večje vključenosti moških v družinsko-gospodinjska opravila.

Človeški rod je resda odvisen od rutinskih dejavnosti prehranjevanja, oblačenja, varovanja in skrbi, zato je domače delo prav tako pomembno kot delo, ki se odvija v tržni ekonomiji. Ker se njegova vrednost ne meri v denarju, ima pa, kot pravi Ann Oakley, vse značilnosti drugih

⁵⁰ Raziskave kažejo, da se brezposelni moški ne vključuje v delitev gospodinjskega dela.

⁵¹ Povpraševanje po storitvah plačanega reproduktivnega dela se v Evropi povečuje. Povečuje se tudi ponudba. »Nevidno« delo v neformalnih razmerah opravljajo predvsem tiste skupine žensk, ki so že tako ali tako socialno izključene, kot so (ilegalne) priseljenke, dolgotrajno brezposelne ženske, mlajše upokojenke, iskalke prve zaposlitve, delavke z nizkimi osebnimi dohodki ipd. (glej Hrzenjak 2007: 258). Plačana pomoč pri gospodinjskih delih je običajno neregulirana dejavnost, pogostokrat opravljena na črno, »ki jo označuje specifična kombinacija zaposlitvenih in osebnih vidikov odnosa med delodajalci in delojemalci« (Šadl 2007: 265). Plačano gospodinjsko delo nadomešča neplačano gospodinjsko delo žensk, vendar bolj kot dopolnilo, običajno pri čiščenju (glej Šadl 2007: 266).

⁵² Ženske v Sloveniji delajo več kot moški in ženske v Belgiji, Nemčiji, Estoniji, Franciji, na Madžarskem, Finskem, Švedskem, v Združenem Kraljestvu in na Norveškem (glej Černigoj Sadar in Kanjuo Mrčela 2004: 6).

delovnih vlog (glej Oakley 2000: 106), je manj cenjeno in tako rekoč sinonim za »žensko delo« (Oakley 2000). Ženskam »družinski vsakdan postaja sestavljanka, ampak kot delo, ne kot igra« (Ule in Kuhar 2003: 5). Tudi sociološki pojem »dvojna obremenjenost žensk« opisuje dvojno »zaposlenost« žensk (Kanjuro Mrčela 1992: 83). Tanja Rener položaj obrne ženskam v korist in pravi, da pestrost del in opravil gotovo predstavlja obremenitev, »a je hkrati tudi več kot to, je izkušnja življenja v dveh svetovih, je dvojna navzočnost« (Rener v Švab 2003: 1124).

Pomemben vidik delitve dela je tudi občutek posameznika oziroma posameznice o pravičnosti delitve dela ter občutek žensk o tem, kako uspešne so. Ta subjektivna ocena, ki seveda ne temelji samo na količini časa in prijetnosti, ki ju zahteva določeno delo, lahko veliko pripomore k zadovoljstvu z družinskim življenjem in s partnerskim odnosom. Skozi vsakodnevne aktivnosti v družini, med katere sodijo tudi gospodinjska opravila, se kreira družinska klima, ki vpliva na odločitve ali želje o rojstvu otroka. Enakomerna delitev dela v gospodinjstvu med partnerjema po nekaterih anketah vodi do želje po manjšem številu otrok, po drugih pa po večjem številu otrok (glej Črnič Istenič 1994: 94). Duvander in Anderson ugotavljata, da so z delitvijo dela med partnerjema povezane odločitve za drugega oziroma za vsakega naslednjega otroka (glej Švab 2006: 75). McDonald (v Miller Torr in Short 2004) vključi enakopravnost med spoloma v teorijo zniževanja rodnosti oziroma rodnega obnašanja. Po njegovem mnenju je zniževanje rodnosti povezano s kombinacijo precejšnje enakopravnosti med spoloma na področju izobraževanja in zaposlovanja ter nizko ravno enakopravnosti v družini.

Preobremenjenost zaradi odgovornosti za družino in gospodinjstvo ter hkratne zaposlitve v plačanem delu vpliva po eni strani na poklicne možnosti žensk, najprej pri pridobivanju zaposlitve in kasneje tudi pri uspešnosti in napredovanju, nasprotno pa tudi kariera posameznika/-ce vpliva na odlašanje z ustvarjanjem družine. Partnersko načrtovanje življenjskih karier pomeni takšno usklajevanje, ki omogoča razvoj kariere obeh partnerjev in tudi starševstva. Pojav dvokarijerne družinske oblike⁵³ se navezuje na obliko heteroseksualne družine z dvema dohodkoma, dvema karierama, ki si jih oblikujeta moški in ženska, ustvarita pa tudi družino z otroki. Lucia Gilbert definira tri tipe zakonov, kjer oba partnerja gradita lastno kariero, deli pa jih na osnovi specializacije vlog v družini: prvi,

⁵³ Prvič sta ga leta 1969 uporabila Rapaportova (Gilbert 1993).

tradicionalen/konvencionalen zakon, v katerem gospodinjsko delo in vzgoja otrok ostaneta tradicionalna vloga ženske; drugi, moderen/participaren zakon, v katerem si partnerja delita odgovornost za vzgojo otrok, gospodinjska dela opravlja ženska; tretji, v egalitarnem zakonu partnerja enakopravno sodelujeta pri vzgoji in skrbi za otroke ter pri gospodinjskih opravilih (Gilbert 1993).

Za mlade je načrtovanje in kasnejše usklajevanje delovnega in družinskega življenja najtežje. Večina mladih žensk si želi uspešno kariero⁵⁴ in dobro družino, vendar najprej kariero in nato družino. V svojem poklicu želijo napredovati – horizontalno⁵⁵ in vertikalno⁵⁶ – takrat, ko jim glede na druge življenjske vloge to najbolj ustreza. To je sicer bolj značilnost tistih, ki vstopajo na trg delovne sile z višjo ali univerzitetno izobrazbo in katerih poklici temeljijo na znanju v obliki splošnih akademskih ter na delo vezanih veščin in sposobnosti (Pascall 1994). Odlaganje starševstva omogoča, da pari pridobijo čas, katerega navadno izkoristijo za zagotovitev finančne varnosti, preden postanejo skrbniki otroka, za izgrajevanje kariere, pridobivanje delovnih izkušenj, možnost prostega časa in nevezanosti na dom za potrebe izobraževanja in usposabljanja, možnost potovanja, možnost hitre rasti dohodka in napredovanja iz začetnih faz karierni poti. Ves ta čas je še bolj pomemben za ženske, ki v času nosečnosti in prvih letih starševstva izgubijo več delovnih dni kot moški. Z odložitvijo materinstva v trideseta leta pa – poleg zgoraj naštetega – ženske ne izgubijo precejšnjega dohodka, imenovanega »child wage penalty« (glej Taniguchi 1999: 1009–1010).

Kariera je sicer še vedno močno povezana s poklicno potjo moškega, »karieristka« pa ima celo negativen prizvok, saj se za te ženske predpostavlja, da so preveč predane delu in zaradi tega zanemarjajo družino. Raziskave (Kanjuo Mrčela; Wajcman v Kanjuo Mrčela 2000) so pokazale, da so menedžerke neprimerno bolj obremenjene z gospodinjskimi obveznostmi kot menedžerji, kar potrjuje tezo o dvojni obremenjenosti tudi na najvišjih položajih in zagotovo ne pomeni zanemarjanje družine. Za mlade ženske z nižjo stopnjo izobrazbe uskladitev

⁵⁴ »Kariera označuje življenjsko pot posameznika z vidika delovnih izkušenj, znanja, delovnih mest, služb, napredovanj« (Cvetko 2004: 249).

⁵⁵ Pri horizontalni mobilnosti gre zgolj za zamenjavo nekega delovnega mesta z drugim delovnim mestom, ki je vrednoteno enako kot prvo delovno mesto, ali pa gre za menjanje zaposlitve različnega tipa, ki pa ni povezano z dolgotrajnejšim strokovnim izobraževanjem (Ivančič 1999). Pomeni napredovanje v stroki.

⁵⁶ Kadar se posameznik premika navzgor ali navzdol na lestvici položajev, statusa in tudi lestvici poklicev, govorimo o vertikalni mobilnosti. Vertikalna mobilnost vsebuje spremembe v stratifikacijskih kriterijih, kot so prestiž, plača, avtonomija in raven kvalificiranosti (Ivančič 1999). Pri vertikalni mobilnosti imamo opravka z napredovanjem ali z degradacijo. Največkrat gre za premeščanje delavca z manj odgovornega dela na zahtevnejše delo.

poklicnega in družinskega življenja ni nič lažja – po eni strani se šele vključujejo na trg delovne sile, po drugi strani pa se navajajo na družinsko življenje. Izkazati se morajo tako v službi kot doma.

Raziskava Kakovost življenja v Sloveniji je potrdila hipotezo o tem, da imajo moški in ženske, ki so imeli svojega prvega otroka ob najobičajnejšem času⁵⁷ ali kasneje, pomembno boljšo kakovost življenja (opazovana skozi kazalce ekonomskega in stanovanjskega položaja ter partnerske situacije) pred tem dogodkom in po njem kot pri mlajših starostnih skupinah. Starejši starši lažje izpolnjujejo normo odgovornega starševstva (glej Černič Istenič 1999: 38–40).

3.2 DELOVNO OKOLJE

V Sloveniji je družina, v kateri sta zaposlena oba starša, norma (glej Černigoj Sadar 2000: 48) in tradicija (glej Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 4). Plačano oziroma formalno delo je aktivnost, za katero dobi posameznik plačilo, ko se vključi v formalni trg delovne sile (Černigoj Sadar 2000).

V preteklosti je bila kadrovska politika vseh organizacij usmerjena le na interese podjetja in zahteve delovnega mesta, interesi posameznika, njegove sposobnosti in možnosti v različnih življenjskih obdobjih pa so bile zanemarjene. Podjetja so bila zaradi želje po konkurenčnosti prisiljena uvajati dolgotrajno, obremenjujoče in nepredvidljivo delo. To je spodbudilo razvoj politike za integracijo dela in ostalih področij življenja. Delodajalci so ključni dejavnik pri usklajevanju poklicne poti in družine. N. Černigoj Sadar in P. Vladimirov sta med družinam naklonjene organizacijske politike uvrstili fleksibilne oblike dela, enakost/raznolikost možnosti ter usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti. Od vrste fleksibilne delovne prakse, značilnosti dela, vrste delovnega razmerja in možnosti zaposlenega, da svoje zasebno življenje prilagodi delovnemu, je odvisno, v kolikšni meri družinam naklonjene organizacijske politike pripomorejo k usklajevanju delovnega in zasebnega življenja (glej Černigoj Sadar in Vladimirov 2004).

N. Černigoj Sadarjeva in S. Lewis (v Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 10) sta politike in prakse v organizacijah, ki pomagajo zaposlenim pri krmiljenju med delom in družino,

⁵⁷ Povprečna starost mater ob rojstvu prvega otroka v obdobju izvajanja raziskave.

razvrstili v štiri skupine: 1) uvajanje različnih oblik dela (fleksibilni delovni čas, krajši delovni čas, delitev delovnega mesta itd.); 2) ugodnosti za zaposlene, ki skrbijo za druge (informacije o možnih pomočeh, finančna pomoč, podpiranje razvoja ustrezne infrastrukture); 3) dodatni, izredni dopusti; 4) neposredne spodbude (družini prijazna formalna organizacijska politika, politika enakih možnosti, vodilni, ki razumejo značilnosti različnih življenjskih obdobj).

Fleksibilnost ali prožnost dela⁵⁸ in fleksibilne oblike zaposlitve⁵⁹ so se začele pojavljati v razvitih državah po letu 1975. V začetku so imele izrazito slab prizvok zaradi dolgotrajne gospodarske krize, želje delodajalcev po prilagoditvi na sodobno poslovanje in pretežno ženske delovne sile (Svetlik 1994). Težnje k čedalje večji fleksibilnosti dela so se okrepile zlasti v devetdesetih letih, in sicer skupaj s hitrim razvojem informacijske in komunikacijske tehnologije.

Fleksibilizacija trga dela lahko prinese pozitivne učinke tako delodajalcem kot delojemalcem, prvim z vidika hitrega prilagajanja na spremenjene potrebe trga, drugim z vidika izboljševanja kakovosti življenja (možnost usklajevanja družinskega in delovnega življenja ter možnosti večjih zaslužkov v pogojih, ki si jih delavec sam izbira); obratno fleksibilizacija trga dela prinaša tudi negativne učinke, za delodajalce nujnost po odpuščanju delavcev, kar manjša socialni kapital v kolektivu in dviga transakcijske stroške podjetja, za delojemalce pa pomeni večjo možnost izgube zaposlitve (Ignjatović in Kramberger 2000), a ob učinkovitih ukrepih aktivne politike zaposlovanja tudi hitro prilagajanje in pridobivanje novih znanj in kompetenc ter s tem povečanja možnosti za hitro ponovno zaposlitev.

⁵⁸ Sicherl opredeli fleksibilnost dela kot širok pojem, povezan s pogoji dela. Nanaša se na fleksibilnost delovnega časa, kraja dela in fleksibilnost odločanja glede pogojev dela v dani zaposlitvi, tj. na status zaposlitve in število ekonomskih aktivnosti (pridobivanje dohodka), ki jih posameznik opravlja (Sicherl 2003). Crook, Pakulski in Waters (v Ignjatović 2002: 139–143) obravnavajo tri osnovne dimenzije oziroma področja, v katerih je možna fleksibilizacija v podjetju: 1) fleksibilne tehnologije; 2) organizacijska fleksibilnost; 3) fleksibilnost delovne sile (dve obliki: a) zunanja ali numerična fleksibilnost na eksternem sekundarnem trgu delovne sile; b) funkcionalna fleksibilnost znotraj primarnega trga delovne sile); 4) časovna in prostorska fleksibilnost; 5) finančna fleksibilnost.

⁵⁹ Fleksibilna zaposlitev je konvencionalno opredeljena kot zaposlitev s krajšim delovnim časom, zaposlitev za določen čas in samozaposlitev. V bistvu pa ima veliko širši pomen, saj zajema še številne druge oblike zaposlitve in dela. Skupna značilnost vseh fleksibilnih oblik zaposlitve in dela je, da kažejo odstopanja od kapitalističnih norm, ki so se razvile sredi prejšnjega stoletja. Takrat se je pojavila zaposlitev za nedoločen čas, s polnim delovnim časom in rednim delavnikom, ki jo domači in tuji avtorji poimenujejo kar standardna zaposlitev. Fleksibilne oblike dela se ločijo od standardne zaposlitve vsaj po alternativnih časovnih urnikih, po pogostosti fizične prisotnosti na delovnem mestu, po načinu poteka dela in po tem, kdo dokonča začetno delo (Bernardin in drugi v Fele 2002: 11–12).

T. i. koncept varne fleksibilnosti⁶⁰ (angl. flexicurity) skuša istočasno zagotoviti visoko prožnost zaposlovanja in dela ter individualne socialne varnosti, s tem pa nuditi priložnosti za boljše usklajevanje delovnega in zasebnega življenja. Uporaba do družine in posameznika »prijaznih« oblik fleksibilnega zaposlovanja se povečuje. Čeprav je posameznim oblikam zaposlitve težko na splošno pripisati prijaznost ali neprijaznost, sta Holt in Thaulow (1996) ugotovila, da morajo do družine prijazne oblike zaposlitve, ki imajo potencialno pozitivne učinke, zadovoljiti tri pogoje: prvič, nuditi morajo ekonomsko podporo z varnostjo zaposlitve, možnostjo napredovanja, spodobnim dohodkom; drugič, nuditi morajo praktično skrb z možnostjo fleksibilnega delovnega časa, otroškega varstva; ter tretjič, zadovoljiti morajo potrebo po emotivni skrbi in namenjanju pozornosti, spodbujanju in ljubezni (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2004). Kanjuo Mrčela in Ignjatović sta med relativno »prijazne« fleksibilne oblike zaposlovanja in dela uvrstila: letni obseg dela, skrajšani delovni čas, delitev delovnih mest, fleksibilni delovni čas, delo na domu, delo na daljavo; med družini relativno »neprijazne« oblike pa: delo ob vikendih, delo v izmenah, nadure, začasno/priložnostno delo, delo za določen čas⁶¹ (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2004).

Zaposlitev s krajšim delovnim časom je ena izmed najpogosteje omenjenih strategij ustvarjanja pogojev za usklajevanje delovnega in zasebnega življenja, poleg tega takšna oblika zaposlitve zmanjšuje brezposelnost, organizacije se lažje prilagajajo trgu zaradi večje fleksibilnosti, ki jo dosegajo s to obliko dela, delavci so bolj učinkoviti pri svojem delu, zmanjša se absentizem v kolektivu (Komel v Kozmik in Neubauer 1995: 20). Kljub omenjenim pozitivnim učinkom pa raziskave v Sloveniji kažejo na neskladje med zaželenim in dejanskim obsegom delovnih ur. Približno vsaka tretja ženska želi delati s polovičnim delovnim časom (glej Černič Istenič 2001: 88), dejansko pa je bilo leta 2000 v delovnem razmerju s krajšim delovnim časom le 7,8 % žensk, leta 2005 pa 11,1 % (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 16). V tej zaposlitvi so nadpovprečno zastopane ženske⁶², ki z delovnim časom, krajšim od polnega⁶³ delovnega časa, lažje opravijo vsa družinska in gospodinjska

⁶⁰ Za blaženje negativnih oblik fleksibilizacije predstavniki delavstva omenjajo »varno fleksibilnost«, delodajalci pa »fleksibilno varnost« (Milohnič 2007)

⁶¹ Rezultati analize o družinam prijaznih politikah in praksah v organizacijah iz leta 2001 so pokazali, da ima Slovenija večji odstotek delovnih praks s potencialno slabimi vplivi, odstotek delovnih praks s potencialno dobrimi vplivi pa je nizek (Černigoj Sadar in Vladimirov v Svetlik in Ilič 2004).

⁶² Naraščanje storitvenega sektorja je omogočilo povečanje stopnje aktivnosti žensk, vendar je storitveni sektor hkrati omogočil hitrejšo uvajanje fleksibilnih delovnih mest. Ženske so bile še vedno izrinjene iz standardnih oblik zaposlovanja (glej Ignjatović 2003: 197–198).

⁶³ Polni delovni čas ne sme biti daljši od 40 ur na teden, lahko je krajši, vendar ne manj kot 36 ur na teden, razen za delovna mesta, pri katerih je večja nevarnost poškodb ali zdravstvene okvare (ZDR).

dela. Zakon o delovnih razmerjih (ZDR) (Uradni list RS 42/2002) ne določa spodnje meje delovnega časa. Status zaposlenih s krajšim delovnim časom pravno temelji na sorazmernosti pravic glede na obseg njihovega dela v primerjavi s pravicami delavcev, ki delajo polni delovni čas (ZDR).

Danes se v organizacijskih načrtih vedno bolj pojavlja pojem organizacijska klima. Organizacije težijo k takšni organizacijski kulturi, kjer si zaposleni pomagajo in zaupajo in kjer je posameznikom omogočeno lažje načrtovanje družine brez strahu pred morebitnimi težavami. Družini prijazna organizacija⁶⁴ s kombinacijo državnih in lastnih organizacijskih politik in praks lajša in spodbuja usklajevanje plačanega dela in družinskega življenja (Černigoj Sadar v Kozmik 1995). Eden izmed elementov organizacijske politike je tudi projekt razvoja družinam prijaznih delovnih mest, ki želi oblikovati takšna delovna mesta, ki so družini prijazna, a v korist tako zaposlenim kot delodajalcu (Holt in Thaulow 1996).

Thompson navaja, da na obstoj družini prijazne kulture v organizaciji vplivajo določene lastnosti organizacije dela, to so sektor, tip proizvodnje in lastništvo. Družini prijazna organizacijska kultura se v večji meri pojavlja v organizacijah storitvenega sektorja, v organizacijah s serijsko proizvodnjo in v državnih organizacijah (Thompson 2003). N. Černigoj Sadar in P. Vladimirov sta raziskovali vpliv organizacijskih značilnosti na uvajanje družinam prijaznih politik in praks (politika enakih možnosti in prožne oblike dela). Ugotovili sta, da so te v Sloveniji povezane z velikostjo organizacije. Velike organizacije, z več kadrovske oddelki in več sredstvi za upravljanje s kadri, se v večji meri poslužujejo teh praks, vendar pa le-te večinoma niso formalne, napisane v aktih organizacij. Organizacije, ki imajo izobrazbeno strukturo zaposlenih nad povprečjem – to so običajno specializirane panoge – pogosteje uvajajo za družino prijazne programe (Černigoj Sadar in Vladimirov 2004: 271–274).

Uveljavljanje fleksibilnih oblik zaposlitve je odvisno od delovnega mesta, poklica in od dejavnosti, v kateri delo poteka. V nadaljevanju predstavim nekaj bistvenih ugotovitev – predvsem s področja uporabe fleksibilnih oblik zaposlitve in njihove povezanosti z možnostjo

⁶⁴ V okviru razvojnega projekta Equal – mladim materam/družinam prijazno zaposlovanje se v slovenskem prostoru uvaja možnost pridobitve certifikata Družini prijazno podjetje. Gre za revizijski postopek, v katerem strokovnjaki z ocenjevanjem in svetovanjem organizacijam svetujejo, katera orodja uporabljati za boljše upravljanje s človeškimi viri na področju usklajevanja poklicnega in družinskega življenja zaposlenih (Internet 1).

usklajevanja poklicnega in družinskega življenja – kvalitativnega dela raziskave o problemih pri usklajevanju plačanega dela in zasebnega življenja mladih v Sloveniji (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007). V raziskavo so bili vključeni mladi zaposleni, stari od 22 do 35 let, z otroki in brez otrok, v sedmih podjetjih/organizacijah iz sedmih dejavnosti – trgovine, računalničarstva, frizerstva, tekstilne industrije, zdravstva, gostinstva in javne uprave. Mladi v »Trgovini« sprejemajo službe za določen čas, za izmensko delo ter delo ob koncih tedna. Že usklajevanje partnerstva in službe je zahtevno, usklajevanje starševstva in dela zahteva še več energije. Starševske obveznosti so s strani menedžmenta razumljene kot »zasebna težava« posameznika in negativno vplivajo na možnosti zaposlovanja in napredovanja. V podjetju »Hi tech« je delo organizirano na prožen način – prostorsko in časovno. Veliko dela je opravljenega doma, dolgi delavniki se še podaljšajo na večer in na konce tedna, nadure niso plačane. Prožnost dela gre včasih na račun zasebnega življenja, meje med delovnim in zasebnim se zabrišejo. Zaposleni v podjetju »Frizer« delajo v izmenah, večinoma popoldne, v glavnem imajo sedemurni delovnik, pritiski delovnega okolja so bolj odraz zahtev strank kot delodajalca. Podjetje zaposluje zelo mlade ljudi (večje število moških z namenom enakomerne vključenosti spolov v feminizirano frizersko dejavnost), ki ponavadi nimajo otrok. V podjetju »Tekstil« so zaposlene večinoma ženske, plače niso visoke. V povprečju delajo osem ur, če je treba tudi več, tudi ob sobotah. Kadar pa dela ni, ostanejo doma. Imajo drseč začetek delovnega dne, od 6. do 8. ure. Delo v podjetju »Zdravje« poteka v treh izmenah in ob koncih tedna. Zaposleni imajo veliko nadur, kar nekaterim ustreza zaradi izboljšanja finančne situacije. Zaradi tega pa pri skrbi za otroke potrebujejo pomoč partnerjev. Dolg delovnik, izmene, nizke (uradne) plače, pogodbe o zaposlitvi za določen čas, so značilnosti dela v podjetju »Restavracija«. Med partnerjema je potrebno veliko potrpljenja, predvsem zaradi spreminjanja delovnega tedna, ki je odvisen od gostov. Gostinstvo je do staršev neprijazno, nasprotno je javna uprava do staršev majhnih otrok prijazen delodajalec. Delo v »Upravi« se ne dojema kot pretirano stresno, v zadnjih letih je nekoliko bolj intenzivno. Zaposleni delajo 40 ur na teden, nekateri imajo neenakomerno razdeljene ure. Kljub relativno ugodnemu položaju zaposlitve v javnem sektorju v primerjavi z zasebnim mladi brez otrok odločitev za otroke prelagajo v nedoločeno prihodnost (glej Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 43–89). V vsaki delovni organizaciji se bržkone (lahko) najdejo možnosti, da so delovni sporazumi družini prijazni ter posameznikovemu življenjskemu

obdobju in željam⁶⁵ ustrezni – če le lastniki, menedžerji, kadroviki spoznajo, da koristijo tudi njim oziroma pripomorejo k uspehu podjetja ali organizacije.

Projekt Gospodinjstva, delo in fleksibilnost Evropske unije je za potrebe analize o tem, kako spreminjajoče se oblike fleksibilnosti vplivajo na delo in družinsko življenje, anketirance najprej razdelil v osem fleksibilnih oblik⁶⁶, nato pa jih združil v tri⁶⁷. Kategorija A je predstavljala »pozitivne« karakteristike fleksibilnega dela, kategorija B »negativne« karakteristike fleksibilnega dela, kategorija C pa je pomenila standardno zaposlitev, tj. zaposlitev za nedoločen čas s polnim in rednim delovnim časom ter samo eno⁶⁸ aktivnostjo. Rezultati slovenskega dela projekta so pokazali, da so razlike statistično signifikantne za spremenljivko položaj v poklicu. Razlike med fleksibilno skupino A in standardno skupino C niso zelo izražene, so pa med njima in fleksibilno skupino B, ki je močno skoncentrirana v poklicni skupini »poklici za storitve, prodajalci« in skupini »upravljalci strojev in naprav, industrijski izdelovalci in sestavljalci«. Pri izobrazbi opazimo podoben vzorec. A in C kažeta podobno distribucijo, v B pa je najmanj oseb z visokošolsko izobrazbo. Tudi starost in družbeni sloj kažeta statistično signifikantne razlike med kategorijami fleksibilnih zaposlitev. Razlike po spolu obstajajo, vendar niso velike. Urbana/ruralna klasifikacija ter sestava družine (z otroki ali brez njih) za tri fleksibilne skupine nista statistično značilno različni (glej Sicherl 2003: 54).

⁶⁵ Medtem ko si mnoge ženske želijo, da se hitro po porodu vrnejo v službo, obstajajo tudi ženske, ki želijo ostati doma pri otrocih, dokler so majhni in izkoristiti pravico do skrajšanega delovnega časa do otrokovega tretjega leta starosti.

⁶⁶ Razvrstitev v osem fleksibilnih kategorij:

1	Zaposlitev s polnim delovnim časom, več aktivnosti, fleksibilni delovni čas*	14,4 %
2	Zaposlitev s polnim delovnim časom, delo v izmeni in neredni raspored delovnega časa	19,9 %
3	Zaposlitev s krajšim delovnim časom	1,2 %
4	Zaposlitev za določen čas	10,4 %
5	Samozaposlitev	7,1 %
6	Dijak ali študent in upokojenci z eno ali več aktivnostmi	11,1 %
7	Drugi	4,7 %
8	Zaposlitev za nedoločen čas s polnim rednim delovnim časom, z eno aktivnostjo	31,3 %

Vir: Sicherl 2003: 50

* Fleksibilni delovni čas pomeni redni delovni čas, vendar lahko zaposleni prihaja na delo in odhaja z dela prej ali pozneje, praviloma pa ne več kot eno uro fleksibilnosti na dan (glej Sicherl 2003: 50).

⁶⁷ Razvrstitev v tri fleksibilne kategorije:

1	Fleksibilna skupina A (1+5+6)	32,5 %
2	Fleksibilna skupina B (2+3+4+7)	36,2 %
3	Standardna zaposlitvena skupina C (8)	31,1 %

Vir: Sicherl 2003: 50

⁶⁸ Nekateri anketiranci opravljajo več kot eno aktivnost.

3.3 DRUŽBENO-POLITIČNO OKOLJE

Z očitnim porastom deleža žensk na trgu delovne sile v zahodnih državah v sredini sedemdesetih let prejšnjega stoletja se je razmerje med delom in družino pojavilo tudi v družinskih politikah, ki so vsebovale ukrepe, s katerimi država regulira ti dve pomembni sferi v življenju posameznika (glej Švab 2003: 1112).

Družinsko politiko v Sloveniji opredeljuje predvsem Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Sloveniji (v nadaljevanju Resolucija) (Uradni list RS 40/1993), ki je bila sprejeta že leta 1993. Z družinsko politiko želi tako država vplivati na pogoje za nastanek in varnost družine ter njen razvoj. Eden izmed ciljev je tudi »ustvarjanje pogojev za kvalitetnejše usklajevanje družinskih in poklicnih obveznosti staršev (matere in očeta) in spodbujanje k enaki odgovornosti obeh staršev« (Resolucija 1993: 4). Država se v Resoluciji zavzema, da bo podpirala primernejšo moralno in materialno družbeno vrednotenje dela z otroki, reorganizacijo delovnega časa, zakonske prilagoditve, ugodnejšo ureditev porodniškega dopusta in zagotavljanje dopusta za nego bolnega otroka staršem, ki to želijo, mesto za vse otroke v vzgojno-varstvenih ustanovah ali drugih oblikah varstva (Resolucija 1993).

Različne študije so pokazale, da je družinska politika v Sloveniji na posameznih področjih potrebna reform. A. Švab poudarja problem definiranja družine in dajanje prednosti enemu samemu družinskemu modelu – modelu moderne nuklearne družine ter posledičnemu avtomatskemu izpadu istospolnih in enostarševskih družin iz družinske politike (glej Švab 2003: 1124), T. Rener izpostavi problem nepovezanosti posameznih ukrepov v sistemske politiko, ki bi vključevala državljanke, delodajalce in državo. Starševski dopusti so instrumenti starševskega varstva, denarnega nadomestila in ohranitve delovnega mesta po vrnitvi na delo. Dejansko usklajevanje družinskega in delovnega življenja pa se prične po vrnitvi na delo (glej Rener in drugi 2006: 29–30).

Država se v Resoluciji o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (Uradni list RS 100/2005) dotika enakopravnosti med spoloma na področju trga dela in zaposlovanja ter enakopravnosti med staršema v družini in pravic, izhajajočih iz starševstva. Kot poseben cilj je izpostavljeno odpravljanje tradicionalnih vlog ženske in moškega v družini ter enakovredna porazdelitev družinskega dela in starševskih odgovornosti med partnerjema.

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR) (Uradni list RS 42/2002) ne vključuje reguliranja možnosti za usklajevanje družine in dela. Obveznosti, ki izhajajo iz družinskega življenja, so obravnavane kot zasebna sfera posameznika, družinsko življenje pa se neprestano prilagaja potrebam trga dela (glej Rener in drugi 2005: 35). Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP) (Uradni list RS 110/2006) opredeljuje pravice iz zavarovanja za starševsko varstvo, ki so razdeljene na starševski dopust, starševsko nadomestilo⁶⁹ in pravico do krajšega delovnega časa⁷⁰ ter pravico do plačila prispevkov za socialno varnost zaradi starševstva. Zakon določa pravice, trajanje in višino nadomestila za vse štiri vrste starševskega dopusta – porodniški dopust⁷¹, dopust za nego in varstvo otrok^{72,73}, očetovski dopust⁷⁴, posvojiteljski dopust⁷⁵.

Varstvo otrok v času, ko so starši v službi, je pomembno vprašanje, ki bistveno prispeva k uspešnosti usklajevanja dela in starševstva. Stari starši, drugi sorodniki, prijatelji, plačana varuška, javni vrtec, zasebni vrtec so neformalne in formalne/institucionalizirane oblike otroškega varstva, ki imajo – odvisno tudi od potreb staršev in otrok – nekatere pomanjkljivosti in nekatere prednosti. Neformalne oblike varstva so fleksibilnejše, cenejše (izjema so neprofesionalne plačane varuške), z zdravstvenega vidika otrok ugodnejše, otroci so deležni večje pozornosti, a te »varuške« nimajo profesionalne izobrazbe, otroci so brez družbe vrstnikov. Varstvo v vrtcih predstavlja staršem precejšen strošek, časovno je varstvo omejeno na osem do devet ur, običajno od jutra do popoldneva, med vikendi in prazniki je varstvo omogočeno le v redkih vrtcih, otroci so pogosto bolni, a v socialnem stiku s sovrstniki in profesionalnimi vzgojitelji. »Izbira otroškega varstva pomeni kompromis med razvojnimi

⁶⁹ Pravico do starševskega nadomestila imajo tiste osebe, ki imajo pravico do starševskega dopusta in so bile zavarovane iz tega naslova. Izplačilo starševskega nadomestila, razen porodniškega nadomestila, ne more biti višje od dvainpolkratnika povprečne mesečne plače v Republiki Sloveniji in ne more biti nižje od 55 % minimalne plače. Starševsko nadomestilo za polno odsotnost z dela znaša 100 % (ZSDP).

⁷⁰ Pravica do krajšega delovnega časa je pravica enega od staršev, izkoristi se lahko do otrokovega tretjega leta starosti ali pa za otroka, ki potrebuje posebno nego in varstvo (ZSDP).

⁷¹ Mati ima pravico do porodniškega dopusta v trajanju 105 dni, ki ga mora mati nastopiti 28 ali 42 dni pred predvidenim datumom poroda (ZSDP).

⁷² Eden od staršev ima pravico do dopusta za nego in varstvo otrok v trajanju 260 dni neposredno po poteku porodniškega dopusta. O izrabi le-tega se starša pisno dogovorita najkasneje 30 dni pred iztekom porodniškega dopusta (ZSDP).

⁷³ Večinoma dopust za nego in varstvo otroka izkoristijo ženske, delež staršev, ki si ga delita, je izredno majhen, giblje se okoli 1 %.

⁷⁴ Oče ima pravico do očetovskega dopusta v trajanju 90 dni. Najmanj 15 dni mora izkoristiti do otrokovega šestega meseca starosti, za kar prejema 100 % nadomestilo; preostalih 75 dni lahko oče izrabi do otrokovega osmega leta starosti, za kar mu je zagotovljeno plačilo prispevkov za socialno varnost od minimalne plače (ZSDP).

⁷⁵ Posvojiteljski dopust traja 150 dni za otroka, starega od 1–4 let, ali 120 dni za otroka, starega 4–10 let (ZSDP).

in čustvenimi potrebami otroka, vašo potrebo po gibljivosti in času ter gmotnim stanjem« (Phillips 1998: 150).

V Sloveniji imamo dobro razvit, tako po obsegu kot po kakovosti, sistem organizirane predšolske vzgoje. Delež otrok, vključenih v vrtce, je v porastu. V šolskem letu 2007/2008 je bilo v predšolsko vzgojo in izobraževanje v vrtcih vključenih 68 % vseh otrok ustreznih starosti. Glede na celotno populacijo otrok ustreznih starosti odstotek otrok narašča s starostjo otrok (Ložar 2008). Za dodatno pomoč pri usklajevanju delovnih urnikov starši precej koristijo tudi pomoč svojih staršev. Ti hodijo po otroke v vrtec, jih vozijo na razne obšolske dejavnosti, skrbijo za njihovo prehrano itd. Tako je za večino staršev, ki si želijo tako družino kot kariero, najprimernejša kombinacija formalne in neformalne oblike pomoči, s katero se družine lažje razvijajo in ohranjajo ali izboljšujejo svoj socialni status.

Iskanje ravnotežja med delom in starševstvom, ki omogoča prijetno in zadovoljno družinsko ter uspešno poklicno življenje, je zgodba o doseganju političnega soglasja o družbenem in gospodarskem razvoju, o samoumevni pravici obeh spolov do enakih možnosti šolanja, socialno varnega in plačanega dela, poklicnega napredovanja, o primerno dolgi porodniški, sistemu otroškega varstva, o drugačnem razumevanju plačanega in neplačanega dela, o drugačni delitvi dela v družini in gospodinjstvu, o drugačni organizacijski klimi v podjetjih in ustanovah, kjer se delovni čas prilagaja življenjskim ciklusom zaposlenih itd. To je zgodba s kopico dejavnikov, ki jih je potrebno uskladiti in povezati. Vendar najprej mora imeti ženska pravico do izbire: kariera brez otrok⁷⁶, kariera in materinstvo z gospodinjstvom ali samo materinstvo z gospodinjstvom.

4. EKONOMSKA AKTIVNOST KOT DEJAVNIK RODNOSTI

4.1 OPREDELITEV EKONOMSKE AKTIVNOSTI

K. Marx je prvi v ekonomsko teorijo vključil izraz delovna sila in jo definiral kot psiho-fizično sposobnost posameznika, da sodeluje v proizvodnem procesu. Na osnovi te definicije agregatne družbene delovne sile ni mogoče opredeliti, saj psiho-fizičnih sposobnosti posameznikov ni mogoče sešteti. Glavni tok ekonomske teorije je govoril o delu kot o proizvodnem dejavniku in ga definiral kot opravljanje storitev dela s strani delavcev. Na takšni osnovi pa je mogoče enostavno seštevanje delavcev v agregatno

⁷⁶ Tudi ženska, ki se odloči, da ne bo imela otrok ali »celo«, da se ne bo poročila, je v naši družbi (v podjetju) stigmatizirana, ker se samoumevni aspekt ženske identitete povezuje z materinstvom in nikakor (samo) s kariero.

kategorijo delovne sile družbe (glej Malačič 2006: 21). Takšen, sicer poenostavljen, pristop je privedel do uporabe kategorije aktivno prebivalstvo, katere definicija je vezana na Sistem nacionalnih računov (SNA) (1993) in njegovo opredelitev proizvodnje⁷⁷, ki je opredeljena kot skupek vseh oseb, ki pomenijo delovno silo za proizvodnjo dobrin in opravljanje storitev ne glede na to, ali so zaposlene ali brezposelne (Husmanns 2005).

Statistična klasifikacija razdeli prebivalstvo po kategoriji ekonomske aktivnosti na ekonomsko aktivno in ekonomsko neaktivno ali vzdrževano prebivalstvo. ILO (International Labour Organization) deli aktivno prebivalstvo na zaposlene⁷⁸ in nezaposlene⁷⁹. ILO je leta 1982⁸⁰ sprejela ILO definicijo aktivnosti. Med ekonomsko aktivne šteje vse osebe nad dogovorjeno starostjo⁸¹, ki so v referenčnem časovnem obdobju (navadno en teden pred anketiranjem) opravile kakršnokoli delo, najmanj enourno, za plačilo (denarno ali materialno) ali pa so bile zaposlene, vendar iz katerihkoli razlogov v določenem obdobju niso delale (Internet 2). ILO definiciji zaposlenosti in nezaposlenosti se dopolnjujeta. Med nezaposlene se štejejo osebe stare 15 let ali več, ki v določenem obdobju niso opravile nobenega dela za plačilo, aktivno iščejo neko obliko dela za plačilo (zaposlitev ali samozaposlitev) in so pripravljene sprejeti delo v predvidenem roku oziroma takoj⁸² (glej Ignjatović v Svetlik in drugi 2002: 18).

Delovno aktivno prebivalstvo po definiciji Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP) so vse osebe, ki so pokojninsko in zdravstveno zavarovane oziroma so v delovnem razmerju na območju Republike Slovenije, delovno razmerje je lahko sklenjeno za določen ali nedoločen čas, za polni ali krajši delovni čas od polnega; ter osebe, ki opravljajo javna dela (SURs 2007).

Struktura prebivalstva glede na aktivnost se v prvi veji, kot že omenjeno, deli na aktivno in neaktivno, aktivno prebivalstvo se nadalje deli na delovno aktivno prebivalstvo in brezposelne

⁷⁷ Proizvodnja javnega in privatnega sektorja, ki se uporablja za preskrbo drugih proizvodnih enot in za končno porabo ter gospodinjstva proizvodnja v primeru, da je količinsko dovolj pomembna, kot je na primer proizvodnja kmetijskih izdelkov na kmetijah (glej Malačič 2006: 22).

⁷⁸ Slovenska statistika jo imenuje delovna aktivnost.

⁷⁹ Slovenska statistika jo imenuje brezposelnost.

⁸⁰ Na trinajsti mednarodni konferenci delovnih statistik (ICLS).

⁸¹ S konvencijo je dogovorjena spodnja in zgornja starostna meja aktivnosti. V razvitih državah je spodnja starostna meja 15 let, v nerazvitih je meja nižja; zgornja starostna meja je bolj ohlapna in se giblje med 60. in 75. letom (glej Malačič 2006: 22).

⁸² Ta opredelitev je zelo stroga, saj je za stanje brez dela šteje ena ura plačanega dela. Zaradi takšne opredelitve so anketni podatki o brezposelnih nižji od podatkov službe za zaposlovanje.

osebe. Delovno aktivno prebivalstvo v popisu 2002 predstavljajo plačani zaposleni ali delojemalci in samozaposlene osebe⁸³, in sicer 1) osebe iz SRDAP⁸⁴; 2) osebe, ki so na rednem ali civilnem služenju vojaškega roka; 3) osebe, ki delajo zunaj območja Republike Slovenije; osebe, ki so delovno aktivne, vendar jih delodajalci še niso prijavili na Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje; ter osebe, ki opravljajo druge oblike dela (pogodbe o delu, avtorske pogodbe itd.) (SURS 2002b).

Neaktivno/vzdrževano prebivalstvo po definiciji iz popisa 2002 so osebe, stare 15 let ali več, ki ne sodijo med delovno aktivno prebivalstvo ali brezposelne osebe. To so: 1) otroci, dijaki, študentje, ki do kritičnega trenutka popisa še niso dopolnili petnajst let, in osebe, ki so starejše od petnajst let in se izobražujejo, a niso zaposlene, samozaposlene ali kmetovalci in niso brezposelne; 2) upokojenci so osebe, ki prejemajo starostno, invalidsko, kmečko ali družinsko pokojnino po predpisih Republike Slovenije ali od tujega nosilca pokojninskega zavarovanja ali so uživalci kmečke preživnine; 3) gospodinje so osebe, ki se ukvarjajo z gospodinjskimi opravili in nimajo lastnih sredstev za preživljanje 4) osebe, ki so nezmožne za delo zaradi starosti, bolezni ali invalidnosti in so brez lastnih sredstev za preživljanje; 5) osebe na prestajanju kazni; 6) druge osebe (na primer rentniki) (SURS 2002b). Pri delitvi prebivalstva na aktivne in vzdrževane spada kategorija oseb z lastnimi dohodki med vzdrževane. Osebe z lastnimi dohodki niso aktivne, so pa ekonomsko samostojne, zato ker živijo od dohodkov svoje prejšnje zaposlitve, na primer upokojenci, delovni invalidi. Sem sodijo tudi prejemniki socialne pomoči, štipendisti, ki živijo izključno od štipendij (glej Šircelj 1991: 42).

Za prikaz in analizo aktivnega in vzdrževanega prebivalstva uporabljamo absolutne in relativne ter splošne in specifične kazalce. Najpogosteje se uporablja (splošna in očiščena⁸⁵) stopnja aktivnosti, ki izraža razmerje med aktivnimi (delovna sila) ter populacijo, staro 15 let in več. Komplementarna stopnji aktivnosti z vidika celotnega prebivalstva je stopnja vzdrževanosti. Praviloma sta izraženi v odstotkih. Specifične stopnje aktivnosti računamo kot

⁸³ Samozaposlene osebe so: 1) samostojni podjetniki posamezniki, ki opravljajo gospodarsko ali pridobitno dejavnost; 2) osebe, ki opravljajo poklicno dejavnost (na primer odvetniki, duhovniki, rejnice, samostojni kulturni delavci itd.); 3) kmetovalci – kmeti kot nosilci kmečkega gospodarstva, ki so pokojninsko in zdravstveno zavarovani ter kmeti in člani kmečkega gospodarstva, ki so samo zdravstveno zavarovani ali pokojninsko in zdravstveno; 4) pomagajoči družinski člani – formalno sicer niso zaposleni ali samozaposleni, vendar delajo na družinski kmetiji, obrti ali podjetju ali v kaki drugi obliki družinske pridobitne dejavnosti in za svoje delo praviloma ne prejemajo rednega plačila (Internet 4).

⁸⁴ Zaposlene osebe v podjetjih, družbah, organizacijah in pri samozaposlenih osebah, ki imajo pogodbo o zaposlitvi (Internet 4).

⁸⁵ Iz celotnega prebivalstva izločimo stopnje aktivnosti otrok v starosti 0–14 let.

stopnje aktivnosti za posamezne subpopulacije in celotno ter aktivno prebivalstvo razdelimo po različnih družbeno-ekonomskih značilnostih (glej Malačič 2006: 23).

Slovenska statistika je v rezultate popisa 2002 vključila tudi podatke o statusu aktivnosti. Prebivalstvo je razdeljeno na 12 kategorij: 1) zaposleni (mišljeni so plačani zaposleni), 2) samozaposleni, 3) kmetovalci, 4) upokojenci, 5) pomagajoči družinski člani, 6) brezposelni, 7) osebe na služenju vojaškega roka, 8) gospodinje, 9) nezmožni za delo zaradi starosti, bolezni ali invalidnosti, 10) osebe na prestajanju kazni, 11) kategorija drugo ter 12) otroci, dijaki ali študenti (glej Malačič 2006: 30).

4.2 SESTAVA PREBIVALSTVA PO AKTIVNOSTI, STATUSU IN SPOLU

Aktivno prebivalstvo (delovno silo) je v Sloveniji leta 2002 sestavljalo 45,4 % žensk in 54,6 % moških, med neaktivnim prebivalstvom so prevladovala ženske – njih je 60 %, moških 40 %. Med delovno aktivnim prebivalstvom je 55,1 % moških in 44,9 % žensk. Med zaposlenimi osebami je delež glede na spol podoben. Razlike so precej večje med samozaposlenimi osebami – tako med samostojnimi podjetniki posamezniki, osebami, ki opravljajo poklicno dejavnost kot med kmetovalci – približno dve tretjini je moških in ena tretjina žensk (glej tabelo 4.1).

Tabela 4.1: Prebivalstvo staro 15 let ali več po ekonomski aktivnosti, statusu aktivnosti in spolu, Slovenija, popis 2002

Spol	Skupaj	Aktivno prebivalstvo							Neaktivno prebivalstvo
		Skupaj	Delovno aktivno prebivalstvo					Brezposelne osebe	
			Skupaj	Zaposlene osebe	Samozaposlene osebe				
					Skupaj	Samostojni podjetniki posamezniki in osebe, ki opravljajo poklicno dejavnost	Kmetovalci		
Skupaj	1.663.869	949.078	818.304	738.055	80.249	56.111	24.138	130.774	714.791
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ženske	859.583	431.010	367.064	342.747	24.317	15.469	8.848	63.946	428.573
%	51,7	45,4	44,9	46,4	30,3	27,6	36,7	48,9	60,0
Moški	804.286	518.068	451.240	395.308	55.932	40.642	15.290	66.828	286.219
%	48,3	54,6	55,1	53,6	69,7	72,4	63,3	51,1	40,0

Vir: SURS, 2002b.

Stopnja aktivnosti ob popisu 2002 znaša 57,0 %⁸⁶, stopnja delovne aktivnosti⁸⁷ 49,2 %, stopnja brezposelnosti⁸⁸ pa 7,9 %. Stopnja aktivnosti za ženske je 50,1 %, za moške pa 64,4

⁸⁶ Stopnja vzdrževanosti znaša 37,6 %.

%). V primerjavi s popisom iz leta 1991 so se stopnje aktivnosti – za vse prebivalstvo ter za moške in ženske – zmanjšale, zvišala pa se je stopnja brezposelnosti. Spremembe na slovenskem trgu dela so se zgodile kot posledica dejavnikov, povezanih z osamosvojitvijo Slovenije v začetku devetdesetih let – sprememba gospodarskega sistema, izguba velikega obsega trgov in s tem pospešena izguba delovnih mest, sprememba političnega sistema, potrebe po spreminjanju vrednot, miselnosti in načina delovanja večine prebivalstva – in nenazadnje tudi globalnih sprememb.

4.3 RODNOST AKTIVNIH IN VZDRŽEVANIH⁸⁹

Spreminjanje rodne obnašanja je posledica tudi višanja deležev ekonomsko aktivnih žensk. Močnejše upadanje rodnosti v razvitih zahodnoevropskih državah ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let dobro razlaga prav rast zaposlovanja žensk (glej poglavje 1.3).

Rodnost ekonomsko aktivnih žensk se razlikuje od rodnosti vzdrževanih, so pa razlike v starejših generacijah večje kot v mlajših generacijah. V generacijah 1911–1915 je končno potomstvo aktivnih predstavljalo 70 % končnega potomstva vzdrževanih, v generacijah 1952–1956 pa je končno potomstvo aktivnih predstavljalo 80 % končnega potomstva vzdrževanih (glej tabelo 4.2).

Tabela 4.2: Končno potomstvo ekonomsko aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1956

Generacije	Končno potomstvo	
	Aktivne	Vzdrževane
1911–1915	2,21	3,18
1921–1925	1,99	2,67
1931–1935	1,95	2,56
1941–1945	1,94	2,54
1952–1956	1,86	2,33

Vir: Šircelj 2006: 212.

V starejših generacijah je bil med ekonomsko aktivnimi zelo velik delež žensk brez otrok (30 %), v najmlajših generacijah (1952–1956) je bil delež teh žensk majhen (7 %) in enak deležu

⁸⁷ Stopnja delovne aktivnosti je odstotni delež delovno aktivnega prebivalstva v delovno sposobnem prebivalstvu (SURs 2007).

⁸⁸ Stopnja brezposelnosti je odstotni delež brezposelnih oseb v aktivnem prebivalstvu (SURs 2007).

⁸⁹ Podatki o rodnosti glede na ekonomsko aktivnost, glede na status aktivnosti (glej poglavje 4.4), poklic (glej poglavje 5.3) in ekonomsko dejavnost, v kateri je ženska delovno aktivna (glej poglavje 6.3), se nanašajo samo na ženske. O njihovem zakonskem stanu oziroma o njihovih partnerjih (ter partnerjevi ekonomski aktivnosti, statusu aktivnosti, poklicu in ekonomski dejavnosti) ne vemo ničesar. Rodnost pa seveda ni odvisna le od žensk. Takšne podatke omogočajo slovenski popisi prebivalstva. Poleg tega podatki o ekonomski aktivnosti oziroma vzdrževanosti, statusu aktivnosti, poklicu in dejavnosti žensk veljajo za čas popisa prebivalstva 2002. To pomeni, da ne poznamo njihove delovne aktivnosti v času, ko se ženske ali pari odločajo za otroke. Večina opazovanih generacij je leta 2002 že zaključevala rodno in poklicno dobo.

žensk brez otrok med vzdrževanimi ženskami. Razlika med starejšimi generacijami se najbolj pokaže z analizo rodnosti po vrstnem redu rojstva. V mlajših generacijah pa se razlika med rodnostjo aktivnih in vzdrževanih žensk pokaže šele z odločitvijo za drugega oziroma tretjega otroka. »Verjetnost rojstva drugega otroka je za vzdrževane nekoliko večja kot za aktivne, verjetnost tretjega pa je za vzdrževane dvakrat večja kot za ekonomsko aktivne ženske. Veliko večja je verjetnost, da bo tretjega otroka rodila vzdrževana kot pa ekonomsko aktivna ženska« (Šircelj 2006: 212).

4.4 RODNOST GLEDE NA STATUS AKTIVNOSTI

V generacijah 1942–1966 so imele najvišjo rodnost kmetice in gospodinje. Njihovo končno potomstvo zadostuje za razširjeno obnavljanje generacij. Zaposlene, samozaposlene in brezposelne imajo nižjo rodnost od kmetic. Rodnost brezposelnih je v primerjavi z zaposlenimi in samozaposlenimi višja. Brezposelnost se (načeloma) ne nanaša na celotno posameznikovo življenje po 15. letu starosti, tako je večina žensk, ki so bile v času popisa brezposelne, verjetno večji del svoje rodne dobe bila zaposlena. Še posebno se to nanaša na pojav brezposelnosti žensk v Sloveniji šele nekaj let po osamosvojitvi (glej tabelo 4.3) (glej Šircelj 2006: 213).

Samozaposlene ženske imajo v mlajših generacijah nižjo rodnost kot zaposlene. Kljub temu da so bile najmlajše generacije stare šele 35-39 let, se zdi, da njihovo končno potomstvo ne bo enako potomstvu zaposlenih, tako kot je bilo v starejših generacijah. Razlogi so verjetno v spremenjeni strukturi samozaposlitve (glej Šircelj 2006: 213).

Rodnost upokojenk je odvisna od starosti, v kateri jih opazujemo. Pri mlajših je rodnost nižja. Končno potomstvo upokojenk, ki so bile ob popisu stare 35–44 let, je bistveno nižje kot pri ženskah iste starostne skupine in drugih ekonomskih statusov. Upokojevanje zaradi zdravstvenih težav je verjetno razlog za zelo nizko rodnost najmlajših upokojenk (glej Šircelj 2006: 213).

Tabela 4.3: Končno potomstvo po statusih aktivnosti žensk, Slovenija, generacije 1942–1966

Generacije	Končno potomstvo
------------	------------------

	Zaposlena	Samozaposlena	Kmetica	Brezposelna	Gospodinja	Upokojenka
1942–1946	1,84	1,92	2,52	(2,33)	2,60	1,93
1947–1951	1,83	1,83	2,55	2,00	2,56	1,92
1952–1956	1,83	1,83	2,47	1,96	2,45	1,75
1957–1961	1,82	1,73	2,48	1,98	2,42	1,60
1962–1966	1,73	1,63	2,43	1,86	2,31	1,28

Vir: Šircelj 2006: 213.

Verjetnost zdravstvenih težav kot razlog nizke rodnosti med upokojenkami se kaže tudi v velikem deležu upokojenk brez živorojenih otrok. Med kmeticami je brez živorojenih otrok le 3–4 % žensk, za drugega otroka se je odločilo 90 % tistih z enim otrokom, za tretjega pa polovica tistih z dvema otrokoma. Pri drugih ekonomskih statusih je verjetnost za drugega otroka manjša, še posebej pa verjetnost rojstva tretjega otroka, ki je vsaj za polovico manjša kot pri kmeticah in gospodinjah (glej Šircelj 2006: 213).

Glede na zgoraj predstavljeni analizi o ekonomski aktivnosti oziroma vzdrževanosti in statusu aktivnosti kot dejavnikoma rodnosti se zdi, da klasična teza o negativni povezanosti med zaposlitvijo in rodnostjo velja še vedno tudi v naprednih razvitih družbah, med katere Slovenija spada. Prva razlaga je povezana s konfliktno situacijo, ki jo ženskam predstavlja kombinacija reproduktivne vloge in plačane zaposlitve zunaj doma. Na eni strani je zaposlitev, ki – kot že omenjeno – še vedno predpostavlja, da je tipičen delavec moški brez družinskih obveznosti, in v skladu s tem oblikuje delovne pogoje; na drugi strani pa je domače delo, ki ga – kot že omenjeno – še vedno opravljajo predvsem ženske. Skozi čas se je enakopravnost med spoloma na področju zaposlovanja povečevala. Temu (do sedaj) ni sledila popolna enakopravnost pri domačem delu. Z ustreznimi pogoji dela in enakopravnejšo delitvijo dela v družini se negativen vpliv zaposlitve na rodnost lahko zmanjša. Druga razlaga je, da tudi individualistična usmeritev posameznikov s težnjami po samouresničitvi skozi vidike poklicne kariere ni kompatibilna z velikim številom otrok. Enim in drugim je potrebno posvečati veliko časa. Torej, norme, vrednote, stališča in cilji glede števila otrok so danes spremenjeni in še vedno imajo velik vpliv na posameznikovo (rodno) obnašanje.

Nadalje, delo žensk v gospodinjstvu, na kmetiji prav tako prispeva k družinskemu proračunu, vendar pa je delo lahko organizirano tako, da ne posega kritično niti na področje službe niti na področje varstva in vzgoje otrok. Iz tega sledi, prvič, da so nekateri statusi aktivnosti primernejši za usklajevanje dela in starševstva. Druga razlaga o pomembnosti statusa aktivnosti kot dejavnika rodnosti pa se nanaša na »množično« zaposlenost žensk v Sloveniji.

Zaradi tega se večje spremembe, kot med aktivnimi in vzdrževanimi ženskami, pojavijo glede na status aktivnosti.

Glede na našeto lahko izhodiščno prvo hipotezo »Ekonomska aktivnost je še vedno pomemben dejavnik rodnosti, je pa rodnost bolj odvisna od ekonomskega statusa ženske kot pa od same ekonomske aktivnosti oziroma ekonomske odvisnosti ženske od drugih oseb« potrdim.

5. POKLIC KOT DEJAVNIK RODNOSTI

5.1 OPREDELITEV POJMA POKLIC

Poklic v sociološki obravnavi dokaj dobro ponazarja splošen položaj človeka v družbi. Družbeni položaj je, odkar je večina žensk ekonomsko aktivnih, še bolj odvisen od poklica. Definiran je kot »vrsta posla, s katerim si posameznik pridobiva sredstva za življenje. Mišljen je posel, ki ga posameznik pretežno opravlja v času popisa, ne glede na to, ali se je zanj posebej izobraževal ali ne« (Malačič 2006: 27).

»Osnovni pomeni izraza poklic (v slovenskem jeziku, op. p.) so bili od nastanka v zgodnjem 16. stoletju pa vse do konca 19. stoletja dokaj ozki. Označevali so v glavnem le religiozne in višje državne organe in uradniške službe« (Kramberger 1998: 84). Prvi približek današnjega izraza je bil »poklizevanje«, ki se je pojavil v 16. stoletju kot neposredni prevod nemškega izraza »der Beruff« (prevod Luthrove Biblije). »Splošnejši pomeni in izrazi za poimenovanje konkretnih vrst dejavnosti, s katerimi so si ljudje na Slovenskem služili kruh izven starodavnega kmetovanja, rokodelstva in obrti, so se razvili v navezavi s poklicem šele v poznem 19. stoletju, po zatonu cehovstva« (Kramberger 1999: 163). Kasnejše pomene je izraz pridobil šele v prvih štirih desetletjih 20. stoletja, ko se je trg dela v Sloveniji najbolj spreminjal (Kramberger 1999: 163). V obdobju med obema vojnama je bil izraz poklic (ter njegove izpeljanke) še dokaj čvrsto zasidran kot izraz, s katerim opisujemo dogajanje v sferi dela in zaposlitve. Pretežni pomen izraza poklic se je torej nahajal na povpraševalni strani trga dela (delovna mesta, zaposlitve, položaji) (Kramberger 1999: 160–164).

Predvsem zaradi t. i. poklicnega izobraževanja v obdobju socializma je v Sloveniji pomen izraza močno zanihal tudi na ponudbeno stran trga dela (ponujeno znanje). Tako je prišlo do pomenskega prekrivanja izraza poklic z vsebino pojma »dosežena izobrazbena usmeritev« (Kramberger 1999: 164). V tem smislu se je poklic zamenjeval z izobrazbo. Potrebno je ločiti

med dvema pojmom – med strokovno oziroma poklicno kvalifikacijo, ki jo posameznik pridobi po končanem izobraževanju, ter poklicem kot vrsti dela, ki ga posameznik opravlja. »»Pravilna« pomenska lega izraza poklic v slovenščini je, kljub redki rabi izraza, vedno bolj v zaposlitvenem sistemu, ne pa v izobraževalnem sistemu« (Kramberger 1998: 118).

Zaradi dvoumnosti teh dveh izrazov težko pridemo do aktualne poklicne strukture prebivalstva. Če se pod poklicem navaja zgodovinske podatke o končani šoli oziroma smeri, se pod poklicno strukturo dobi neko zgodovinsko, ne pa aktualno stanje. Tudi pojem poklicne kariere, ki pomeni niz zaposlitev, ne pa šol, je ob dvoumnem razumevanju lahko povsem zamegljen.

»Čeprav je določena izobrazba (lahko) predpogoj za določeno poklicno prakso, pa ni bila nikoli edino zagotovilo za učinkovito opravljanje nekega poklica« (Kramberger 1998: 85). V preteklosti, ko je imela oseba isto zaposlitev v celotni delovni dobi, bi skoraj lahko enačili izobrazbo in poklic. V današnjem času, ko je zaposlitev nestalna, celo negotova, zaradi napredka v tehnologiji in znanju nekatere delovna mesta izginjajo, druga nastajajo, strokovne kompetence se pridobivajo po različnih, tudi nešolskih poteh, posamezniki so vedno pogosteje prisiljeni menjati zaposlitve ali pa si želijo spremembe, osebe velikokrat menjajo tudi poklic, izobrazbe pač (načeloma) ne.

Standardna klasifikacija poklicev (SKP) je obvezen nacionalni standard, ki se v sedANJI inačici uporablja od leta 1999, za razvrščanje dela v poklice. Temeljna enota te klasifikacije je delo, ki se opredeljuje kot skupek nalog in dolžnosti, ki jih (jih je ali bi jih lahko) opravlja ena oseba. Niz del, katerih poglavitne naloge in dolžnosti so si zelo podobne, tvori poklic (SKP-V2 2000). Tudi v popisu 2002 je poklic opredeljen kot statistično-analitična kategorija, v katero se razvrščajo dela, ki so si podobna po vsebini in zahtevnosti (SURs 2002b).

Glavne poklicne skupine so: 1) zakonodajalci/zakonodajalke, visoki uradniki/visoke uradnice in menedžerji/menedžerke 2) strokovnjaki/strokovnjakinje⁹⁰; 3) tehniki/tehnice in drugi

⁹⁰ Podskupine: strokovnjaki/strokovnjakinje fizikalnih, kemijskih, matematičnih, tehnično-tehnoloških ved, zdravstveni strokovnjaki/strokovnjakinje, strokovnjaki/strokovnjakinje biomedicinskih, bioloških, biotehničnih ved, strokovnjaki/strokovnjakinje za vzgojo in izobraževanje.

strokovni sodelavci/sodelavke⁹¹; 4) uradniki/uradnice⁹²; 5) poklici za storitve, prodajalci/prodajalke; 6) kmetovalci/kmetovalke, gozdarji/gozdarke, ribiči/ribičke, lovci/lovke; 7) poklici za neindustrijski način dela⁹³; 8) upravljavci/upravljalke strojev in naprav, industrijski izdelovalci/industrijske izdelovalke in sestavljalci/sestavljavke⁹⁴; 9) poklici za preprosta dela⁹⁵; 10) vojaški poklici (SKP-V2 2000). V nadaljevanju smiselno uporabljam samo moško slovnično obliko poklica.

5.2 SESTAVA DELOVNO AKTIVNEGA PREBIVALSTVA PO GLAVNIH POKLICNIH SKUPINAH, SPOLU IN STAROSTI

Družbeno določene vloge so razdeljene na moške in ženske. Nekakšna tiha delitev glede na spol se opazi tudi na področju plačanega dela. Poklice glede na spolno strukturo lahko razdelimo v tri skupine, in sicer v poklice, kjer prevladujejo moški; poklice, kjer prevladujejo ženske; in v integrirane oziroma mešane poklice, v katerih sta enakopravno zastopana oba spola. C. Hakim je z indeksom različnosti in segregacije, ki predstavlja razmerje delovno aktivnih moških in žensk v posameznih poklicnih skupinah, ovrednotila odstotke za razvrščanje v posamezne skupine. Ženske poklicne skupine imajo zaposlenih vsaj 60 % žensk, integrirane skupine pa vsaj 40 % in ne več kot 60 % moških ali žensk med zaposleno delovno silo (Hakim 1998).

Ženske prevladujejo med uradniki ter med poklici za storitve, med prodajalci. Moški prevladujejo med zakonodajalci, visokimi uradniki in menedžerji, med kmetovalci, gozdarji, ribiči, lovci, med poklici za neindustrijski način dela, med upravljavci strojev in naprav ter med vojaškimi poklici (glej tabelo 5.1).

⁹¹ Podskupine: tehniki/tehničarke tehničnih strokov, tehniki/tehničarke in asistenti/asistentke v zdravstvu, biomedicini, biologiji, biotehniki, pomočniki/pomočnice vzgojiteljev/vzgojiteljic, inštruktorji/inštruktorice, učitelji/učiteljice praktičnega pouka, komercialni, poslovnoupravni, javnoupравни strokovni sodelavci/sodelavke.

⁹² Podskupine: uradniki/uradnice za pisarniško poslovanje, za poslovanje s strankami.

⁹³ Podskupine: rudarji/rudarke, gradbinci/gradbinke, kovinarji/kovinarke, strojni mehaniki/strojne mehaničarke, finomehaniki/finomehaničarke, rokodelci/rokodelke, tiskarji/tiskarke.

⁹⁴ Podskupine: upravljavci/upravljalke procesnih strojev in naprav, strojev za proizvodnjo izdelkov in sestavljalci/sestavljavke izdelkov, vozniki/voznice, upravljavci/upravljalke transportnih naprav in premičnih strojev.

⁹⁵ Podskupine: poklici za preprosta prodajna, storitvena in komunalna dela, za preprosta kmetijska, gozdarska, lovška, ribiška dela, za preprosta rudarska in gradbeniška dela ter preprosta dela v predelovalnih dejavnostih, transportu.

Tabela 5.1: Spolna sestava delovno aktivnega prebivalstva po glavnih poklicnih in starostnih skupinah, Slovenija, popis 2002 (%)

Glavne poklicne skupine	Skupaj		Starostne skupine (leta)							
			15–24		25–34		35–54		55+	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
Skupaj	55,1	44,9	61,8	38,2	52,5	47,8	53,8	46,2	77,6	22,4
1	71,0	29,0	z	z	63,8	36,2	70,2	29,8	z	z
2	41,1	58,9	34,4	65,6	36,3	63,7	40,7	59,3	67,9	32,1
3	48,4	51,6	45,5	54,5	46,2	53,8	47,7	52,3	81,8	18,2
4	28,4	71,6	33,8	66,2	28,1	71,9	26,5	73,5	67,6	32,4
5	36,7	63,3	40,8	59,2	37,6	62,4	33,8	66,2	72,6	27,4
6	62,8	37,2	56,4	43,6	60,8	39,2	63,7	36,3	62,5	37,5
7	88,6	11,4	88,0	12,0	86,2	13,8	89,0	11,0	97,8	2,2
8	64,8	35,2	70,8	29,2	63,9	36,1	63,3	36,7	90,4	9,6
9	49,7	50,3	68,2	31,8	54,7	45,3	43,0	57,0	60,4	39,6
10	94,2	5,8	z	z	92,7	7,3	88,9	11,1	z	z

1 – Zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke

2 – Strokovnjakinje

3 – Tehnice in druge strokovne sodelavke

4 – Uradnice

5 – Poklici za storitve, prodajalke

6 – Kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke

7 – Poklici za neindustrijski način dela

8 – Upravljalke strojev in naprav

9 – Poklici za preprosta dela

z - zakrita vrednost

Vir: SURS, 2002b.

Delitev delovno aktivnega prebivalstva po starostnih skupinah kaže na spreminjanje spolne strukture po posameznih (glavnih) poklicnih skupinah glede na življenjska obdobja in z njimi povezanega dogajanja na trgu dela. V Sloveniji dokaj dobro uspevajo ukrepi, na primer dokaj obsežen in zanesljiv podporni sistem na različnih področjih, kot so zdravstveno in organizirano varstvo otrok, plačan porodniški dopust, podaljšano bivanje otrok v šolah itd., ki zagotavljajo, da ženske ne zapuščajo trga delovne sile (za daljši čas) in ne prekinjajo poklicne kariere zaradi vzgoje in varstva otrok, zato so matere večinoma zaposlene tudi v času, ko imajo majhne otroke. Za vse poklicne skupine velja, da je v starostni skupini nad 55 let višji odstotek moških kot v nižjih starostnih skupinah, pravzaprav je v vseh poklicnih skupinah, tudi v feminiziranih, v starostni skupini nad 55 let delež moških dosti višji od deleža žensk. Razlog je v različnih pogojih za upokojevanje (glej tabelo 5.1).

5.3 RODNOST DELOVNO AKTIVNIH ŽENSK PO GLAVNIH POKLICNIH SKUPINAH

Poklic je eden izmed pomembnejših dejavnikov rodnosti. S poklicem so povezani še izobrazba, dohodek in družbenoekonomski status – posredni dejavniki rodnosti, ki bolj ali manj povezano in s potrditvijo v mnogih empiričnih raziskavah vplivajo na rodno obnašanje (glej poglavje 1.3).

Tabela 5.2: Končno potomstvo po glavnih poklicnih skupinah žensk, Slovenija, generacije 1947–1966

Glavna poklicna skupina	Generacije			
	1947–1951	1952–1956	1957–1961	1962–1966
Zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke	1,70	1,70	1,71	1,56
Strokovnjakinje	1,70	1,72	1,71	1,58
Tehnice in druge strokovne sodelavke	1,74	1,74	1,78	1,70
Uradnice	1,76	1,75	1,76	1,68
Poklici za storitve, prodajalke	1,89	1,85	1,84	1,78
Kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke	2,54	2,41	2,40	2,29
Poklici za neindustrijski način dela	2,00	1,95	1,90	1,86
Upravljavke strojev in naprav	2,00	1,97	1,92	1,85
Poklici za preprosta dela	2,10	2,01	1,97	1,85

Vir: Šircej 2006: 215.

Med devetimi⁹⁶ glavnimi poklicnimi skupinami v vseh generacijah izstopajo kmetice. Kmečka družina⁹⁷ ima sicer danes manj otrok, vendar pa je kmečko prebivalstvo edina poklicna skupina, ki še vedno ohranja svojo rodnost na ravni samoobnavljanja prebivalstva. Enaki so tudi zaključki analize značilnosti slovenskih kmečkih družin (Pinterič in drugi 2006). Rodnost tistih, ki opravljajo poklice za neindustrijski način dela, upravljavk strojev ali naprav in tistih, ki opravljajo poklice za preprosta dela, je za približno 20 % nižja od rodnosti kmetic. Še nekoliko nižja je rodnost tistih, ki opravljajo poklice za storitve ali so prodajalke, najnižja pa je rodnost zakonodajalk, visokih uradnic, menedžerk, strokovnjakinj, tehnic in drugih strokovnih sodelavk ter uradnic (glej tabelo 5.2).

Verjetnost rojstva prvega otroka je zlasti nizka za strokovnjakinje in zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke. Najmlajše generacije (1962–1966) so bile ob popisu stare šele 35–39 let, zato so verjetnosti rojstva prvega otroka v vseh poklicnih skupinah nižje kot v starejših generacijah. Njihova vrednost se bo do konca rodne dobe gotovo še povečala, vendar pa se zdi malo verjetno, da bi zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke in strokovnjakinje ob koncu rodne dobe dosegle vrednosti, kakršne so imele starejše generacije (glej Šircej 2006: 216).

Med strokovnjakinjami je največji delež žensk brez živorojenih otrok (približno 10 %), nekoliko manjši med zakonodajalkami, visokimi uradnicami in menedžerkami, še manjši med

⁹⁶ Iz analize so izločene ženske z vojaškimi poklici, ker je število teh žensk zelo majhno.

⁹⁷ Slovenska kmečka družina se spreminja. Kmečko gospodinjstvo večinoma tvori le družinsko jedro, vendar pa je v kmečki družini še ohranjena medgeneracijska solidarnost. Starejša generacija pomaga mlajši zlasti pri varstvu otrok; le dobra tretjina anketirancev (Anketa je bila izvedena leta 2005 na območju celotne Slovenije, 110 anketirancev, ki živijo na kmetijah.) ima urejeno redno varstvo za otroke. Gospodinjska opravila veljajo še danes za tipično ženska, moški se še vedno v manjšini vključujejo v različna dela, povezana z otroki (Pinterič in drugi 2006).

tehnicami in drugimi strokovnimi sodelavkami, okrog 6 % med uradnicami, med kmeticami pa jih brez živorojenih otrok ostane le okrog 4 % (glej Šircelj 2006: 216).

Kazalci rodnosti, s katerimi je predstavljena analiza o poklicu kot dejavniku rodnosti v Sloveniji, kažejo na to, da poklic ženske pomembno vpliva na njeno rodno obnašanje. Izhodiščno drugo hipotezo, ki se glasi »Zahtevnost dela, ki je določena s poklicem, katerega ženska opravlja, pomembno vpliva na njeno rodno vedenje. Najnižjo rodnost imajo ženske iz tistih poklicnih skupin, ki opravljajo najzahtevnejša dela. Vendar se razlike med posameznimi sloji počasi zmanjšujejo«, zato lahko takoj potrdim.

Zaposlenost žensk in z njo povezane – že ugotovljene – težave pri usklajevanju dela in materinstva vplivajo na raven rodnosti vseh poklicnih skupin. Le da vsebina in zahtevnost dela ni v vseh poklicih enaka. Ženske v skupinah zakonodajalk, visokih uradnic, menedžerk, strokovnjakinj, tehnic in drugih strokovnih sodelavk ter uradnic, zaradi – predpostavljenega – zahtevnejšega dela težje izpolnjujejo doktrino odgovornega starševstva, ki so ji – glede na predpostavljeno višjo izobrazbo in višji socialni sloj – še bolj naklonjene.

Spremembe norm, vrednot in stališč, ki se oblikujejo preko mnenj družinski članov, sosedov, prijateljev, tudi sodelavcev, vplivajo v vseh poklicnih skupinah, vendar pa te norme niso povsod enake. Socialni sloj, ki se v precejšnji meri oblikuje preko poklicnih skupin, vpliva z določitvijo »pravega« (rodnega) obnašanja na število otrok.

Tudi samoizpolnitev posameznika/-ce v kariernem smislu je bolj možna v zahtevnih delih kot v manj zahtevnih. Prevladujoča individualistična usmeritev pa je tako že preverjeno povezana z nižanjem rodnosti (drugi demografski prehod). Vendar sam poklic oziroma njegovo umestitev v devet glavnih poklicnih skupin ne moremo enoznačno povezati z zahtevnostjo dela. Delovno mesto je namreč tisto, ki določa opis del in nalog.

Pogled na tabelo 5.2 ob upoštevanju generacij od 1947–1961, torej brez najmlajših, katerih rodna doba še gotovo ni zaključena, pokaže, da se v poklicnih skupinah z višjo rodnostjo (kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke, poklici za neindustrijski način dela, upravljavke strojev in naprav, poklici za preprosta dela) končno potomstvo rahlo znižuje (kmetovalkam najbolj), v poklicnih skupinah z nižjo rodnostjo pa se ta ne znižuje naprej v mlajših

generacijah. Razlike v rodnem obnašanju se med posameznimi socialno-poklicnimi sloji zmanjšujejo.

So pa s poklicem (in rodnostjo) povezani tudi »tradicionalni« izobrazba, dohodek in socialni sloj. Da poklic pomembno vpliva, je res, težko pa je ugotoviti, kaj najbolj vpliva, kaj vpliva bolj od drugega, kaj vpliva posredno, kaj neposredno itd.

6. EKONOMSKA DEJAVNOST KOT DEJAVNIK RODNOSTI

6.1 OPREDELITEV POJMA DEJAVNOST

»Dejavnost je najsplošnejša kategorija socialno ekonomske statistike. Definiramo jo kot vrsto proizvodnje (tudi proizvodnje storitve), s katero se ukvarjajo podjetja, ustanove in druge delovne organizacije v družbi. V demografiji se uporablja predvsem za razvrščanje aktivnega, pa tudi celotnega prebivalstva po dejavnostih, v katerih si ljudje pridobivajo sredstva za življenje« (Malačič 2006: 26). Popis 2002 definira dejavnost kot osnovno funkcijo poslovnega subjekta, s katero ustvarja dobiček ali dosega drug temeljni namen svoje ustanovitve. Ne nanaša se neposredno na delovno aktivno osebo, temveč na pravno ali fizično osebo, pri kateri je ta zaposlena oziroma samozaposlena (SURS 2002b).

Standardna klasifikacija dejavnosti (SKD)⁹⁸ – v sedanji inačici se uporablja od leta 1997 – je sestavljena iz 17 področij dejavnosti, ki se delijo naprej na podpodročja, oddelke, skupine, razrede in podrazrede. Področja dejavnosti so: A) Kmetijstvo, lov, gozdarstvo; B) Ribištvo in ribiške storitve; C) Rudarstvo; D) Predelovalne dejavnosti; E) Oskrba z električno energijo, plinom in vodo; F) Gradbeništvo; G) Trgovina, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe; H) Gostinstvo; I) Promet, skladiščenje in zveze; J) Finančno posredništvo; K) Poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve; L) Dejavnost javne uprave in obrambe, obvezno socialno zavarovanje; M) Izobraževanje; N) Zdravstveno in socialno varstvo; O) Druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti; P) Zasebna gospodinjstva z zaposlenim osebjem; Q) Eksteritorialne organizacije in združenja (Uradni list RS 2/2002).

⁹⁸ SKD je obvezen nacionalni standard za evidentiranje, zbiranje, obdelovanje, posredovanje in izkazovanje podatkov, ki so namenjeni spremljanju stanj in gibanj na ekonomskem in socialnem področju ter na področju okolja in naravnih virov (Uradni list RS 2/2002).

Področja dejavnosti širše združimo v tri skupine: 1) kmetijske dejavnosti združujeta področji A in B Standardne klasifikacije dejavnosti; 2) nekmetijske dejavnosti združujejo področja C do F; 3) storitvene dejavnosti združujejo področja G do O (SURS 2002b).

6.2 SESTAVA PREBIVALSTVA PO PODROČJIH DEJAVNOSTI, SPOLU IN STAROSTI

Tabela 6.1: Delovno aktivno prebivalstvo po dejavnosti*, Slovenija, popis 2002 (%)

Dejavnost	Skupaj	A+B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	Neznano
Skupaj	100,0	4,0	0,6	29,4	1,4	6,6	12,8	3,5	6,0	2,5	6,6	5,9	6,6	5,5	3,3	5,3
Moški	100,0	4,6	1,0	32,1	2,1	10,8	11,1	2,4	8,3	1,4	6,7	5,8	2,7	1,9	2,7	6,5
Ženske	100,0	3,2	0,1	26,0	0,6	1,5	14,9	4,8	3,1	3,8	6,6	6,1	11,5	9,9	4,1	3,7

* Za dejavnost P in Q podatki o številu delovno aktivnega prebivalstva niso dostopni
Vir: SURS, 2002b.

Razporeditev delovno aktivnega prebivalstva glede na dejavnost pokaže, da je največ delovnih mest v predelovalnih dejavnostih (29,4 %), sledi dejavnost trgovine, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe (12,8 %), najmanj zaposlitev nudijo dejavnosti kmetijstva, lova, gozdarstva, ribištva in ribiških storitev – skupaj A+B (4,0 %), rudarstva (0,6 %), oskrbe z električno energijo, plinom in vodo (1,4 %) in finančnega posredništva (2,5 %). Glede na spol je največja razlika pri zaposlovanju v zdravstvenem in socialnem varstvu, izobraževanju, finančnem posredništvu in gostinstvu, kjer je zaposlenih več žensk; v predelovalni dejavnosti, rudarstvu, prometu, skladiščenju in zvezah ter gradbeništvu pa je zaposlenih več moških (glej tabelo 6.1).

Tabela 6.2: Spolna sestava delovno aktivnega prebivalstva po dejavnosti* in starostnih skupinah, Slovenija, popis 2002 (%)

Dejavnost	Skupaj		Starostne skupine (leta)							
			15–24		25–34		35–54		55+	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
A + B	63,5	36,5	65,6	34,4	62,6	37,4	63,6	36,4	63,8	36,2
C	91,1	8,9	z	z	93,1	6,9	90,3	9,7	z	z
D	60,2	39,8	67,7	32,3	58,1	41,9	58,6	41,4	89,1	10,9
E	80,1	19,9	79,2	20,8	79,9	20,1	78,4	21,6	93,5	6,5
F	90,1	9,9	91,9	8,1	89,2	10,8	89,6	10,4	97,4	2,6
G	47,8	52,2	51,0	49,0	46,9	53,1	45,9	54,1	85,4	14,6
H	37,8	62,2	44,1	55,9	37,7	62,3	34,7	65,3	67,0	33,0
I	76,9	23,1	76,6	23,4	72,3	27,7	78,0	22,0	94,3	5,7
J	31,1	68,9	z	z	30,9	69,1	29,5	70,5	z	z
K	55,3	44,7	60,5	39,5	52,2	47,8	54,0	46,0	83,4	16,6
L	54,0	46,0	83,7	16,3	52,0	48,0	47,7	52,3	73,7	26,3
M	22,3	77,7	19,6	80,4	19,4	80,6	20,6	79,4	54,0	46,0
N	18,8	81,2	23,6	76,4	16,4	83,6	16,7	83,3	51,9	48,1
O	44,6	55,4	27,0	73,0	39,2	60,8	47,2	52,8	75,9	24,1

* Za dejavnost P in Q podatki o številu delovno aktivnega prebivalstva niso dostopni
z – zakrit podatek zaradi premajhnega števila oseb
Vir: SURS, 2002b.

Tako kot velja za poklice velja tudi za dejavnosti, da obstajajo takšne s prevladujočo žensko ali prevladujočo moško delovno silo. Dejavnosti, v katerih je zaposlenih največ žensk, so: zdravstveno in socialno varstvo (81,2 %), izobraževanje (77,7 %), finančno posredništvo (68,9 %) in gostinstvo (62,2 %). Dejstvo, da so v določeni dejavnosti zaposlene večinoma ženske, seveda ne pomeni, da dejavnost nadzirajo in vodijo ženske – tudi v čisto ženskih panogah so vodilni zaposleni praviloma moški. Dejavnosti s prevladujočim deležem zaposlenih moških so: rudarstvo (91,1 %), gradbeništvo (90,1 %), oskrba z električno energijo, plinom in vodo (80,1 %) ter promet, skladiščenje in zveze (76,9 %) (glej tabelo 6.2).

Več žensk je zaposlenih v tistih dejavnostih, v katerih zaposlujejo delavce za poklice, za katere se večinoma izobražujejo ženske; več moških pa tam, kjer se zaposlujejo za takšne poklice, za katere se večinoma šolajo moški. Različna področja izobrazbe nudijo tudi različne možnosti glede zaposlovanja na področjih, ki so ali bolj ali manj »prijazna« ženskam ter njihovi vlogi matere. Velik delež žensk morda izbere takšno področje izobrazbe, ki kasneje vodi v feminiziran poklic ali dejavnosti (izobraževanje, zdravstveno in socialno varstvo), ker imajo ti poklici običajno takšne pogoje dela, na primer možnost zaposlitve s krajšim delovnim časom, kjer je usklajevanje dela in starševstva lažje. Feminizirane poklice se opisuje kot poklice, kjer je možno razvijati poklicno kariero in lažje slediti poklicnim zahtevam kljub zaposlitvi s krajšim delovnim časom ali prekinitvam dela in prekinitvi stikov s stroko zaradi rojstva otroka (porodniški dopust, dopust za nego in varstvo otrok). Tudi javni sektor je do mater »prijaznejši« od zasebnega (glej Lappegård 2002: 8).

Odstotkovno razmerje glede na spol kaže na različne pogoje glede uveljavljanja starostnih pokojnin. V vseh dejavnostih v starostni skupini 55 in več let prevladujejo moški. Razlike deležev glede na spol kažejo tudi manjše povečevanje deleža žensk v dejavnosti gostinstva (H) glede na starost ter večje spremembe razmerja med spoloma v dejavnosti javne uprave in obrambe, obveznega socialnega zavarovanja (L) ter v drugih javnih, skupnih in osebnih storitvenih dejavnostih (O). V istih dejavnostih se zaposlujejo zelo različne poklicne skupine, pri katerih je izobraževanje različno dolgo, posledično so različne tudi starosti ob prihodu na trg delovne sile. »Presežke« moških v najmlajši starostni kategoriji v dejavnosti javne uprave in obrambe, obveznega socialnega zavarovanja ter v drugih javnih, skupnih in osebnih storitvenih dejavnostih lahko povzročajo ravno prevladujoči (moški) poklici, ki so drugačni od prevladujočih poklicev v starejših starostnih kategorijah.

6.3 RODNOST DELOVNO AKTIVNIH ŽENSK PO PODROČJIH DEJAVNOSTI, V KATERIH DELAJO

Tabela 6.3: Končno potomstvo po področjih ekonomske dejavnosti, Slovenija, popis 2002

Dejavnost	Generacije		
	1947–1951	1952–1956	1957–1961
Kmetijstvo, lov, gozdarstvo (A)	2,57	2,42	2,38
Ribištvo in ribiške storitve (B)	1,63(*)		
Rudarstvo (C)	z	1,78	1,75
Predelovalne dejavnosti (D)	1,98	1,95	1,92
Oskrba z električno energijo, plinom in vodo (E)	z	1,75	1,69
Gradbeništvo (F)	1,86	1,81	1,83
Trgovina, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe (G)	1,83	1,81	1,82
Gostinstvo (H)	1,85	1,89	1,82
Promet, skladiščenje in zveze (I)	1,69	1,72	1,72
Finančno posredništvo (J)	1,74	1,73	1,71
Poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve (K)	1,83	1,80	1,77
Dejavnost javne uprave in obrambe, obvezno socialno zavarovanje (L)	1,71	1,72	1,69
Izobraževanje (M)	1,87	1,86	1,87
Zdravstveno in socialno varstvo (N)	1,84	1,85	1,86
Druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti (O)	1,67	1,68	1,66

(*) velja za generacije 1932–1971

z – zakrit podatek zaradi premajhnega števila oseb

Vir: SURS, 2002b; lastni izračuni.

Rodno obnašanje delovno aktivnih žensk glede na dejavnost, v kateri so zaposlene, sem razdelila v tri skupine⁹⁹: prva, relativno visoko povprečno število živorojenih otrok na žensko in relativno majhen delež žensk brez živorojenih otrok; druga, srednje visoko povprečno število živorojenih otrok na žensko ter srednje visok delež žensk brez živorojenih otrok; tretja, najnižje povprečno število živorojenih otrok na žensko in visok delež žensk, ki ostane brez živorojenih otrok.

V prvo skupino spadajo ženske, zaposlene v dejavnosti kmetijstvo, lov, gozdarstvo (A) ter v predelovalni dejavnosti (D). Povprečno število živorojenih otrok na žensko se v dejavnosti A za izbrane generacije giblje med 2,37 in 2,57, kar je okoli 20 % več kot v dejavnosti D, vendar pa tudi glede na podoben odstotek deleža žensk brez živorojenih otrok (v dejavnosti A okoli 4,8 v dejavnosti D približno 5,5) dejavnosti sodita v skupino visokega povprečnega števila živorojenih otrok na žensko in majhnega deleža žensk brez živorojenih otrok.

⁹⁹ Zaposlenih žensk v dejavnosti ribištvo in ribiške storitve (B) je zelo malo, kazalca rodnosti pa izračunana skupaj za vse generacije. Delež žensk brez živorojenih otrok je 14,29. Število zaposlenih žensk v dejavnosti rudarstvo (C) je prav tako zelo majhno. Delež žensk brez živorojenih otrok za generacijo 1952–1956 je 6,59 in za generacijo 1957–1961 6,93.

V drugo skupino spadajo ženske, zaposlene v dejavnostih: gradbeništvo (F), trgovina, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe (G), gostinstvo (H), izobraževanje (M) ter zdravstveno in socialno varstvo (N). Povprečno število živorojenih otrok v tej skupini se giblje med 1,81 in 1,89, deleži žensk brez živorojenih otrok pa v povprečju vseh treh generacije med 5,79 in 7,04.

V tretjo skupino spadajo ženske, zaposlene v dejavnostih: oskrba z električno energijo, plinom in vodo (E), promet, skladiščenje in zveze (I), finančno posredništvo (J), poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve (K), dejavnost javne uprave in obrambe, obvezno socialno zavarovanje (L) in druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti (O). Povprečno število živorojenih otrok se giblje med 1,66 in 1,83, deleži žensk brez otrok pa v povprečju vseh treh generacij med 7,38 in 10,94.

Tudi rodnost po vrstnem redu rojstev kaže na vzorce rodnega obnašanja. Ženske v vseh dejavnostih imajo največkrat dva otroka, sledijo tiste z enim, s tremi, brez otrok in nazadnje, najmanj žensk ima štiri otroke ali več. Tudi po redu rojstev izstopa dejavnost kmetijstvo, lov, gozdarstvo. Le slabih 10 % kmetov v generaciji 1947–1951 ima samo enega otroka in le dobrih 40 % ima samo dva otroka. Delež žensk s tremi otroki je približno trikrat višji od deležev v drugih dejavnostih, delež žensk s štirimi ali več otroki pa tudi do trinajstkrat (v primerjavi z dejavnostjo promet, skladiščenje in zveze) višji. Dejavnosti kmetijstvo (A) se najbolj približajo predelovalne dejavnosti (D), vendar pa je dejavnost D vseeno bolj podobna ostalim dejavnostim. V tistih dejavnostih, kjer je končno potomstvo najnižje, je delež žensk s samo enim otrokom najvišji (glej tabelo B v prilogi).

Tri generacijske skupine v posamezni dejavnosti imajo zares podobne vrednosti opazovanih kazalcev rodnosti. Zaradi tega lahko razberemo običajno rodno obnašanje delovno aktivnih žensk za določeno področje dejavnosti. Kakšni pa so razlogi, da se dejavnosti razvrščajo¹⁰⁰ v skupine, ki ponazarjajo podobno rodno obnašanje?

V istih dejavnostih, ki so zelo široke socialno-ekonomske kategorije, so zaposlene zelo različne prebivalstvene skupine. Med zaposlenimi so velike razlike glede izobrazbe, poklica, dohodka, socialnega sloja, glede značilnosti, ki tradicionalno določajo nivo rodnosti. S

¹⁰⁰ Glede na približno enako povprečno število živorojenih otrok na žensko in glede na delež vseh žensk brez živorojenih otrok.

postavljeno tretjo izhodiščno hipotezo »Delo in starševstvo težje usklajujejo tisti, ki delajo v gospodarskih panogah, za katere so značilne družini »neprijazne« oblike fleksibilnosti delovnega časa, na primer v gostinstvu, kar tudi negativno vpliva na njihovo rodnost« sem predvidela, da so z vzorci rodnosti povezane fleksibilne oblike glede časa dela.

Izobraževanje in gostinstvo kot dve relativno homogeni dejavnosti sodita v srednjo rodno skupino, vendar pa dejavnosti ne uporabljata (približno) enakih fleksibilnih oblik delovnega časa. Zaposleni v izobraževanju koristijo fleksibilni delovni čas, dopoldansko/enoizmensko delo, proste konce tedna, torej relativno »prijazne« fleksibilne oblike; v gostinstvu pa se nasprotno zaposluje za večizmensko delo, delo ob praznikih, vikendih, opravljajo se nadure, gre za značilnosti zaposlitve, ki jih uvrstimo med družini relativno »neprijazne«. V dejavnosti kmetijstvo, lov, gozdarstvo delovni pogoji ustrezajo družinskim potrebam, rodnost žensk iz te dejavnosti je nadpovprečno visoka; dejavnost finančnega posredništva, po drugi strani, v kateri se (večinoma) ne dela med vikendi in prazniki, delo poteka v eni/dopoldanski izmeni, gre torej za ugodne delovne pogoje z vidika družinskega življenja, je povprečno število živorojenih otrok na žensko med najnižjimi, delež žensk, ki ostane brez otrok, pa med najvišjimi.

Uvajanje družini »prijaznih« fleksibilnih oblik dela in zaposlitve, ki povečujejo možnost za uspešno usklajevanje delovnega in družinskega življenja, lahko zmanjša ali celo izniči negativni vpliv zaposlitve na rodnost, vendar pa so ekonomske dejavnosti populacijsko preveč različne, heterogene (glede izobrazbe, dohodka, socialnega sloja – tipičnih razlikovalnih dejavnikov rodnosti), prav tako tudi sama dejavnost zaposluje delavce za preveč različne poklice in pogodbe o zaposlitvi, da bi lahko dokazali povezanost med ekonomsko dejavnostjo in rodnostjo.

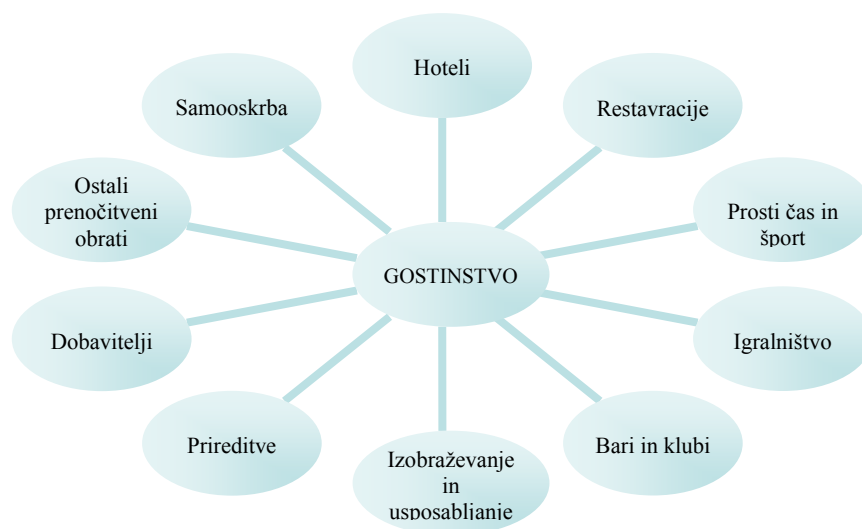
Če sklenem, vzdolžna analiza rodnosti je pokazala dokaj dobro »smer« rodnega obnašanja v posamezni dejavnosti. Razlogi za takšno obnašanje pa so v nečem drugem kot v uporabi oziroma neuporabi fleksibilnih oblik delovnega časa. V zadnjem poglavju bom še s pomočjo empirične analize prikazala (s tretjo izhodiščno hipotezo predvideni) vpliv zaposlitve v eni izmed dejavnosti (tj. gostinstvu) na rodnost.

7. USKLAJEVANJE DELA IN STARŠEVSTVA V GOSTINSTVU

7.1 ZNAČILNOSTI GOSTINSKE DEJAVNOSTI

V področje gostinstva spadajo enote, ki nudijo strankam prenočišče in/ali pripravo obrokov, prigrizkov in pijač za takojšnjo porabo¹⁰¹. Gostinstvo kot gospodarska panoga je ena od osnovnih sestavin turizma. Približno 80 % zaposlenih v turizmu dela v gostinstvu. V slovenskem turizmu je 39.000 delovnih mest, od tega 32.500 v gostinstvu (Stamejčič 2008). Njegovo vpetost v področje turizma prikazuje spodnja slika.

Slika 7.1: Gostinstvo kot del turizma



Vir: Knowles 1998: 3.

Zakon o gostinstvu (ZGos) (Uradni list RS 93/2007) opredeljuje gostinstvo ožje, kot je prikazano na zgornji sliki. Gostinstvo po ZGos je opravljanje gostinske dejavnosti, katera obsega pripravo in strežbo jedi in pijač ter nastanitev gostov. Knowles je v shemo vključil še nekatere druge pomembne dejavnike, ki posredno ali neposredno sestavljajo ali pa vplivajo na kakovost gostinstva, vendar pa nepopolno opredeljuje obrate, ki jih pri nas štejemo k osnovnim sestavinam gostinstva. Vrste gostinskih obratov po ZGos so: hoteli, moteli, penzioni, prenočišča, gostišča, hotelska in apartmajnska naselja, planinski in drugi domovi,

¹⁰¹ Področje gostinstva z oznako H oziroma oddelek gostinstva z oznako 55 obsega pet skupin: 55.1. Dejavnost hotelov in podobnih obratov, 55.2. Dejavnost domov, kampov in drugih nastanitvenih obratov, 55.3. Dejavnost prehrambenih gostinskih obratov, 55.4. Točenje pijač, 55.5. Dejavnost menz ter priprava in dostava hrane (catering). V področju H je nekaj prekrivanja dejavnosti, pogosto ista enota nudi in prenočišče in pripravo obrokov in pijače za takojšnjo porabo (Standardna klasifikacija dejavnosti, Uradni list RS 2/2002).

kampi, restavracije, gostilne, kavarne, slaščičarne, okrepčevalnice, bari ter obrati za pripravo in dostavo jedi.

Gostinstvo kot dejavnost spada k delovno intenzivnim panogam, kjer sodobna tehnologija – vsaj v celoti – ne more nadomestiti človeka. V gostinski dejavnosti se pojavljajo poklici (delovna mesta), ki se pojavljajo tudi v drugih panogah, na primer: čistilka, vzdrževalec, tajnica itd., predvsem pa specifični gostinski poklici: kuhar, natakar, točaj, receptor, sobarica, vodja kuhinje, vodja strežbe, hotelska gospodinja. Značilno za gostinsko dejavnost je dejstvo, da potreba po številu usposobljenih delavcev venomer niha. Knowles (1998: 91) ugotavlja, da je število zaposlenih odvisno od količine dela, nivoja ponudbe in strukture povpraševanja. Glavne značilnosti zaposlovanja v gostinstvu so: 1) količina dela je odvisna od gostov. Največ dela se pojavlja ob t. i. konicah, so pa tudi obdobja v dnevnu, tednu, tudi v letu, ko je gostov malo ali jih ni. Zaradi tega bi podjetja potrebovala malo stalnih zaposlenih delavcev in več takih, ki bi jih zaposlili le takrat, ko bi jih potrebovali; 2) zaradi neenakomerne razporeditve dela (oziroma gostov) je težko zagotoviti enako raven kakovosti produktov in storitev ter dela po standardih; 3) da si podjetja zagotovijo lojalnost delavcev, ki niso stalno zaposleni, jim nudijo ugodnosti, ki jih imajo stalno zaposleni; 4) delovni pogoji v dejavnosti so velikokrat za delavca neugodni; 5) razmeroma nizke plače, fluktuacija in absentizem so pogosti pojavi v gostinstvu (glej Šuligoj 2006: 147).

Z gostinsko dejavnostjo se je leta 2006 v Sloveniji ukvarjalo 6.657 poslovnih subjektov, kar je 7,5 % vseh subjektov v Sloveniji. V teh subjektih je bilo istega leta zaposlenih in samozaposlenih, torej delovno aktivnih, 31.400 delavcev, kar predstavlja 3,8 % delovno aktivnega prebivalstva v Sloveniji (Statistični letopis 2007). Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve sta poklica kuhar/kuharica in natakar/natakarica deficitarna poklica (Internet 4). V Sloveniji¹⁰² so gostinski delavci različnih veščin in znanja med najbolj iskanimi kadri¹⁰³. Vpis na srednje šole, ki izobražujejo za gostinske poklice, pa se zmanjšuje. Poleg tega pa za slovenske gostince velja tudi, da so relativno slabo izobraženi, kar je prav tako značilnost zaposlovanja v gostinstvu (glej Šuligoj 2006: 148).

¹⁰² Med desetimi najbolj iskanimi poklici v Evropski uniji so na prvem mestu sistemski inženirji in programerji, na drugem kuharji, na tretjem mestu vodje strežbe, natakarji in mešalci pijač, na desetem pa pomočniki v kuhinji in restavraciji (Stamejčič 2008).

¹⁰³ V letu 2002 je bilo na področju gostinstva v Sloveniji 8.470 prostih delovnih mest, štiri leta pozneje 12.579, leta 2007 se je število povzpelo že na 15.152 (Stamejčič 2008). Kljub temu da te številke ne označujejo povpraševanja po tolikšnem številu ljudi, kot bi jih lahko zaposlili v gostinstvu, saj se za isto delovno mesto izkazuje potreba po kadrih tudi večkrat, je nesorazmerje med ponudbo in povpraševanjem v gostinstvu veliko.

Gostinski delavci za (kakovostno) opravljanje dela potrebujejo primerno smer in stopnjo izobrazbe, zakonsko predpisane zahteve glede higiene, zdravstvenega, fizičnega in psihičnega stanja, od njih pa se pričakuje tudi emocionalna stabilnost, splošna iznajdljivost, razvite moralno-etične vrline, primeren odnos do sodelavcev in premoženja. Gostinski poklic v večini primerov zahteva delo v klimatiziranih prostorih, na prepihu, stik z vročimi in ostrimi predmeti, pojavlja se dvigovanje težkih predmetov, sedečega dela praktično ni, dela se ob praznikih, koncih tedna in v nočnem času itd. Splošno velja, da gostinski poklici po fizičnih delovnih pogojih ne spadajo med bolj nevarne, kar se zdravja tiče; negativne psihološko-sociološke pogoje, ki so zelo specifični za gostinske delavce, je sicer nemogoče v celoti odpraviti, jih je pa možno omiliti z natančno opredeljenimi selekcijskimi mehanizmi ter z usposabljanjem in izobraževanjem delavcev (glej Šuligoj 2006: 152).

Če bi gledali le absolutne številke o plačah, bi ugotovili, da gostinske plače res niso najboljše. Gostinstvo, predvsem prehrambeno, boljše poslovanje in višje prihodke omogočajo nočitveni obrati, je panoga, kjer razlika v ceni ni takšna, da bi omogočala visoke plače (glej Šuligoj 2006: 149). Povprečna mesečna bruto plača na zaposlenega v gostinstvu je leta 2006 znašala 884,13 evrov, neto plača pa je bila 588,82 evrov^{104,105}. Vendar pa nam te številke ne povedo čisto prave slike o prihodkih gostinskih delavcev. Namreč tistim, ki prihajajo v stik z gosti (natakarji, receptorji, portirji, točaji, včasih tudi sobarice in kuharji), predstavljajo pomemben prihodek napitnine, ki jih zadovoljen gost izroči zaposlenemu. Napitnine v Sloveniji sicer niso del veljavnih plačnih sistemov gostinskih podjetij, v tujini pa so poznani tudi takšni primeri. Poleg napitnin je tudi delo na črno in plačilo »na roko« značilnost plačevanja dela v gostinstvu, katerega uradne statistike ne zajemajo, saj gre za neobdavčen in kot tak tudi prikrit vir dohodka (glej Šuligoj 2006: 150). Problem nizkih uradnih plač je predvsem nezmožnost pridobitve (višjih) kreditov, ki so vezani na osebne dohodke.

Fleksibilne oblike dela in zaposlovanja ponujajo možnost, ki lahko dobro vpliva na uspešnost poslovanja gostinskega podjetja, saj s tem menedžment lažje obvladuje stroške dela. Z vidika gostinstva so delo v izmenah, nadurno delo, pogodba za določen čas, delo preko študentskih servisov, katerega koristniki nudijo gostinskim obratom delo ob vikendih, fleksibilni delovni

¹⁰⁴ Povprečna bruto plača na zaposleno osebo v Sloveniji za leto 2006 je bila 1212,80 evrov oziroma 773,42 evrov neto. Z zakonom določena minimalna plača v Sloveniji je v letu 2006 povprečno znašala 515,87 evrov.

¹⁰⁵ Ceno dela vse bolj določa trg delovne sile, kar je pri deficitarnih poklicih še posebej očitno. Delavca je potrebno plačati toliko, kot je njegova cena na trgu. Plače bodo v prihodnosti gotovo boljše, tudi zaradi globalnega trga dela Evropske unije.

čas in začasno/priložnostno delo, sprejemljive, celo zaželene in v praksi tudi pogoste oblike. Takšne oblike so zaželene s strani delodajalcev, zaposlenim pa neurejeni delovni časi, zaradi katerih ne morejo načrtovati prostega časa, ker (pre)mnogokrat niti za dan naprej ne vedo, kdaj bodo delali, ne predstavlja zelenega, ampak le realnost in (velikokrat) neplačane nadure. Lastnik »Restavracije« pravi (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007): »En mlajši človek je bolj fleksibilen ... Pride, ko si jaz želim, človek z družino tega ne more narediti« (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 73). V gostinstvu pa se – nasprotno – premalo uporablja delo s krajšim delovnim časom, delitev delovnega mesta, oddajanje dela drugim, prenos dejavnosti na drugega izvajalca. Na ta način bi se lahko čas, ki ga delavec preživi na delovnem mestu, veliko bolj učinkovito izrabil, to pa bi pomenilo optimiziranje stroškov dela. Gostinstvo je idealna panoga za uveljavljanje fleksibilnih oblik zaposlitve, a ima lahko negativne posledice pri zagotavljanju kakovosti produktov in storitev (glej Šuligoj 2006: 151).

Do staršev je gostinstvo neprijazno (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 72). Podjetnik/lastnik »Restavracije«: »Zakonitosti kapitala niso narejene tako, da pomagamo ... To mislim, da mora država, zakonodaja in ... Jaz nisem nikoli sprejel ljudi z občutkom, da zdaj moram komu pomagat. Jaz mislim, da on mora zaslužiti za svojo plačo, in to je moje osnovno načelo« (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 73). Med zaposlenimi prevladujejo mladi, ki nimajo otrok; na ključnih delovnih mestih pa so moški. Zaposlenih v gostinstvu je ravno toliko, da jih je dovolj le v primeru, da vsi delajo (ni dopustov, ni porodniških dopustov, ni odsotnosti zaradi bolezni, ni krajših delovnikov); v nasprotnem primeru se obremenitev manjkajočega prenese na ostale zaposlene. Usklajevanje dela in starševstva mora biti zaradi izmenskega dela dobro usklajeno in sprejemljivo s strani obeh partnerjev. Matevž, 38 let pravi: »Otrok je pravica pri delodajalcu, ni dolžnost, delo je dolžnost« (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2007: 76).

7.2 RODNOST V GOSTINSTVU V SAVINJSKI REGIJI^{106,107,108}

Rodnost žensk, zaposlenih v gostinstvu v Savinjski statistični regiji, se zvišuje. Manjša se delež žensk brez živorojenih otrok. Najmlajša generacija, ki je bila ob popisu leta 2002 stara od 40 do 44 let, ima v primerjavi s starejšimi generacijami najvišji delež žensk z dvema in tremi otroki ter nekoliko manjši delež žensk s samo enim otrokom. V vseh generacijah Savinjske statistične regije prevladujejo ženske z dvema otrokoma, sledijo tiste z enim, nato tremi otroki, brez otrok in nazadnje ženske s štirimi ali več (glej tabelo 7.1).

Primerjava rodnega obnašanja žensk v dejavnosti gostinstva na ravni Slovenije ter na ravni Savinjske statistične regije pokaže, da razlike v povprečnem številu živorojenih otrok na žensko niso velike, okoli 1 % v prid Savinjski statistični regiji; le končno potomstvo najmlajše generacije, ki je bila ob popisu 2002 sicer stara šele od 40 do 44 let, je približno 5 % višje od končnega potomstva iste generacije na ravni Slovenije. Delež žensk brez živorojenih otrok je v generaciji 1947–1951 višji v Savinjski statistični regiji kot na ravni Slovenije, razlika znaša 2,6 %. V mlajših dveh generacijah je delež žensk brez živorojenih otrok višji na ravni Slovenije¹⁰⁹ (glej tabele 6.3, 7.1, B).

¹⁰⁶ Uredba o standardni klasifikaciji teritorialnih enot (SKTE) (Uradni list RS 28/2000) je predpisala sistematsko členitev ozemlja Slovenije na enajstih ravneh in postala obvezen nacionalni standard za evidentiranje, zbiranje, obdelovanje, analiziranje, posredovanje in izkazovanje podatkov na različnih teritorialnih ravneh Republike Slovenije. Statistične regije so: Pomurska, Podravska, Koroška, Savinjska, Zasavska, Spodnjeposavska, Jugovzhodna, Osrednjeslovenska, Gorenjska, Notranjsko-kraška, Goriška in Obalno-kraška statistična regija (glej sliko spodaj) (Internet 3).



¹⁰⁷ Savinjska statistična regija obsega naslednje občine: Bistrica ob Sotli, Braslovče, Celje, Dobje, Dobrna, Gornji Grad, Kozje, Laško, Ljubno, Luče, Mozirje, Nazarje, Podčetrtek, Polzela, Prebold, Radeče, Rečica ob Savinji, Rogaška Slatina, Rogatec, Slovenske Konjice, Solčava, Šentjur, Šmarje pri Jelšah, Šmartno ob Paki, Šoštanj, Štore, Tabor, Velenje, Vitanje, Vojnik, Vranksko, Zreče in Žalec.

¹⁰⁸ Razlike v rodnem vedenju se kažejo tudi na regionalni ravni. V opazovanih generacijah 1952–1957 imajo najnižje vrednosti končnega potomstva na obali, Ljubljani, v zasavskem revirju s Celjem, v Mariboru; najvišje vrednosti pa področja okrog Ljubljane (brez vzhodnega dela) in upravna enota Ajdovščina. Ostala območja se nahajajo nekje vmes – tj. med 1,6–1,7 do 2,1 otroka na žensko (glej Šircelj 2006: 198).

¹⁰⁹ V generaciji 1952–1956 ostane 41,2 % več žensk brez živorojenih otrok na ravni Slovenije kot v Savinjski statistični regiji, v generaciji 1957–1961 pa 24 %.

Tabela 7.1: Končno potomstvo in deleži žensk glede na število živorojenih otrok, Savinjska statistična regija, dejavnost gostinstvo, popis 2002

Generacije	Povprečno število živorojenih otrok na žensko	Deleži žensk glede na število otrok (%)				
		Brez živorojenih otrok	1 otrok	2 otroka	3 otroci	4 otroci ali več
1947-1951	1,88	6,67	23,08	52,82	13,85	3,59
1952-1956	1,91	3,66	23,24	56,92	13,58	2,61
1957-1961	1,92	4,94	19,78	58,65	14,16	2,47

Vir: SURS, 2002b; lastni izračuni.

7.3 ANKETA O VPLIVU ZAPOSLOTITVE V GOSTINSTVU NA RODNOST

7.3.1 METODOLOŠKO-TEHNIČNA IZVEDBA ANKETE

Namen empirične analize je bil raziskati problematiko, ki sem jo proučevala v predhodnih poglavjih. Želela sem proučiti dve pomembni področji človekovega življenja, delo in družino, ter vpliv dela in delovnih obveznosti na rodno obnašanje (kot kazalec le-tega sem uporabila število živorojenih otrok, ki jih je imela anketiranka v času anketiranja) in starševstvo; z analizo pa odgovoriti na vprašanja: kakšen vpliv ima na rodno obnašanje posameznic delitev dela med partnerjema pri vzgajanju otrok, kakšen vpliv imajo razmere na delovnem mestu, možnost uspešnega usklajevanja službenega in zasebnega, kakšen vpliv imajo ocene življenjskih razmer ter kakšen vpliv imajo stališča in norme posameznic. Pred izvedbo raziskave sem pričakovala, da zaposlitev v različno zahtevnih gospodarskih dejavnostih vpliva na rodno obnašanje oziroma na uspešnost usklajevanja dela in starševstva, zato sem za ciljno skupino izbrala zaposlene v dejavnosti gostinstvo, ki se zaradi narave dela nikakor ne more izogniti »neprijaznim« oblikam fleksibilizacije časa dela. Od tu tudi glavna hipoteza ankete: Delo in starševstvo težje usklajujejo tisti, ki delajo v gospodarskih panogah, za katere so značilne družini »neprijazne« oblike fleksibilnosti delovnega časa, na primer v gostinstvu, kar tudi negativno vpliva na njihovo rodno.

Ciljna skupina raziskave so bile zaposlene ženske v dejavnosti gostinstva, in sicer tako tiste, ki opravljajo specifične poklice (na primer kuharica, natakarica), kot tiste, ki s pomožnimi opravili (na primer čistilka, tajnica) skrbijo za delovanje gostinskih obratov. Vse hodijo v službo v lokale na območju Savinjske statistične regije¹¹⁰ ter so stare med 30 in 55 let. Vzorec¹¹¹ ni reprezentativen.

¹¹⁰ V dejavnosti gostinstva je v Savinjski statistični regiji zaposlenih 1.833 žensk v starosti od 30 do 54 let, kar predstavlja 14,9 % vseh žensk, starih od 30 do 54 let in zaposlenih v gostinstvu v Sloveniji.

¹¹¹ V anketo je zajetih 5,1 % vseh žensk, zaposlenih v gostinstvu v Savinjski statistični regiji, starih od 30 do 54 let.

V empirični analizi sem uporabila kvantitativno raziskovalno metodo, in sicer osebno anketiranje na osnovi strukturiranega vprašalnika (glej prilogo A). Zastavila sem 35 vprašanj, večinoma zaprtega tipa, s katerimi sem poskušala kar najbolj pokriti teme, ki jih potrebujem za analizo. Glavna področja anketnega vprašalnika so: socialnodemografske značilnosti, varstvo, nega in vzgoja otrok, usklajevanje dela in družinskih obveznosti, delovni čas ter motivacije za večje število otrok.

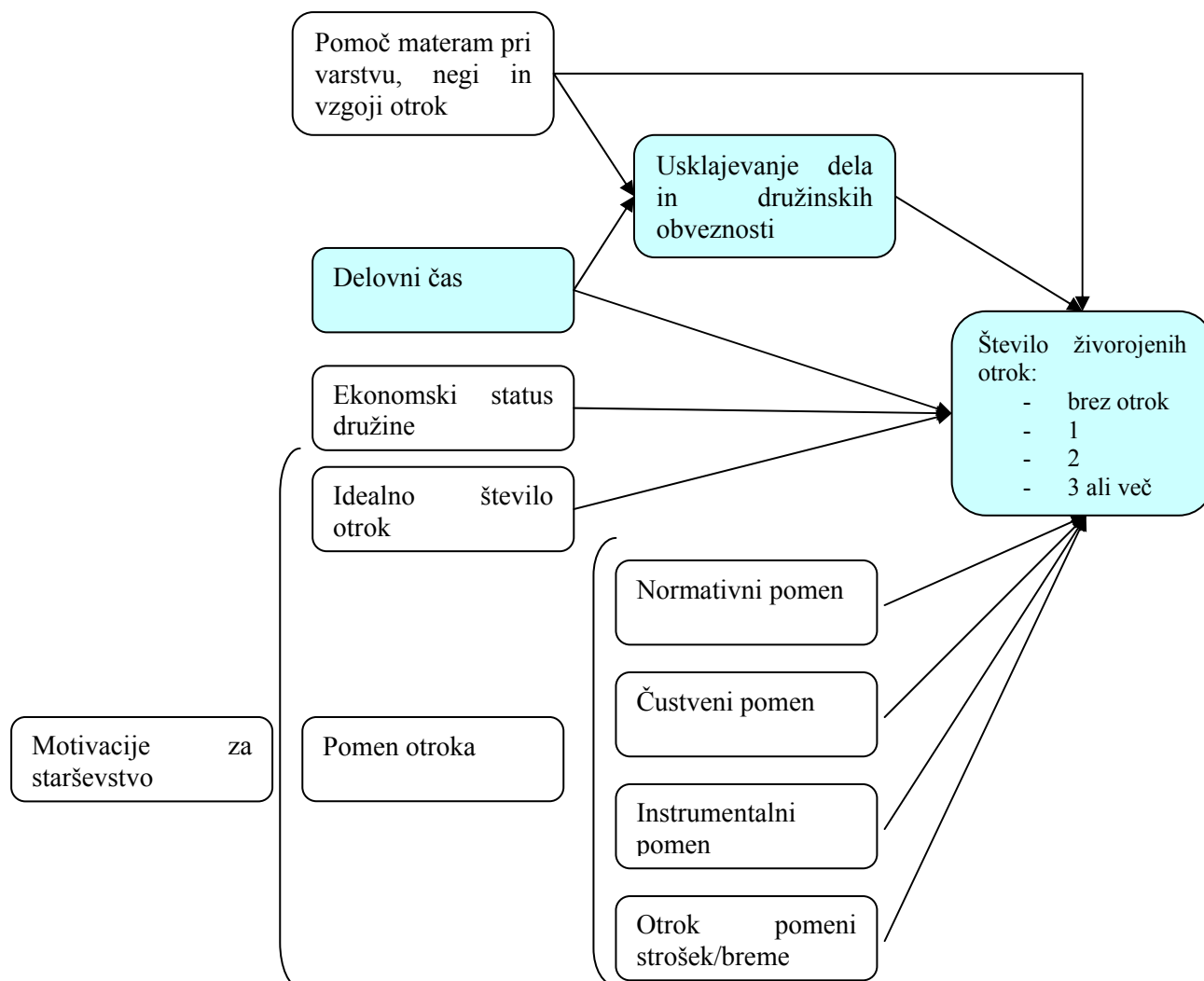
Anketiranje sem izvedla v obdobju med 2. julijem in 14. avgustom 2007. Najprej sem 100 anketnih vprašalnikov razdelila v enajst gostinskih obratov, od tega sta bila dva hotela, osem restavracij in ena slaščičarna. V štirih tednih, od 2. julija do 30. julija sem prejela 71 rešenih anket. Stopnja sodelovanja je znašala 71 %. Nato sem še dodatno razdelila 30 anketnih vprašalnikov vsem zaposlenim ženskam v enem hotelu ter enem baru. Vseh trinajst lokalov je v zasebni lasti. V času od 23. julija do 14. avgusta sem prejela 23 izpolnjenih anketnih vprašalnikov. Stopnja sodelovanja v dodatnem anketiranju je znašala 77 %. Skupno sem prejela 94¹¹² izpolnjenih anket, kar predstavlja 72 % stopnjo sodelovanja. Nekoliko višja bi morda bila, če bi anketiranja izvajala izven časa letnih dopustov.

Na rodnost vplivajo mnogi dejavniki (glej poglavje 1.3). Nekaj močno vplivajočih dejavnikov sem izločila iz modela zaradi izbora ciljne skupine – anketirank, ki so vse ekonomsko aktivne, večinoma z dokončano tri- ali štiriletno srednjo šolo, vse zaposlene v dejavnosti gostinstva. Tako model predpostavlja, da na število živorojenih otrok¹¹³, ki je v tem modelu odvisna spremenljivka, vplivajo naslednje neodvisne spremenljivke: pomoč materam pri varstvu, negi in vzgoji otrok; uspešnost usklajevanja dela in družinskih obveznosti; delovni čas; ekonomski status družine ter motivacije za starševstvo, ki vključujejo idealno oziroma želeno število otrok in pomen otroka (glej sliko 7.2).

¹¹² Majhno število anketiranih oseb predstavlja omejitev analize. Pogoj za veljavnost λ^2 je, da mora biti najnižja pričakovana frekvenca vsaj 5. Zaradi majhnega števila vnesenih anket v bazi podatkov pa več kontingenčnih tabel tega pogoja ne izpolnjuje.

¹¹³ Vprašanja v anketi so zastavljena tako, da zajamejo vse živorojene otroke anketirank. Tudi tiste, ki so bili leta 2007 že odrasli; odgovori na vprašanja iz otroških let se nanašajo na preteklost.

Slika 7.2: Model analize



7.3.2 PREDSTAVITEV REZULTATOV

7.3.2.1 SOCIALNODEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI VZORCA

Za ugotavljanje razlik v rodnem obnašanju med različnimi generacijami ter zaradi dokaj nizke starosti (za analizo rodnosti) najmlajših anketirank, sem anketiranke razdelila na mlajše, stare od 30 do 40 let in na starejše od 41 let¹¹⁴. Prve so tiste, ki še niso zaključile rodne dobe, druge pa tiste, ki so bolj ali manj rodno dobo že zaključile. Mlajših je 41,5 %, starejših pa 58,5 %. Povprečna starost je 42,2 let. Med anketirankami je 13,8 % samskih, 53,2 % poročenih, 14,9 % v zunajzakonski partnerski skupnosti, 14,9 % razvezanih ter 3,2 % vdov.

¹¹⁴ Porazdelitev anketirank glede na petletne starostne razrede: 22,3 % anketirank je starih od 30 do 35 let, 19,1 % je starih od 36 do 40 let, 20,2 % anketirank je starih od 41 do 45 let, 21,3 % od 46 do 50 let in 17,0 % od 51 do 55 let.

Tabela 7.2: Anketiranke glede na doseženo najvišjo stopnjo izobrazbe, lastna anketa 2007

Izobrazba	N	%
Nedokončana osnovna šola	1	1,1
Osnovna šola	16	17,0
Dvo- ali triletna poklicna šola	48	51,1
Srednja šola (strokovna šola ali gimnazija)	18	19,1
Višja šola, visoka šola	9	9,6
Univerzitetna izobrazba, magisterij, doktorat	2	2,1
Skupaj	94	100,0

Tabela 7.3: Anketiranke glede na področje izobrazbe, lastna anketa, 2007

Področje izobrazbe	N	%
Turizem in gostinstvo	53	56,4
Ekonomija	11	11,7
Ostalo	14	14,9
Brez odgovora	16	17,0
Skupaj	94	100,0

Večina anketirank (70,2 %) je končala dvo- ali triletno poklicno šolo ali kakšno drugo srednjo šolo (glej tabelo 7.2). Izobraževanje za pridobitev IV. in V. stopnje za poklice kuhar, natakar, gostinski tehnik in turistični tehnik, ki so najpogostejši in najpomembnejši poklici v dejavnosti gostinstva, poteka na triletnih poklicnih ter srednjih strokovnih šolah. Kljub deregulaciji gostinskih poklicev je še vedno večina (56,4 %) zaposlenih z gostinsko oziroma turistično izobrazbo (glej tabelo 7.3).

Partnerji anketirank so imeli prav tako večinoma (77,6 %) dvo- ali triletno poklicno šolo ali katero drugo srednjo šolo (strokovna šola ali gimnazija). Razporeditev partnerjev anketirank glede na najvišjo stopnjo izobrazbe je podobna razporeditvi anketirank glede na najvišjo stopnjo izobrazbe.

Tabela 7.4: Anketiranke glede na delovno mesto, lastna anketa, 2007

Sedanje delovno mesto	N	%
Pomožna dela	25	26,6
Specifični/strokovni gostinski poklici	48	51,1
Vodje oddelkov	10	10,6
Dopolnilna dela/poklici, ki se pojavljajo tudi v drugih panogah	9	9,6
Brez odgovora	2	2,1
Skupaj	94	100,0

Tabela 7.5: Anketiranke glede na obliko zaposlitve, lastna anketa, 2007

Oblika zaposlitve	N	%
Za nedoločen čas	81	86,2
Za določen čas	8	8,5
S krajšim delovnim časom za nedoločen čas	3	3,2
S krajšim delovnim časom za določen čas	1	1,1
Honorarno delo	1	1,1
Skupaj	94	100,0

Za delovanje gostinskih obratov so potrebni zaposleni s strokovnimi, specifičnimi gostinskimi znanji, pomožni delavci kot pomočniki strokovnim delavcem, vodje oddelkov in lokalov (poslovnih enot) ter zaposleni z znanji z drugih področij. Med anketirankami je 51,1 % zaposlenih na delovnem mestu kuharica, natakarica, slaščičarka, 26,6 % zaposlenih za delovno mesto pomočnica v kuhinji, pomivalka, 10,6 % je zaposlenih kot vodje oddelkov ter 9,6 % je zaposlenih v računovodstvu, knjigovodstvu, administraciji ali so čistilke in sobarice (glej tabelo 7.4). Skoraj polovica (47,9 %) anketirank dela v gostinstvu že več kot 15 let.

V gostinstvu prevladujejo pogodbe za določen čas, saj je za to dejavnost značilna velika fluktuacija. Kljub temu so anketiranke večinsko (kar 86,2 %) zaposlene po pogodbi o zaposlitvi za nedoločen čas (glej tabelo 7.5), kar nedvomno pozitivno vpliva na kvaliteto njihovega življenja, ustvarja boljše možnosti za prihodnost in morda ugodno učinkuje tudi na rodnost.

Osebni dohodki zaposlenih v gostinstvu so nizki, kar izkazujejo tudi rezultati ankete. 67 % anketirank pravi, da ima dohodek nižji (malo ali mnogo nižji) v primerjavi s slovenskim povprečnim dohodkom (ki je maja 2007 znašal 822 evrov neto) (glej tabelo 7.6). Vendar pa na ekonomski status družine in subjektivno dožemanje le-tega močno vpliva tudi subjektivna ocena anketiranke in pa seveda dohodek partnerja. Tako je nekaj anketirank odgovorilo, da imajo manjši dohodek od povprečnega, kljub temu pa živijo bolje v primerjavi z ljudmi v njihovi okolici. 2,1 % anketirank meni, da živijo veliko bolje od večine ljudi v njihovem bližnjem okolju (kraju/občini), 44,7 % jih meni, da živijo bolje, 50,0 % pa slabše od večine ljudi v njihovem okolju (glej tabelo 7.7).

Tabela 7.6: Anketiranke glede na osebni dohodek, lastna anketa, 2007

Dohodek	N	%
Mnogo manjši	31	33,0
Malo manjši	32	34,0
Približno enak	20	21,3
Malo višji	5	5,3
Ne vem, ne želim odgovoriti	5	5,3
Brez odgovora	1	1,1
Skupaj	94	100,0

Tabela 7.7: Anketiranke glede na oceno življenjske ravni, lastna anketa, 2007

Kako živite v primerjavi z ljudmi v vaši okolici?	N	%
Veliko bolje	2	2,1
Bolje	42	44,7
Slabše	47	50,0
Brez odgovora	3	3,2
Skupaj	94	100,0

Večina anketirank (83 %) (že) ima otroka/-e. Enega otroka ima 38,3 % anketirank, 34 % dva in 10,7 % tri ali več. Povprečno število živorojenih otrok med anketirankami je 1,39. Anketiranke so prvič postale matere v povprečju pri starosti 22,3 let; najnižja starost ob rojstvu prvega otroka je 15 let, najvišja 30 let. Povprečna starost ob rojstvu vseh otrok je 23,6 let.

Anketni vzorec, v katerem je 41,5 % anketirank starih od 30 do 40 let, 58,8 % pa v starostni skupini od 41 do 55 let, predstavlja – kljub temu da so imele anketiranke v povprečju otroke pred povprečnimi starostmi žensk ob rojstvu prvega otroka za njihovo generacijo – velik delež mladih žensk, ki zagotovo še niso zaključile oziroma nekatere še niti niso začele svojega dejanskega rodnega obdobja. Tako so opazne (pričakovane) razlike med starostnima skupinama glede povprečnega števila živorojenih otrok ter reda rojstev.

Tabela 7.8: Končno potomstvo in deleži žensk glede na število živorojenih otrok, lastna anketa, 2007

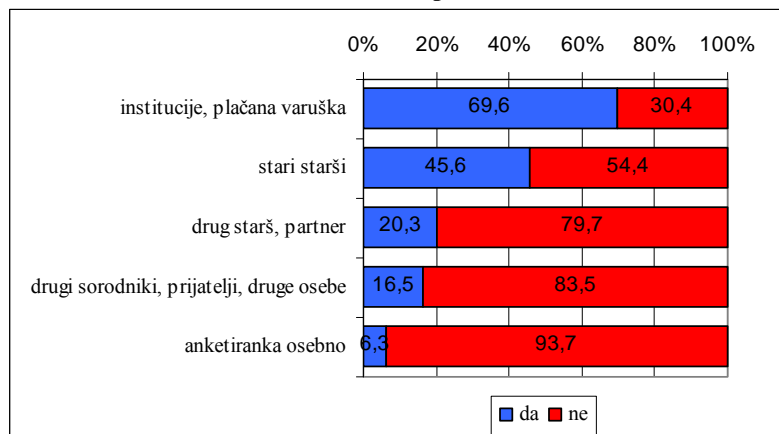
Starost	Povprečno število živorojenih otrok na žensko	Deleži žensk glede na število otrok (%)			
		Brez živorojenih otrok	1 otrok	2 otroka	3 otroci ali več
30–40 let	1,18	28,2	35,9	25,6	10,3
41–55 let	1,55	7,3	41,8	40,0	10,9

Med mlajšimi, starimi od 30 do 40 let, je povprečno število živorojenih otrok 1,18, med anketirankami v starosti 41 in več let pa 1,55. Rodnost po redu rojstev za starostno skupino nad 41 let, tj. generacija 1951–1966, za katero že lahko predvidevamo, da je bolj kot ne končala rodno obdobje, kaže neznačilno strukturo. Skoraj enak odstotek je žensk z enim in z dvema otrokoma (glej tabelo 7.8). Povprečno je v Sloveniji med delovno aktivnimi ženskami generacije 1952–1961 6,9 % žensk brez otrok, 23,6 % z enim otrokom, 55,3 % z dvema in 14,2 % s tremi ali več otroki (glej tabelo B).

7.3.2.2 POMOČ MATERAM PRI VARSTVU, NEGI IN VZGOJI OTROK

Pomoč materam pri varstvu – sočasno pa tudi pri negi in vzgoji otrok – lahko nudijo partnerji, stari starši, javne institucije za plačilo, prijatelji, sorodniki, in sicer v obliki rednega (dopoldanskega) varstva ali pa kot pomoč izven časa rednega varstva oziroma popoldne, potem ko pride otrok iz rednega varstva. Takšna oblika varstva, nege in vzgoje je za matere, ki delajo v več izmenah ter med vikendi in prazniki, še posebej pomembna.

Graf 7.1: Redno varstvo otrok do vstopa v osnovnošolsko izobraževanje, lastna anketa, 2007



Na vprašanja iz sklopa varstva otrok so odgovarjale samo matere (N=79).

Anketiranke so imele/imajo v 69,6 % primerih vsaj enega otroka v rednem varstvu v javnem vrtcu ali otroških jaslih, zasebnem vrtcu ali so otroka dajale v varstvo plačani varuški ter v 45,6 % vsaj enega otroka pri starih starših. Četrtna anketirank je imela vsaj enega otroka v rednem varstvu tako v javnih vrtcih, otroških jaslih, zasebnem vrtcu ali pri plačani varuški, torej v varstvu proti plačilu, in hkrati pri starih starših, kar priča o tem, da javni vrtci za delavke v gostinstvu ne zadoščajo (glej graf 7.1).

V navedbah, zakaj otrok/-a niso dajale v redno varstvo v vrtce, jih je največ odgovorilo, da zaradi neustreznega delovnega časa vrtcev. Partnerji so otroke varovali predvsem v času brezposelnosti, zaradi enakega razloga tudi anketiranke same, ali zaradi tega, ker partner dela doma na kmetiji in (dostikrat s pomočjo starih staršev) lahko istočasno z delom na kmetiji poskrbi še za majhne otroke.

Zaradi pomembnosti dodatnega varstva otrok za zaposlene ženske z neugodnim delovnim časom sem v model povezanosti med številom otrok in pomočjo materam pri varstvu, negi in vzgoji otrok vzela neplačano, dodatno oziroma dopolnilo pomoč (poleg rednega varstva v javnih in zasebnih vrtcih ter pri plačanih varuškah) partnerja in starih staršev.

Večina anketirank (59,2 %) meni, da jim soprog/partner dovolj pomaga pri negi in vzgoji otrok. Veliko pomoči starih staršev pri varstvu otrok (potem ko pridejo iz rednega varstva oziroma popoldne) ima 42,9 % anketirank, 24,7 % jih ima nekaj pomoči starih staršev, 32,5 % pa skoraj nič oziroma nič pomoči starih staršev. Statistično značilna je povezanost med oddaljenostjo bivanjskih prostorov starih staršev in anketirank ter »količino« pomoči, ki jo

nudijo stari starši pri varstvu otrok. Stari starši, ki ne nudijo dodatnega varstva svojih vnukov, so v večji meri bolj oddaljeni od svojih otrok in vnukov.

Na odprto vprašanje *Pri katerih opravilih vas partner najbolj razbremeni?* so anketiranke navedle naslednja opravila: 31,6 %¹¹⁵ anketirank ima pomoč partnerja pri gospodinjskih in hišnih delih, 10,5 % partnerjev se igra z otroki, 28,9 % pomaga pri vzgoji in izobraževanju, le 2,6 % partnerjev pomaga pri negi otrok, 9,2 % pa pri vsem.

Za preverjanje hipoteze o povezanosti¹¹⁶ med pomočjo, ki jo partnerji in stari starši nudijo materam pri varstvu, negi in vzgoji otrok, ter številom otrok sem pomoč razdelila¹¹⁷ na zadostno, srednjo in nezadostno. Zadostno pomoč ima 39,2 % anketiranih mater, srednjo pomoč ima 36,4 %, nezadostno pa 24,4 % mater.

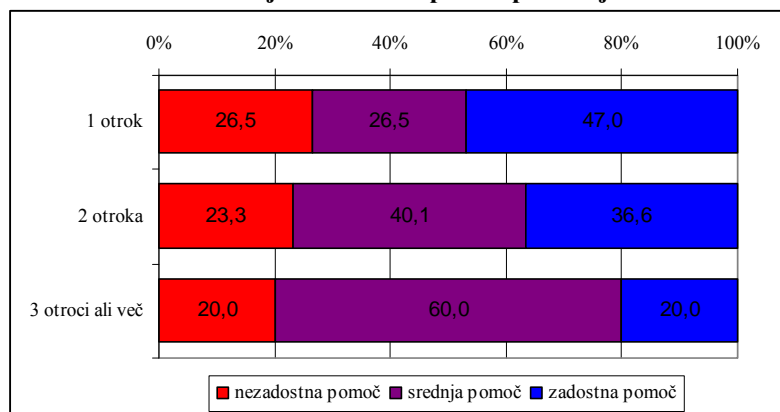
Anketiranke, ki najslabše ocenjujejo pomoč partnerjev in starih staršev, imajo v večini enega otroka, sledijo tiste z dvema in tremi ali več. Razlike v deležih niso velike, od dobre četrtnine anketirank, ki ima enega otroka in meni, da pomoč ni zadostna, do petine anketirank s tremi ali več otroki, ki pomoč ocenjujejo kot nezadostno. Nasprotno tudi anketiranke, ki pomoč ocenjujejo kot zadostno, imajo v večini enega otroka, sledijo tiste z dvema in tremi ali več. So pa razlike glede zadostne pomoči, ki jo imajo anketiranke z enim, dvema in tremi ali več otroki, večje. Skoraj polovica anketirank z enim otrokom »prejema« zadostno pomoč in le petina tistih, ki so se odločile za tretjega (ali več) otroka. Več otrok gotovo od staršev zahteva več časa in več starševskih nalog oziroma obveznosti. Zaradi tega tudi matere z več otroki potrebujejo več pomoči (partnerja in starih staršev), da le-to ocenijo kot zadostno (glej graf 7.2).

¹¹⁵ Odstotek navedb.

¹¹⁶ To povezanost (in tudi nadaljnje) sem preverjala z bivariantno analizo in λ^2 testom (kontingenčna tabela). S testom iščemo verjetnost povezanosti med dvema spremenljivkama. Na začetku postavimo dve hipotezi, na podlagi katerih kasneje interpretiramo povezanost. H_0 : Na populaciji spremenljivki nista povezani. H_1 : Na populaciji sta spremenljivki povezani. Da lahko H_0 prevrnilo, morajo biti izpolnjene predpostavke λ^2 testa, to pomeni, da mora biti najnižja pričakovana frekvenca vsaj 5 (glej Kropivnik in Kogovšek 2002: 44).

¹¹⁷ Zadostna pomoč pomeni zadostno pomoč partnerja ter veliko (odgovori vsak dan, skoraj vsak dan, večkrat na teden) ali nekaj (odgovori enkrat na teden, večkrat mesečno, enkrat mesečno) pomoči starih staršev. Srednja pomoč pomeni zadostno pomoč partnerja in nič/skoraj nič (odgovori redkeje, nikoli) pomoči starih staršev ali nezadostno pomoč partnerja in veliko pomoči starih staršev. Nezadostna pomoč pomeni nezadostno pomoč partnerja in nekaj pomoči starih staršev ali nič/skoraj nič pomoči starih staršev.

Graf 7.2: Število živorojenih otrok in pomoč partnerja in starih staršev, lastna anketa, 2007



Na vprašanja iz sklopa varstva otrok so odgovarjale samo matere¹¹⁸ (N=79).

Obremenitev žensk z varstvom in vzgajanjem otrok oziroma prevzemanje tega dela s strani njihovih partnerjev in drugih članov družine (starih staršev) ni povezana s številom otrok. Analiza je pokazala, da spremenljivki nista statistično značilno povezani^{119,120}. Prav tako spremenljivki nista povezani niti, če v analizo vključimo še starost.

7.3.2.3 USKLAJEVANJE DELA IN DRUŽINSKIH OBVEZNOSTI

Analiza o uspešnosti pri opravljanju del iz družinskega in poklicnega življenja je pokazala, da večina anketirank v obeh starostnih skupinah v celoti uspe opraviti zadolžitve poklicnega dela. Nekoliko manjši delež anketirank meni, da uspejo opraviti zadolžitve s področja družinskega življenja, tj. starševske obveznosti¹²¹ in gospodinjsko delo. Za prosti čas, ki ga namenijo družini, in prosti čas, ki ga »odmerijo« sebi, anketirankam zmanjkuje časa, še posebej za tisti čas, ki ga posvetijo sebi. Večinoma le deloma »opravijo« »obveznosti« prostega časa. Več pozornosti dodatnemu izobraževanju in usposabljanju¹²² namenjajo mlajše (glej grafa 7.3 in 7.4). Nadaljnje izobraževanje in usposabljanje v gostinstvu je po končani šoli večinoma namenjeno vodilnim delavcem in najboljšim strokovnjakom s področja; takšno napredovanje v strokovnosti je tudi večkrat zahtevano s strani delodajalcev. Ostali zaposleni se izobražujejo redkeje, samoiniciativno in pridobivajo nova znanja tudi z drugih področij.

¹¹⁸ Enega otroka ima 45,9 % mater, dva otroka ima 40,5 % mater, 3 otroke ali več ima 13,5 % mater.

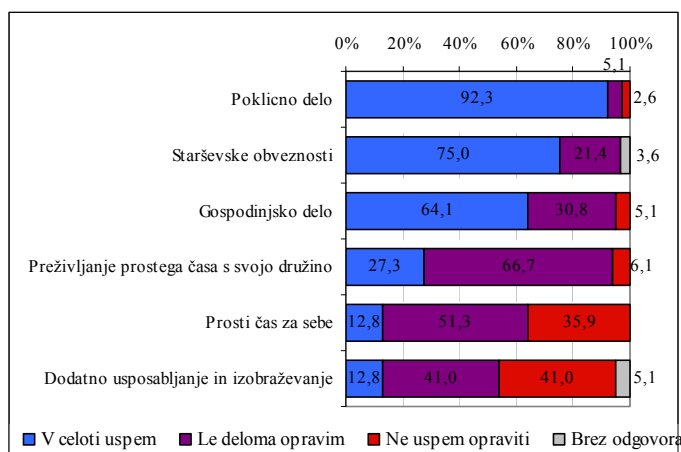
¹¹⁹ Stopnje značilnosti za vse povezanosti, omenjene v tem diplomskem delu, so navedene v prilogi C, tabela C.1. Stopnja značilnosti ali signifikanca pomeni tveganje, ki ga »povzročimo«, če zavrneemo ničelno domnevo in sprejmemo alternativno ali signifikanca pomeni tveganje, s katerim trdimo, da sta spremenljivki na populaciji povezani. Običajno sprejmemo alternativno domnevo, če tveganje ni večje od 5 % oziroma signifikanca ni večja od 0,05.

¹²⁰ V kontingenčni tabeli je 13 celic s frekvenco, ki je nižja od 5.

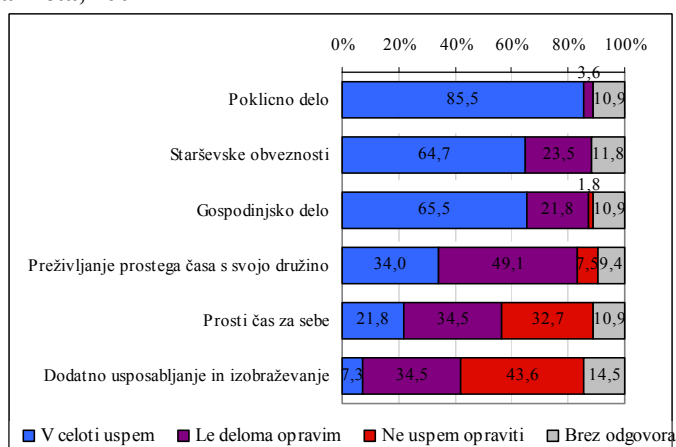
¹²¹ Upoštevane so samo matere.

¹²² Ne vemo, ali se anketiranke sploh dodatno usposabljujejo in izobražujejo oziroma katere se in katere se ne.

Graf 7.3: Uspešnost mlajših anketirank pri opravljanju poklicnih in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007



Graf 7.4: Uspešnost starejših anketirank pri opravljanju poklicnih in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007



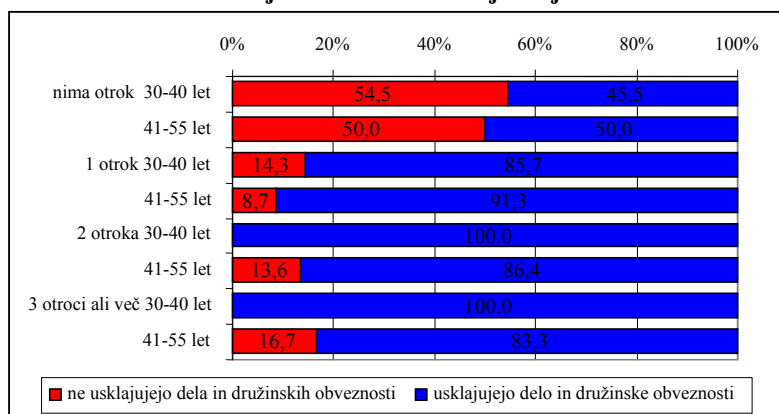
Ali je uspešnost pri usklajevanju dela in družinskih obveznosti povezana s številom otrok? Združena¹²³ neodvisna spremenljivka usklajevanje dela in družinskih obveznosti predstavlja (uspešno) usklajevanje in ne(uspešno)usklajevanje teh dveh področij. Večini anketirank (79,5 % mlajših in 85,5 % starejših) uspe (vsaj deloma) usklajevati delo in družinske obveznosti.

Mlajše anketiranke, ki imajo več otrok, bolj uspešno usklajujejo delo in družinske obveznosti kot tiste, ki imajo manj otrok ali jih sploh (še) nimajo. Obratno velja za starejše anketiranke. Tiste, ki imajo več otrok, težje in slabše usklajujejo poklicno in družinsko delo kot tiste, ki imajo manj otrok. Tudi med starejšimi anketirankami, ki nimajo otrok, jih kar polovica ne

¹²³ V spremenljivko usklajevanje dela in družinskih obveznosti sem združila odgovore na vprašanja *v kolikšni meri po vašem mnenju uspete opraviti poklicno delo ter v kolikšni meri po vašem mnenju uspete opraviti dodatno usposabljanje in izobraževanje* v uspešnost (vsaj en odgovor v celoti uspem ali le deloma opravi) oziroma neuspešnost (odgovor ne uspem opraviti na obe vprašanji) na delu oziroma na delovnem mestu; odgovore na vprašanja *v kolikšni meri po vašem mnenju uspete opraviti gospodinjsko delo, starševske obveznosti ter preživljanje prostega časa s svojo družino* pa v uspešnost (vsaj dva odgovora v celoti uspem ali le deloma uspem) oziroma neuspešnost (ne uspem opraviti) pri obveznostih v družinskem okolju.

uspe usklajevati dela in družinskih obveznosti. Te verjetno ne živijo same oziroma samo s partnerjem in zaradi tega obveznosti v zasebnem življenju niso povezane le z njihovimi potrebami (glej graf 7.5).

Graf 7.5: Število živorojenih otrok in usklajevanje dela in družinskih obveznosti, lastna anketa, 2007



Spremenljivki usklajevanje dela in družinskih obveznosti ter število otrok sta statistično značilno povezani za starostno skupino od 30 do 40 let. Za starejše anketiranke, stare 41 let in več, pa povezanost med usklajevanjem dela in družinskih obveznosti ni statistično značilna.

V modelu za analizo sem predpostavila tudi povezanost med spremenljivkama usklajevanje dela in družinskih obveznosti ter delovni čas in usklajevanje dela in družinskih obveznosti ter pomoč materam pri varstvu, negi in vzgoji otrok (glej sliko 7.2). Povezanost med spremenljivkama značilnosti delovnega časa (glej poglavje 7.3.2.4) ter usklajevanje dela in družinskih obveznosti je na meji statistične značilnosti. S 5,5 % tveganjem namreč lahko sprejmemo osnovno hipotezo in trdimo, da sta spremenljivki na populaciji povezani. Povezanost med spremenljivkama pomoč drugih pri varstvu, negi in vzgoji otrok ter usklajevanje dela in družinskih obveznosti ni statistično značilna.

7.3.2.4 DELOVNI ČAS

Neodvisna spremenljivka delovni čas predstavlja značilnosti delovnega časa anketirank oziroma zaposlenih v gostinstvu. Značilnosti delovnega časa so: nefiksno določen delovni čas¹²⁴, nadurno delo oziroma delovni teden, ki je daljši od 40 ur¹²⁵, delovni vikendi in prazniki

¹²⁴ Na anketno vprašanje *Kolikokrat ste prišli na delo ob različni uri?* je največ anketirank odgovorilo, da trikrat v zadnjem tednu (27,7 %), sledijo tiste, ki so vse dni prihajale v službo ob isti uri (večinoma so to zaposlene za dopolnila dela), nato dvakrat v zadnjem tednu ob različni uri (18,5 %), z 9,8 % sledijo enkrat in štirikrat v zadnjem tednu, nato pa še petkrat (7,6 %), sedemkrat (3,3 %) in šestkrat (1,1 %). Aritmetična sredina znaša 3,35, standardni odklon pa je 1,81.

ter večizmensko delo. Anketiranke so odgovarjale na vprašanja o pomembnosti teh značilnosti v povezavi s številom otrok¹²⁶. Združeno¹²⁷ spremenljivko delovni čas predstavljajo: značilnosti delovnega časa niso pomembne, so nekoliko pomembne, so deloma pomembne, so v večini pomembne ter značilnosti delovnega časa so zelo pomembne. Največ anketirank (27,7 %) pravi, da so značilnosti delovnega časa v večini pomembne, sledijo tiste, ki menijo, da so značilnosti delovnega časa zelo pomembne (26,6 %), značilnosti sploh niso pomembne (19,1 %), so deloma pomembne (14,9 %), nazadnje značilnosti so nekoliko pomembne (11,7 %).

Tukaj velja omeniti, da zaposlene za dopolnilna dela (administracija, knjigovodstvo, računovodstvo, čistilke in sobarice) večinoma delajo enoizmensko (dopoldne, ponoči) in s fiksnim delovnim terminom, a tudi njim je ena izmed značilnosti delovnega časa, torej njihovo enoizmensko delo in fiksno določen delovni čas, lahko zelo pomembna, v večini pomembna, deloma pomembna, nekoliko pomembna ali ni pomembna¹²⁸.

Značilnosti delovnega časa so najbolj pomembne anketirankam z enim otrokom ali brez otrok. Najmanj so pomembne anketirankam s tremi ali več otroki. Manj kot ima anketiranka otrok (če jih sploh ima), bolj so ji pomembne značilnosti; obratno, več kot ima anketiranka otrok, manj jo ovira, obremenjuje nefiksno določen delovni čas, nadurno delo, večizmensko delo, delovni vikendi in prazniki (glej graf 7.6). Navidezno neskladje, ko so ženskam z manj otroki ali brez otrok bolj pomembne značilnosti delovnega časa, je primerljivo z neskladjem pri usklajevanju dela in družinskih obveznosti, ko ženske z manj otrok ali brez otrok slabše usklajujejo poklicno in zasebno življenje. Razloge gre iskati v boljši organiziranosti časa pri ženskah z več otroki, pri urejenem varstvu otrok, morda pri nekoliko zmanjšanih

¹²⁵ Na anketno vprašanje *Kolikokrat ste bili v službi več kot 8 ur?* je največ anketirank odgovorilo, da štiri dni v zadnjem tednu (19,8 %), sledijo dva in tri dni (17,6 %), nikoli in pet dni (15,4 %), en dan (6,6 %), sedem dni (5,5 %) in šest dni (2,2 %). Aritmetična sredina znaša 4,02, standardni odklon pa 1,94.

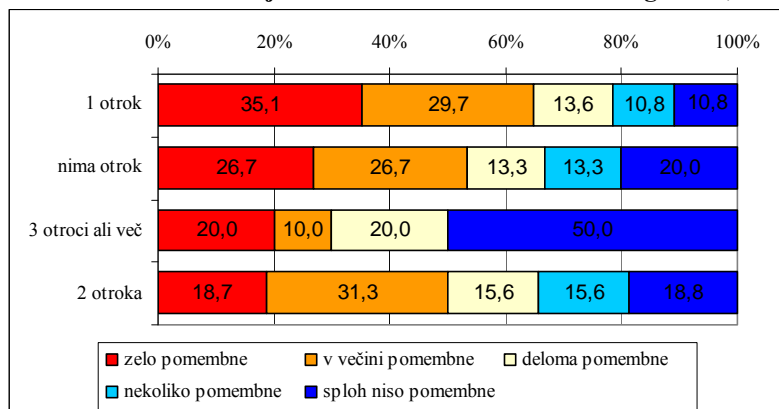
¹²⁶ Nadurno delo in nefiksno določen delovni čas predstavljata le ilustracijo dela v gostinstvu, nikakor pa ne pomeni, da je rodno vedenje odvisno (samo) od značilnosti delovnika. Povezanost med številom delovnih dni v zadnjem tednu, v katerih so anketiranke delale nadure, in med tem, kako pomembno se jim zdi, da nadurno delo lahko vpliva na rodne odločitve, statistično ni značilna. Povezanost med številom delovnih dni v zadnjem tednu, v katerih so anketiranke prihajale na delo ob različnih urah, in med tem, kako pomembno se jim zdi, da nefiksno določen delovni čas lahko vpliva na odločitve glede števila otrok, prav tako ni statistično značilna. Rezultata povezanosti sta (lahko) posledica merjenja v enem časovnem trenutku.

¹²⁷ Vse štiri odgovore, ki so jih anketiranke ocenile s pomembnostjo 4 ali 5, sem združila v značilnosti delovnega časa so *zelo pomembne*, tri odgovore s pomembnostjo 4 ali 5 sem združila v značilnosti delovnega časa so v *večini pomembne*, dva odgovora s pomembnostjo 4 ali 5 sem združila v značilnosti delovnega časa so *deloma pomembne*, samo eden odgovor s pomembnostjo 4 ali 5 pa sem združila v značilnosti delovnega časa so *nekoliko pomembne*, brez odgovorov s pomembnostjo 4 ali 5 sem označila kot značilnosti delovnega časa *niso pomembne*.

¹²⁸ Kljub temu sem preverila statistično značilnost med spremenljivkama število otrok in delovni čas, kjer sem izločila zaposlene za dopolnilna dela v gostinstvu. Statistično značilne povezanosti med spremenljivkama ni.

individualnih zahtevah na enem ali drugem področju na eni strani ter morda celo pri sami odločitvi za otroka na drugi strani.

Graf 7.6: Število živorojenih otrok in značilnosti delovnega časa, lastna anketa, 2007



Povezanost med spremenljivkama število otrok in delovni čas ni statistično značilna¹²⁹. Spremenljivki nista povezani niti, če v analizo vključimo še starost.

Na to, kakšno pomembnost anketiranke pripisujejo značilnostim delovnega časa v gostinstvu, ne vpliva premislek glede teh značilnosti pred izbiro gostinskega poklica. O značilnostih poklica oziroma delovnega časa v gostinstvu je sicer razmišljajo 44,7 % anketirank, 55,3 % pa ne.

Časovna oddaljenost kraja bivanja do kraja dela predstavlja dodatni čas k delovnemu času in ga različno poveča. Pot na delo, ki traja do 20 minut, statistično značilno ne ovira pri skrbi za otroke, pot daljša od 20 minut pa statistično značilno matere ovira pri skrbi za otroke. Če upoštevamo še najdaljši dovoljeni čas, ki ga otrok preživi v vrtcu, in dejstvo, da zaposleni/-e v gostinstvu delajo precej nadur, je pomoč pri varstvu in skrbi za otroke, na primer zgolj pospremiti otroka v vrtec ali domov iz vrtca, izven rednega varstva še posebej pomembna.

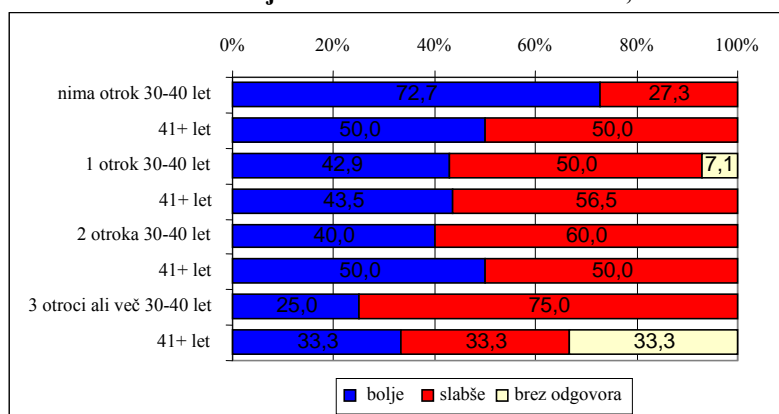
7.3.2.5 EKONOMSKI STATUS DRUŽINE

Subjektivne ocene anketirank o ekonomskem statusu družine sem združila v *bolje od večine ljudi v okolju, v katerem živijo* (odgovora veliko boljše in boljše) ter *slabše od večine ljudi v okolju, v katerem živijo*. 46,8 % anketirank je odgovorilo, da živijo bolje od večine, 50,0 % pa da živijo slabše od večine, 3,2 % jih na vprašanje ni odgovorilo.

¹²⁹ V kontingenčni tabeli je 13 celic s frekvenco, ki je nižja od 5.

Večje število otrok slabša ekonomski status družine. Samo mlajše anketiranke (30–40 let) brez otrok v večini (72,7 %) živijo bolje od ljudi v njihovem bivalnem okolju. Vse ostale kategorije anketirank po številu otrok in starosti (v večini ali pa v enakem deležu) živijo slabše od ljudi iz bližnjega okolja (glej graf 7.7). Anketiranke, ki živijo bolje, imajo manj otrok. Povprečno število živorojenih otrok na žensko je za mlajše anketiranke, ki živijo bolje, 0,95; za tiste, ki živijo slabše, pa 1,63. Za starejše anketiranke, ki živijo bolje, je povprečno število živorojenih otrok na žensko 1,16; za tiste, ki živijo slabše, pa 1,72.

Graf 7.7: Število živorojenih otrok in ekonomski status, lastna anketa, 2007



Povezanost med ekonomskim statusom družine in številom otrok je statistično značilna za starostno kategorijo 30–40 let. Med starejšimi anketirankami (41+ let) povezanost med spremenljivkama ni statistično značilna.

7.3.2.6 MOTIVACIJE ZA VEČJE ŠTEVILO OTROK

Ugotavljanje povezanosti med idealnim številom otrok – to je tistim številom otrok, ki bi bilo idealno za družino anketiranke in ga opredeljujemo kot osebno normo – ter uresničenim številom otrok ter povezanosti med pomenom, ki ga anketiranke pripisujejo otroku in starševstvu, ter številom otrok sem združila pod skupnim pojmom motivacije za večje število otrok.

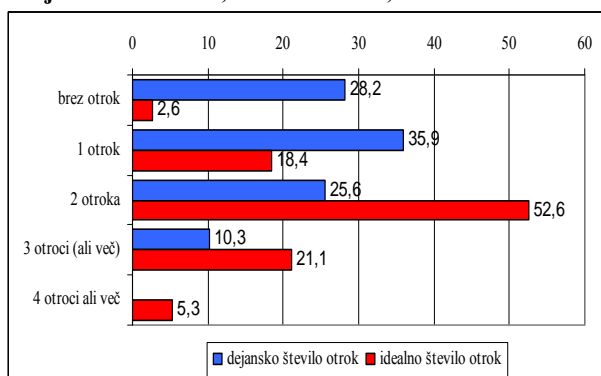
Idealno število otrok je višje od dejanskega števila otrok anketirank¹³⁰. Idealno število otrok za mlajše anketiranke (30–40 let) je 3,08, za starejše (41+ let) pa 2,96. Uresničeno/dejansko število je pri mlajših anketirankah 1,18, pri starejših pa 1,55.

¹³⁰ Zaradi tega je kontingenčna tabela (prikazana z grafoma 7.8 in 7.9) sestavljena s petimi skupinami za idealno število otrok (brez otrok, 1 otrok, 2 otroka, 3 otroci, 4 otroci ali več) ter štirimi skupinami za dejansko število živorojenih otrok (nima otrok, 1 otrok, 2 otroka, 3 otroci ali več).

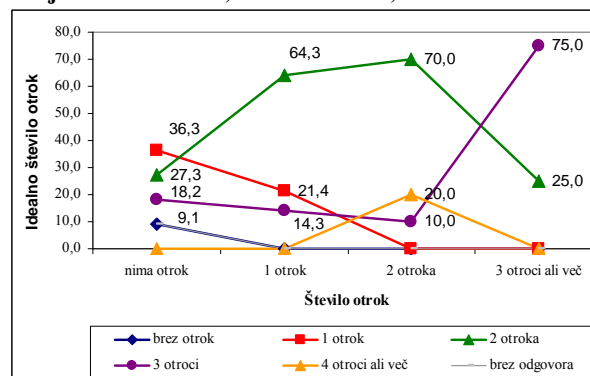
Med dejanskim in idealnim številom otrok v skupini mlajših anketirank je razkorak večji kot v skupini starejših anketirank. Precejšna razlika se bo zagotovo zmanjšala, saj so ženske, stare od 30 do 40 let še premlade, da bi njihovo potomstvo lahko ocenjevali kot končno.

Le 2,6 % mlajših anketirank želi ostati brez otrok, 18,4 % je želelo (želi), preden so postale matere samo enega otroka, več kot polovici sta dva otroka idealno število. Tudi tri otroke je želelo (želi) veliko (21,1 %) mlajših anketirank (glej graf 7.8).

Graf 7.8: Dejansko in idealno število otrok za mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007



Graf 7.9: Število otrok in idealno število otrok za mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007

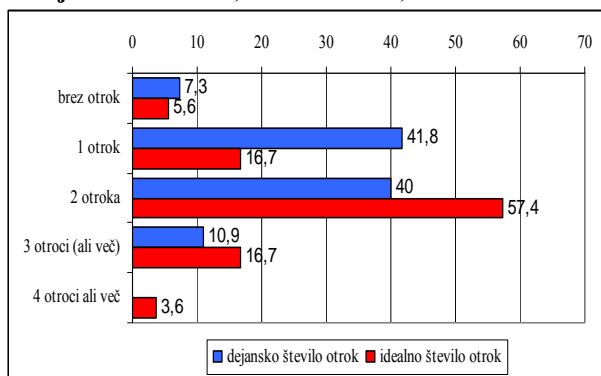


Tri četrtine mlajših anketirank, ki ima tri ali več otrok, je želela tri otroke. Nekoliko manj (70 %) tistih, ki je želelo dva otroka, ima dva otroka. Slaba četrtina (21,4 %) anketirank, ki so želele enega otroka, ima enega otroka. Le 9,1 % anketirank, ki nima otrok, jim ideal predstavlja življenje brez otrok. Morda bodo svojo željo še uresničile, saj so vsaj tridesetletnice še na začetku dejanske rodne dobe značilne za današnji čas (glej graf 7.9).

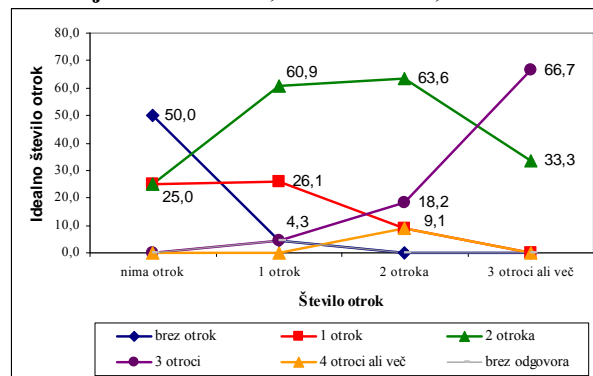
Med starejšimi anketirankami, katerih rodna doba je že bolj kot ne zaključena, je razlika med želenim in uresničenim številom otrok bolj opazna. Le 16,7 % anketirank je želelo enega otroka, 41,8 % anketirank pa ima samo enega otroka. Kar 57,4 % anketirank je želelo dva otroka, dva otroka pa ima le 40 % starejših anketirank (glej graf 7.10).

Dve tretjini (66,7 %) anketirank, ki ima tri otroke ali več, je želelo tri otroke. Polovica anketirank, ki je želelo ostati brez otrok, nima otrok (glej graf 7.11).

Graf 7.10: Dejansko in idealno število otrok za starejše anketiranke, lastna anketa, 2007



Graf 7.11: Število otrok in idealno število otrok za starejše anketiranke, lastna anketa, 2007

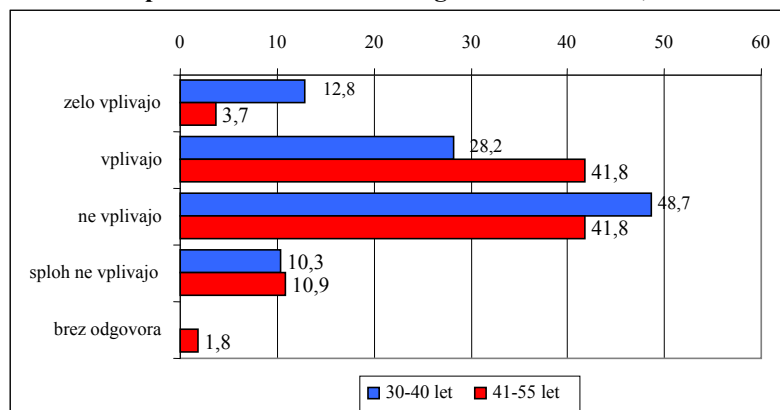


Povezanost med spremenljivkama idealno število otrok in dejansko število otrok je statistično značilna, in sicer tako za mlajše kot za starejše anketiranke.

Povezanost med dejanskim številom otrok, idealnim številom otrok in načrtovanjem števila otrok je statistično značilna. Anketiranke, ki so načrtovale dosedanje število otrok, imajo v večji meri res takšno število, kot so si ga želele.

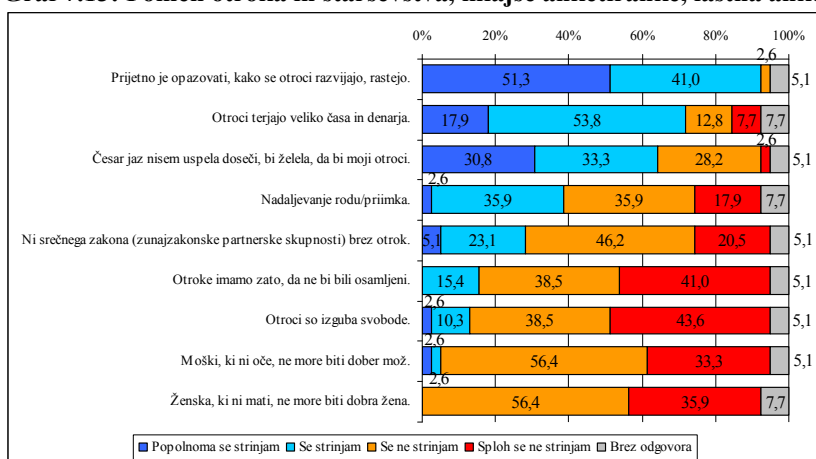
Vrednote anketirank in njihovih partnerjev, na primer verske, tradicija, lahko vplivajo v smeri velikega števila otrok ali v nasprotni, torej majhnega števila otrok. Večina verskih doktrin je sicer naklonjena velikim družinam. Razlike med generacijami (mlajše, starejše) glede vpliva vrednot na njihovo rodno vedenje niso statistično značilne. Večjemu deležu mlajših (59 %) kot starejših (52,7 %) vrednote ne vplivajo na odločitve glede števila otrok. Anketiranke vpliv vrednot večinoma ne ocenjujejo z ekstremnima odgovoroma (*zelo vplivajo*, *sploh ne vplivajo*), temveč z odgovoroma *vplivajo* ali *ne vplivajo* (glej graf 7.12).

Graf 7.12: Vpliv vrednot na odločitve glede števila otrok, lastna anketa, 2007

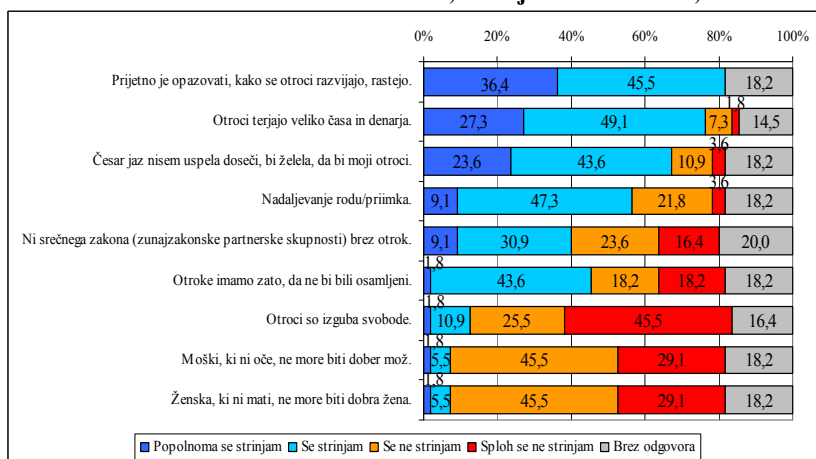


Večina anketirank se (popolnoma) strinja, da je prijetno opazovati, kako se otroci razvijajo, rastejo, da otroci terjajo veliko časa in denarja, ter želijo, da bi njihovi otroci bili bolj uspešni kot one same. Približno 10 % več starejših anketirank se popolnoma strinja s trditvijo, da otroci terjajo veliko časa in denarja. Več starejših anketirank se strinja s trditvijo, da imamo otroke zato, da ne bi bili osamljeni in da otrok pomeni nadaljevanje rodu/priimka. Več mlajših anketirank se ne strinja, da ni srečnega zakon (zunajzakonska partnerska skupnost) brez otrok. Da so otroci izguba svobode meni nekoliko več mlajših anketirank. Skoraj vse anketiranke se ne strinjajo s tem, da je biti dobra žena ali mož odvisno od starševstva (glej grafa 7.13 in 7.14).

Graf 7.13: Pomen otroka in starševstva, mlajše anketiranke, lastna anketa, 2007



Graf 7.14: Pomen otroka in starševstva, starejše anketiranke, lastna anketa, 2007



Pomen, ki ga otrokom in starševstvu pripisujejo anketiranke, je gotovo tudi posledica izkušenj z materinstvom (oziroma starševstvom), je način razmišljanja žensk pred materinstvom, posledica osebnih prepričanaj, želja, pa tudi vrednot prijateljev, sorodnikov sodelavcev in nenazadnje javnega mnenja.

Odgovore o pomenu otroka in starševstva sem združila¹³¹ v štiri skupine: normativni pomen otroka, čustveni pomen otroka, instrumentalni pomen otroka ter otrok pomeni strošek/breme.

S spremenljivko število živorojenih otrok statistično značilno niso povezane spremenljivke: normativni pomen otroka (tudi razlik med generacijama ni), čustveni pomen otroka (so pa razlike med generacijama) in otrok je strošek/breme (ni razlik med generacijama). Povezanost med številom otrok in instrumentalnim pomenom otroka je na meji povezanosti. S 6,3 % tveganjem lahko povezanost prenesemo na populacijo. Razlik med generacijama ni.

Z regresijsko analizo¹³² sem nato preverila, kako dobro izbrane neodvisne spremenljivke pojasnjujejo odvisno spremenljivko, to je število živorojenih otrok. Statistično značilno vplivajo spremenljivke pomoč materam pri varstvu, negi in vzgoji otrok, idealno število otrok ter instrumentalni pomen otroka. Poleg teh treh spremenljivk pa pri 10 % vpliva tudi spremenljivka delovni čas.

Beta standardizirani koeficient¹³³ za spremenljivko *pomoč partnerja in starih staršev pri varstvu, negi in vzgoji otrok* znaša +0,269¹³⁴. To pomeni, da se s povečevanjem števila živorojenih otrok pomoč, ki jo materam nudijo partnerji in stari starši, slabša. Pomoč je morda enaka, vendar pa se razlika med pomočjo, ki bi jo matere potrebovale oziroma želele in tisto, ki jo dobijo, s številom otrok večja. Zaradi tega slabše ocenjujejo pomoč. Velja tudi obratno, manj kot imajo ženske otrok, boljšo podporo imajo s strani partnerjev in starih staršev pri varstvu, negi in vzgoji otrok, vendar pa tudi manj otrok zahteva manj časa, manj starševskih obveznosti in manj pomoči. Beta standardiziran koeficient za spremenljivko *idealno število otrok* znaša +0,432. Če se idealno število otrok povečuje, se povečuje tudi dejansko število otrok. Velja tudi obratno, če se idealno število otrok zmanjšuje, se zmanjšuje tudi uresničeno število otrok. Beta standardiziran koeficient za spremenljivko *instrumentalni pomen otroka*

¹³¹ Normativni pomen otroka: ni srečnega zakona (zunajzakonske partnerske skupnosti) brez otrok; moški, ki ni oče, ne more biti dober mož; ženska, ki ni mati, ne more biti dobra žena; čustveni pomen otroka: otroke imamo zato, da ne bi bili osamljeni; prijetno je opazovati, kako se otroci razvijajo, rastejo; instrumentalni pomen otroka: česar jaz nisem uspela doseči, bi želela, da bi moji otroci; nadaljevanje rodu/nadaljevanje priimka; otrok pomeni strošek/breme: otroci so izguba svobode; otroci terjajo veliko časa in denarja.

¹³² Regresijska analiza je statistična metoda, ki nam pomaga analizirati odnos med odvisno spremenljivko ter eno ali več neodvisnimi spremenljivkami. Najprej postavimo teoretične predpostavke o odnosih med spremenljivkami, pravimo, da postavimo regresijski model. Ta model nato testiramo na določenem vzorcu. S pomočjo regresijske analize ocenimo parametre regresijskega modela in statistični pomen tega modela. Tehnika omogoča ugotavljanje smeri in jakosti vpliva niza neodvisnih spremenljivk na odvisno spremenljivko.

¹³³ Standardiziran regresijski koeficient beta pove, koliko variabilnosti v odvisni spremenljivki pojasnjuje posamezna neodvisna spremenljivka (glej Černič Istenič 1994: 101–102).

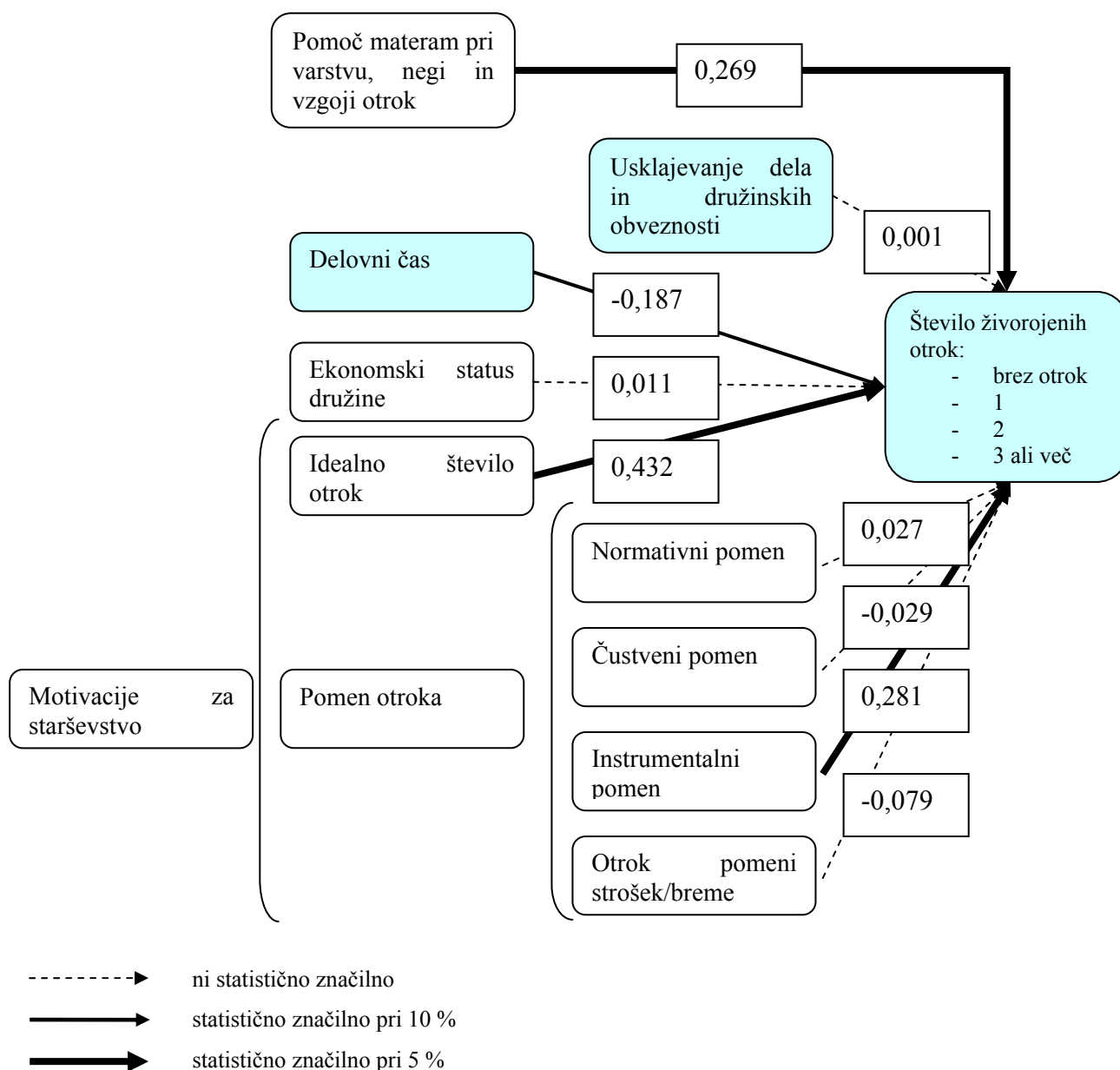
¹³⁴ Pozitivni predznak pomeni, da se obe spremenljivki ali zmanjšujeta ali povečujeta.

znaša +0,281. Če se število otrok povečuje, je ženskam bolj pomemben instrumentalni pomen otroka (česar jaz nisem uspela doseči, bi želela, da bi moji otroci; nadaljevanje rodu/nadaljevanje priimka). Velja tudi obratno, če se število otrok zmanjšuje, se zmanjšuje instrumentalni pomen otroka. Beta standardiziran koeficient za spremenljivko *delovni čas* znaša -0,187¹³⁵. Ko se število otrok povečuje, se značilnosti delovnega časa zdijo vedno manj pomembne, ker so si že pri prvem otroku življenje uredile primerno njihovem delovnem času in starševskim obveznostim. Velja pa tudi obratno, ko se število otrok zmanjšuje, značilnosti delovnega časa pridobivajo na pomembnosti. Če bi fiksno določen delovni čas, delo, pri katerem ni nadur, prosti vikendi in prazniki ter enoizmensko delo zelo pomembno vplivali na to, da bi se ženske odločile za otroka/za več otrok, potem je pričakovano, da imajo sedaj/dejansko manj otrok, kot pa če jih značilnosti delovnega časa ne motijo oziroma ne vplivajo na odločitve glede otrok. Preprosteje, zaposlene ženske, ki so jim značilnosti delovnega časa pomembnejše, imajo manj otrok kot tiste, ki so jim značilnosti manj pomembne.

Statistično značilno ne vplivajo spremenljivke usklajevanje dela in starševstva, ekonomski status, normativni pomen otroka, čustveni pomen otroka ter otrok je strošek/breme (glej sliko 7.3).

¹³⁵ Negativni predznak pomeni, da se z zmanjševanjem ene spremenljivke druga povečuje.

Slika 7.3: Model regresijske analize



Pojasnjena varianca¹³⁶ je 0,349, to pomeni, da lahko z uporabljenimi neodvisnimi spremenljivkami razložimo 35 % variabilnosti v spremenljivki število živorojenih otrok. Nizek odstotek pove, da obstaja še veliko nekih drugih dejavnikov, ki vplivajo na število otrok, a v model niso zajeti. Ciljna skupina za anketiranje je izločila razlike glede na ekonomsko aktivnost in status aktivnosti ter bolj ali manj izločila razlikovanje po poklicu in izobrazbi. To so dejavniki, ki (empirično preverjeno) vplivajo na rodno obnašanje oziroma na

¹³⁶ Kvadrat multiple variacije (R^2) nam pove, kolikšen del variabilnosti v odvisni spremenljivki pojasnijo vse neodvisne spremenljivke, ki so vključene v regresijsko enačbo. R^2 znaša 100 %, kadar neodvisne spremenljivke v celoti pojasnijo odvisno spremenljivko.

število otrok in ker v regresijsko analizo niso zajeti, zmanjšujejo odstotek pojasnjevanja predpostavljenih dejavnikov glede števila otrok.

Namen empirične analize je bil ugotoviti (predvsem) povezanost med delovnim časom, usklajevanjem delovnega in družinskega življenja ter številom živorojenih otrok. Rezultati analize za bistvene povezave so: 1) *Delovni čas in število otrok*. Družini »neprijazne« značilnosti delovnega časa, na primer delo ob vikendih, delo v izmenah, nadurno delo, vplivajo (vendar samo pri 10 % statistične značilnosti) na število otrok tako, da imajo manj otrok tiste zaposlene ženske v gostinstvu, ki so jim značilnosti delovnega časa pomembnejše. S povečevanjem števila otrok se značilnosti delovnega časa zdijo vedno manj pomembne. 2) *Delovni čas in usklajevanje dela in družinskih obveznosti*. Zaradi značilnosti (predvsem) delovnega časa je gostinstvo dejavnost, kjer se težko usklajuje že samo partnerstvo in delo, kaj šele materinstvo (in očetovstvo) in delo. Spremenljivki pomembnost »neprijaznih« fleksibilnih oblik delovnega časa in usklajevanje dela in družinskih obveznosti sta povezani. 3) *Usklajevanje dela in družinskih obveznosti ter število otrok*. Spremenljivki število živorojenih otrok in usklajevanje dela in družinskih obveznosti sta povezani pri mlajši generaciji (30–40 let).

S podatki iz popisa 2002 sem ugotavljala povezanost med ekonomsko dejavnostjo in rodnostjo v Sloveniji. Končno potomstvo med delovno aktivnimi ženskami v dejavnosti gostinstva je približno enako kot slovensko povprečje za delovno aktivne ženske. V gostinstvu je število živorojenih otrok na žensko (1,89 za generacijo 1952–1956) nekoliko višje od slovenskega povprečja (1,83), delež žensk brez živorojenih otrok pa nekoliko nižji v gostinstvu (6,23 za generacijo 1952–1956) od slovenskega povprečja (7,31). Lastna anketa ne potrjuje podatkov iz popisa. Pri starejših anketirankah (1951–1966), katerih potomstvo je skoraj končno, je povprečno število živorojenih otrok na žensko nizko (1,55), nižje od slovenskega in nižje od savinjskega (1,91 za generacijo 1952–1956) za dejavnost gostinstva, delež anketirank brez živorojenih otrok je 7,3, kar je višje od deleža za Slovenijo in za Savinjsko statistično regijo.

Na rodnost v gostinstvu (in sicer) vpliva mnogo dejavnikov. Sodeč po podatkih popisa 2002 so ti očitno pomembnejši od fleksibilnih oblik delovnega časa. Nekatere dosti verjetne možnosti so: lahko je dohodek – v gostinstvu je pod slovenskim povprečjem – in negativna povezanost med rodnostjo in dohodkom; lahko je izobrazba – prevladuje srednješolska

izobrazba ter kvalificirani in nekvalificirani delavci (SURS 2002a) – in negativna povezanost med rodnostjo in izobrazbo; lahko vpliva poklic – zaposleni v gostinstvu spadajo v skupino »poklici za storitve, prodajalci« – in negativna povezanost med socialno-poklicnim položajem in rodnostjo; lahko vpliva delitev dela v družini – 60 % anketirank meni, da jim partner dovolj pomaga pri negi in vzgoji otrok, sicer je po drugih raziskavah za skupino ljudi s poklicno šolo značilna bolj tradicionalna delitev gospodinjskega dela – ki po nekaterih raziskavah vodi do želje po večjem številu otrok, po drugih pa po manjšem; lahko vplivajo izoblikovane norme, stališča in vrednote glede otrok v tem poklicu ali socialnem sloju.

Prvi del izhodiščne hipoteze, ki pravi, da »delo in starševstvo težje usklajujejo tisti, ki delajo v gospodarskih panogah, za katere so značilne družini »neprijazne« oblike fleksibilnosti delovnega časa, na primer v gostinstvu«, lahko z analizo anketnih odgovorov potrdim, drugi del hipoteze: »kar tudi negativno vpliva na njihovo rodnost« pa se ne sklada z analizo podatkov iz popisa 2002 ter analizo anketnih odgovorov.

Za zaključek empiričnega dela diplomske naloge le še predstavitev rezultatov na neposredno zastavljeno vprašanje o tem, kaj bi vplivalo na to, da bi se anketiranke odločile za otroka oziroma za več otrok. Najbolj bi jim koristili dela prosti vikendi in prazniki¹³⁷, sledijo višji dohodki, urejeno stanovanjsko vprašanje, fiksno določen delovni čas (lahko tudi izmensko), delo, kjer ni nadur (40-urni delovni teden), enoizmensko delo, nazadnje na odločitev za otroka oziroma za več otrok bi najmanj pripomogla manj stresna in zahtevna služba (glej tabelo C.2 v prilogi).

¹³⁷ Pogovor z osebo, ki ima dober vpogled v sklenitve in odpovedi delovnega razmerja v razmeroma velikem gostinskem podjetju, je potrdil ravno to, da največji problem za matere (in tudi očete) predstavljajo nenehno delovni vikendi in prazniki. To je tudi poglavitni razlog za prekinitev delovnega razmerja in menjavo gostinstva z drugo, starševstvu bolj prijazno službo.

ZAKLJUČEK

Tema diplomskega dela je obsežna in zato sem se omejila le na osvetlitev nekaterih dejavnikov rodnosti, še posebej socialnih dejavnikov rodnosti, z vidika družinskega in poklicnega življenja. Zaposlovanje, delovno aktivno prebivalstvo, delovni čas, fleksibilizacija dela in zaposlitve so pojmi, ki rodnost povezujejo predvsem z gospodarstvom in ekonomijo. Učinki demografske rasti ali upada so vidni (tudi) v gospodarstvu, a skrčiti pozitivne ali negativne učinke zgolj na gospodarstvo seveda ne gre. Obnavljanje prebivalstva je na primer tudi pogoj za obstoj naroda in njegove suverenosti, čeprav se verjetno v Sloveniji ne bo rodil noben otrok za to, da bi narod ne izumrl. Se pa »zaradi geografske lege Slovenije seveda ni bati, da bi Slovenija ostala neposeljena. Vprašanje je le, s kom« (Gosar 2001: 6).

Katere prebivalstvene skupine se odločajo za (naj)več otrok? Ekonomsko aktivne, kmetice ter manj izobražene, živeče na podeželju in v individualnih hišah, verne, poročene; pri tem noben dejavnik na rodnost pravzaprav ne vpliva sam. Teza o negativni povezanosti med zaposlitvijo in rodnostjo še vedno velja v Sloveniji. V generaciji 1952–1956 je končno potomstvo aktivnih predstavljalo 80 % končnega potomstva vzdrževanih. V starejših generacijah so bile razlike večje. Zaradi množične zaposlenosti žensk – stopnja zaposlenosti žensk je bila (in je še) v Sloveniji vedno visoka – je status aktivnosti bolj izrazit pokazatelj razlik v rodnosti kot sama ekonomska aktivnost oziroma ekonomska odvisnost ženske od drugih oseb. Najvišjo rodnost imajo kmetice in gospodinje, katerih končno potomstvo zadostuje za razširjeno obnavljanje generacij.

Zahtevnost dela, ki je določena s poklicem, ki ga ženska opravlja, pomembno vpliva na njeno rodno vedenje. Najnižjo rodnost imajo ženske iz tistih poklicnih skupin, ki opravljajo najzahtevnejša dela. Zmanjševanje razlik v rodnosti med posameznimi poklicnimi skupinami tudi glede na poklic povzročata dva nasprotna procesa, na eni strani zniževanje rodnosti, na drugi pa rahlo zviševanje. Kljub temu da se tudi kmeticam rodnost znižuje, je njihova poklicna skupina edina, katere končno potomstvo zadošča za razširjeno obnavljanje generacij. Delo žensk v gospodinjstvu, na kmetiji prav tako prispeva k družinskemu proračunu, vendar pa je delo lahko organizirano tako, da ne posega kritično niti na področje službe niti na področje varstva in vzgoje otrok. Kmetice tako (naj)lažje usklajujejo delo in starševstvo. Najnižjo rodnost imajo zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke.

Med zaposlenimi v isti dejavnosti so velike razlike glede izobrazbe, poklica, dohodka, socialnega sloja, tudi pogodb o zaposlitvi in delovnih pogojev. Zaradi tega na povezanost med rodno in ekonomsko aktivnostjo ter fleksibilnimi oblikami delovnega časa vplivajo (še) drugi dejavniki. Fleksibilizacija dela in zaposlitve gotovo vpliva na uspešnost pri usklajevanju dela in starševstva, a v negativno ali pozitivno smer, odvisno od vrste fleksibilne oblike zaposlovanja.

Z empirično analizo sem ugotavljala povezanost med delovnim časom, usklajevanjem delovnega in družinskega življenja ter številom otrok v dejavnosti gostinstva. Zaradi značilnosti (predvsem) delovnega časa je gostinstvo dejavnost, v kateri se težko usklajuje že samo partnerstvo in delo, kaj šele materinstvo (in očetovstvo) in delo. Usklajevanje dela in starševstva v gostinstvu je težka naloga in »zahteva« pomoč partnerjev, starih staršev, ostalega sorodstva, prijateljev pri varstvu (majhnih) otrok, ker zaradi delovnega časa samo vrtci ne ustrezajo njihovim potrebam. Poleg tega v gostinstvu prevladuje ženska delovna sila, kar delodajalcem otežuje, da bi materam omogočali primernejše delovne urnike (in kljub temu ob konicah imeli na razpolago dovolj delovne sile), pa tudi usklajevanje in pomoč med sodelavci je težje izvedljiva. Predvidevam lahko, da tudi le zavedanje za možnost koriščenja družini »prijaznih« fleksibilnih oblik dela v organizaciji, in obratno, da te možnosti ni, vpliva na rodno obnašanje žensk, ki (še) nimajo otrok, ali tistih, ki želijo še katerega.

Glede na končno potomstvo med delovno aktivnimi ženskami v dejavnosti gostinstva, ki je približno takšno, kot je slovensko povprečje za delovno aktivne ženske, ugotovim, da na odločitve za otroke torej vpliva mnogo (drugih) dejavnikov, ki so očitno pomembnejši od fleksibilnih oblik delovnega časa.

Med nastajanjem diplomskega dela sem prepoznala nekatere omejitve in pomanjkljivosti. Posamezna poglavja, predvsem v teoretičnem delu, so zelo obsežna in vredna obširnejše obravnave, kot jim jo namenjam. V teh poglavjih sem poskušala samo na čim bolj pregleden način izpostaviti najpomembnejše.

Empirično raziskovanje bi bilo smiselno nadgraditi v primerjavo vpliva zaposlitve na rodno v dveh različnih dejavnostih. Tako bi lahko z večjo zanesljivostjo odgovorila na vprašanje o razlikah v rodni vedenju glede na »prijazne« in »neprijazne« fleksibilne oblike dela, še posebej delovnega časa. Anketni vprašalnik vsebuje nekaj nerodnosti, zaradi katerih je bilo ali

oteženo analiziranje odgovorov ali se vprašanja ni dalo vključiti v analizo ali pa so bila vprašanja (očitno) nejasno postavljena. Bolje bi bilo, če bi vprašanja, ki sem jih kasneje uporabila za spremenljivko usklajevanje dela in družinskih obveznosti, postavila samo materam, spremenljivko pa poimenovala usklajevanje dela in starševstva. Čeprav sem se pred oblikovanjem vprašalnika pogovarjala z dvema oseba, odgovorno za kadrovske zadeve v gostinskem podjetju in natakario z dolgo delovno dobo, ter ju kasneje prosila za popravke že pripravljenega vprašalnika, predvidevam, da odgovori niso popolnoma pravilni.

Vzorčenje ni reprezentativno. Zaradi tega je posploševanje (iz vzorca na populacijo) vprašljivo. Omejitev predstavlja tudi (pre)majhno število anketirank. V kontingenčnih tridimenzionalnih tabelah so zato pogoste celice s (pre)majhnim številom odgovorov, še posebej pri anketirankah s tremi ali več otroki.

Odločitev za otroka je rezultat zapletenih individualnih odločitev ter spodbujevalnih in zaviralnih dejavnikov s strani družbe. Najpomembnejši dejavniki vpliva na rodno vedenje so: raven splošne socialne varnosti, vključujoč zaposlenost, varnost delovnih mest, sistem podpor in nadomestil, varnost bančnih in zavarovalniških vlog; ohranitev delovnih mest mladih mater, možnost krajšega delovnega časa, fleksibilnost delovnega časa in kraja dela; finančne stimulacije družinam in otrokom; stanovanjska vprašanja mladih (družin); življenjska raven; zdravstveno stanje; prelaganje rojstev v višje starosti; način življenja, predvsem izraba prostega časa; koliko otrok je moderno imeti; pozitivne vrednote življenja; vrednote starševstva in materinstva; partnerski odnosi, vključujoč delitev dela, kakovost in stabilnost zveze; medgeneracijski sporazum.

Za dvig rodnosti sta potrebna tako materialni dejavnik kot moralni s spremembami družbenih vrednot. Imeti otroka naj bi bilo poslanstvo vsake ženske. Res je, da so otroci naše bogastvo. Ampak smo brez njih zares toliko revnejši? Za nekatere je revščina danes v resnici povezana z veliko družino. Pri odločitvi za otroka se zato vedno več današnjih mladih opira na trdne ekonomske temelje in se odločijo za otroka šele takrat, ko je obračun stroškov in koristi pozitiven. Za sodobne Slovence ideal trdne družine niso več številni otroci, s katerimi se ni treba veliko ukvarjati. Današnji starši želijo otroku zagotoviti le najboljše in to tako v čustvenem kot v materialnem pogledu. Kvaliteta je prevladala nad kvantiteto in cilj novodobnih staršev je odgovorno starševstvo. Še pred tem pa je cilj novodobnih mladih

samouresničitev, zadovoljevanje osebnih želja, nato pa (morda) obveznosti, ki jih prinašajo otroci.

Vprašanja o možnostih vplivanja na rodno obnašanje prebivalstva so (večno) aktualna tema vseh geografskih področij (in politik) sveta. Več kot tri četrtine (79,3 %) anketirank v moji anketi (2007) meni, da je nizka rodnost problem v Sloveniji. »Celo laikom je jasno, da je odmiranje prebivalstva hud ekonomski problem. [...] vedno manj otrok (je) problem tudi zato, ker veselje in volja do življenja v družbi s tem eksponentialno kopnita. Manj ko bo otrok, več bo v družbi neprijaznih, zateženih, frustriranih, obupanih, sprijaznjenih, prestrašenih« (Crnkovič 2007). Rodnost prebivalstva se tiče tako posameznika kot družbe, problemi povezani z rodnostjo pa zaradi tega del današnje stvarnosti, ki nam narekuje bodočnost.

Kar 96,3 % anketirank meni, da k višji rodnosti lahko največ pripomore država. Kdo drug pa še lahko pripomore k večjemu številu otrok v Sloveniji? Anketiranke pravijo: »Pomagamo si lahko sami«. Če upoštevam nekaj najpogosteje omenjenih (pred)starševskih problemov, da sami ne moremo spremeniti bančnih pravil glede najemanja stanovanjskih kreditov, ne moremo zajezi zaposlovanja za določen čas, ne moremo zagotoviti ustreznega institucionaliziranega varstva otrok, ne moremo spremeniti subvencioniranja mladih družin, vse do še bolj (!) ekstremnih, ne moremo spremeniti zakonitosti tržnega gospodarstva, ne moremo spremeniti družbe, je odgovor presenetljiv. Torej, odločitev za otroka je vendar najprej odvisna od posameznika in ureditev življenja starševstvu primerno najprej naloga posameznika. Naloga države pa je, da z ukrepi, predvsem v socialni in družinski politiki, blaži neskladja med poklicnim in družinskim življenjem ter zagotavlja dolgoročno ekonomsko in socialno stabilnost.

VIRI IN LITERATURA

ČLANKI V REVIJAH IN ZBORNIKIH

1. Boh, Katja (1986): Ženska in preobrazba družine v industrijskih družbah. V Maca Jogan (ur.): *Ženske in diskriminacija*, 130–137. Ljubljana: Delavska enotnost.
2. Boh, Katja (1988): Poskus sociološke analize nizke rodnosti. *Družboslovne razprave* V (6), 23–32.
3. Boh, Katja (1999): (Ne)uspehi prebivalstvene politike. *Družboslovne razprave XV* (30–31), 134–144.
4. Cigale, Marija (1992): O ženskem delu. V Marija Cigale (ur.): *Ko odgrneš sedem tančic*, 37–46. Ljubljana: Društvo iniciativa.
5. Černič Istenič, Majda (1997): Razlogi za nizko rodnost, motivacije za starševstvo in stališča do spremenjenih vlog žensk. *Zdravstveno varstvo* 36 (1–2), 7–9.
6. Černič Istenič, Majda (1999): Moč in uveljavljenost norme odgovornega starševstva v Sloveniji. V Srna Mandič (ur.): *Kakovost življenja: stanja in spremembe*, 29–42. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
7. Černigoj Sadar, Nevenka (2000): Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu. *Družboslovne razprave XVI* (34–35), 31–52.
8. Černigoj Sadar, Nevenka in Petra Vladimirov (2004): Prispevek organizacij k vzpostavljanju (ne)uravnoveženega življenja. V Ivan Svetlik in Branko Ilič (ur.): *Razpoke v zgodbi o uspehu*, 259–281. Ljubljana: Založba Sophia.
9. Friedlander, Dov, Barbara S. Okun in Sharon Segal (1999): The demographic transition then and now: Processes, perspectives and analyses. *Journal of Family History* 24 (4), 493–533.
10. Gosar, Lojze (2001): Nas bo leta 2100 le še pol milijona? *Delo: Sobotna priloga* 43 (219), 6.
11. Hernja Masten, Marija (1998): Bogaboječa, možu pokorna, preudarna, pametna, izobražena, a nešolana ženska: O izobraževanju in vzgoji žensk od srednjega veka do Marije Terezije na Slovenskem. V Tjaša Jukič Mrgole (ur.): *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, 25–45. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.
12. Holt, Helle in Ivan Thaulow (1996): Developing Family Friendly Workplaces. V Nevenka Černigoj Sadar in Suzan Lewis (ur.): *Balancing Employment and Family Life: The Role of Employers*, 62–72. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, Institute of Social Sciences.

13. Hrženjak, Majda (2007): Reproduktivno delo kot »nedelo«. V Mateja Sedmak in Zorana Medarič (ur.): *Med javnim in zasebnim: ženske na trgu dela*, 235–263. Koper: Založba Annales.
14. Ignjatović, Miroljub in Anton Kramberger (2000): Fleksibilizacija slovenskega trga dela. V Boris Tkačik (ur.): *Statistična omrežna sodelovanja za večjo evropsko usklajenost in kakovostno sodelovanje*, 446–459. Ljubljana: Statistični urad RS, Statistično društvo Slovenije.
15. Ignjatović, Miroljub (2002): Trg delovne sile v Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja. V Ivan Svetlik, Jože Glazer, Alenka Kajzer in Martina Trbanc: *Politika zaposlovanja*, 12–31. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
16. Jogan, Maca (1998a): »Ne delajmo pač žensk vsegavednih!«. V Tjaša Jukič Mrgole (ur.): *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, 133–144. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.
17. Jogan, Maca (1998b): Akademska kariera in spolna (ne)enakost. *Teorija in praksa* 35 (6), 989–1014.
18. Jogan, Maca (2000): Postsocializem in androcentrizem. *Družboslovne razprave* XVI (34–35), 9–30.
19. Kanjuo Mrčela, Aleksandra (1992): Ali so »družinske kraljice« lahko tudi »šefice«? V Marija Cigale (ur.): *Ko odgrneš sedem tančic*, 77–87. Ljubljana: Društvo Iniciativa.
20. Kanjuo Mrčela, Aleksandra (2000): Spolna konstrukcija menedžerskih vlog: stekleni organizacijski stropovi v devetdesetih. *Družboslovne razprave* XVI (34–35), 53–78.
21. Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Miroljub Ignjatović (2004): Neprijazna fleksibilizacija dela in zaposlovanja – potreba po oblikovanju varne fleksibilnosti. V Ivan Svetlik in Branko Ilič (ur.): *Razpoke v zgodbi o uspehu*, 230–259. Ljubljana: Založba Sophia.
22. Kanjuo Mrčela, Aleksandra (2005): Zaposlovanje in delo žensk v Sloveniji in Evropski uniji. V Bogomil Ferfila (ur.): *Travelling with Europe: Slovenia in European Union*, 710–733. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
23. Kozmik, Vera (1998): »Še diskriminirane?« V Tjaša Jukič Mrgole (ur.): *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, 145–172. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.
24. Kramberger, Anton (1999): Pomenska struktura izraza poklic do 2. svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 53, 2 (115), 147–166.
25. Lesthaeghe, Ron in Paul Willems (1999): Is Low Fertility a Temporary Phenomenon in the European Union? *Population and Development Review* 25 (2), 211–228.
26. Marn, Urša (2008): Intervju: Milivoja Šircelj, demografinja. *Mladina* 3, 39–42.

27. Milharčič Hladnik, Mirjam (1995): Si duo faciunt idem, no nest idem: Vpliv spolne delitve dela na konstituiranje moderne družine. V Tanja Rener (ur.): *Družine: različne – enakopravne*, 24–43. Ljubljana: Vitrum.
28. Miller Torr, Berna in Susan Short (2004): Second Births and the Second Shift: A Research Note on Gender Equality and Fertility. *Population and Development Review* 30 (1), 109–130.
29. Mrgole Jukič, Tjaša (1998): V šolo grem, pa pika! Izobraževanje deklet v prvi polovici XX. stoletja. V Tjaša Jukič Mrgole (ur.): *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes*, 101–132. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj.
30. Musek, Janez (1995): Ženske in moški: Preobrazba spolnih vlog. *Zbornik študij. Ženske in oborožene sile* 2 (1), 27–37.
31. Pascall, Gillian (1994): Women in Profesional Careers: Social Policy development. V Julia Evetts (ur.): *Women and Career: Themes and Issues in Advanced Industrial Societies*. London, New York: Longman.
32. Pinterič, Lucija, Majda Črnič Istenič in Jernej Vrtačnik (2006): Kmečka družina na prehodu od tradicionalnosti k post-modernosti. *Acta agriculturae Slovenica* 88 (2), 101–116.
33. Rener, Tanja, Mateja Sedmak in Alenka Švab (2006): Uvod v raziskovanje družin in družinskega življenja v Sloveniji. V Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek (ur.): *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, 27–62. Koper: Založba Annales.
34. Snyder McCarthy, Nancy (1994): Career Women and Motherhood. V Carol Wolfe Konek (ur.): *Women and Careers: Issues and Challenges*, 153–172. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
35. Stamejčič, Damjana (2008): Gostinski delavci: preslabo plačani in nespoštovani. *Delo* 50 (81), 19.
36. Svetlik, Ivan (1994): Fleksibilne oblike dela in zaposlitve v Sloveniji. V Sonja Pirher in Ivan Svetlik (ur.): *Zaposlovanje: približevanje Evropi*, 123–138. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
37. Šadl, Zdenka (2002): We're out to make you smile. Emocionalno delo v storitvenih organizacijah. *Teorija in praksa* 39 (1), 49–80.
38. Šadl, Zdenka (2007): Delo na tujem domu. Specifične ranljivosti zaposlovanja v zasebnih gospodinjstvih. V Mateja Sedmak in Zorana Medarič (ur.): *Med javnim in zasebnim: ženske na trgu dela*, 265–285. Koper: Založba Annales.

39. Šuligoj, Metod (2006): Delovni pogoji v gostinski dejavnosti. Razprava. *Organizacija: Revija za management, informatiko in kadre* 39 (2), 146–153.
40. Švab, Alenka (2003): Skrb med delom in družino: Koncept usklajevanja dela in družinskih obveznosti v družinski politiki. *Teorija in praksa* 40 (6), 1112–1126.
41. Švab, Alenka (2006): Družinske spremembe. V Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek (ur.): *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, 63–87. Koper: Založba Annales.
42. Žnidaršič Žagar, Sabina (2007): Historična perspektiva – aktualni položaj žensk na trgu dela v Republiki Sloveniji. V Mateja Sedmak in Zorana Medarič (ur.): *Med javnim in zasebnim: ženske na trgu dela*, 11–41. Koper: Založba Annales.

SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

1. Andorka, Rudolf (1978): *Determinants of Fertility in Advanced Societies*. London: Methuen.
2. Bregar, Lea in Mara Bešter (1996): *Ekonomska statistika*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
3. Breznik, Dušan (1988): *Demografija – analiza, metode i modeli*. Beograd: Naučna knjiga.
4. Cukut, Sanja (2005): *Rodnost in samomorilnost v Sloveniji od leta 1971 do 2001*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
5. Cvetko, Roman (2002): *Razvijanje delovne kariere*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
6. Črnič Istenič, Majda (1994): *Rodnost v Sloveniji*. Ljubljana: Zbirka Forum 6/94. Znanstveno in publicistično središče.
7. Černigoj Sadar, Nevenka (1989): *Demografski in osebni dejavniki ter vzorci aktivnosti v zunajdelovnem času*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
8. Domijan, Tanja (2000): *Standardna klasifikacija poklicev*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
9. Fele, Mirjam (2002): *Družini prijazne alternativne oblike dela*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
10. Ferligoj, Anuška, Tanja Rener in Mirjana Ule (1990): *Ženska, zasebno, politično ali »ne vem, sem neodločena«*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

11. Gilbert, Lucia Albino (1993): *Two Careers/One Family: the Promise of Gender Equality*. Newbury Park, London, New Delhi: Longman.
12. Goody, Jack (2003): *Evropska družina: Zgodovinskoantropološki esej*. Ljubljana: Zbirka/*cf.
13. Hakim, Catherine (1998): *Social Change and Innovation in the Labour Market*. Oxford: Oxford University Press.
14. Hughes, Gordon in Ross Fergusson (2004): *Ordering Lives: Family, Work and Welfare*. Second edition. London, New York: Routledge in association with The Open University.
15. Ignjatović, Miroljub (2002): *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
16. Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, New Jersey: Princeton university press.
17. Ivančič, Angelca (1999): *Izobraževanje in priložnosti na trgu dela*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
18. Josipovič, Damir (2004): *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
19. Kanjuo Mrčela, Aleksandra (1996): *Ženske v menedžmentu*. Ljubljana: Enotnost.
20. Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Nevenka Černigoj Sadar, Nada Stropnik in Barbara Žaucer Šefman (2007): *Delo in družina - s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
21. Knowles, Tim (1998): *Hospitality management: an introduction*. London: Longman.
22. Kozmik, Vera in Vijolica Neubauer, ur. (1995): *Skladnost družinskega in poklicnega življenja. Slovenija pred Pekingom*. Zvezek 3. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
23. Kramberger, Anton (1998): *Poklicni trgi delovne sile*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
24. Kropivnik, Samo in Tina Kogovšek (2002): *Analize podatkov z SPSS-om. Predavanja in vaje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
25. Linehan, Margaret (2001): *Uspešne ženske: managerke velikih mednarodnih podjetij*. Ljubljana: GV Založba.
26. Malačič, Janez (2006): *Demografija – teorija, analize, metode in modeli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

27. Malthus, Thomas Robert (1798/1992): *An Essey on the Priciple of Population*. Cambridge, New York, Oakleigh: Cambridge University Press.
28. Oakley, Ann (2000): *Gospodinja*. Ljubljana: Založba/*cf.
29. Phillips, Angele (1998): *Zdrava, privlačna, uspešna: praktični nasveti za vsako žensko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
30. Rees, Teresa (1992): *Women and the Labour Market*. London, New York: Routledge.
31. Rener, Tanja, Vika Potočnik in Vera Kozmik (1995): *Družine: različne-enakopravne*. Zbornik. Ljubljana: Vitrum.
32. Rener, Tanja, Alenka Švab, Živa Humer in Tjaša Žakelj (2006): *Analiza očetovstva ter predlogi za izboljšave družinske politike na področju usklajevanja dela in družine*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
33. *Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v RS*. Uradni list RS 40/1993, 17. julij 1993.
34. Sicherl, Pavle (2003): *Fleksibilnost dela: Primerjalna analiza*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
35. Sieder, Reinhart (1998): *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis.
36. Svetlik, Ivan in Branko Ilič, ur. (2004): *Razpoke v zgodbi o uspehu*. Ljubljana: Založba Sophia.
37. Šircelj, Milivoja (1991): *Determinante rodnosti v Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
38. Šircelj, Milivoja (2006): *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
39. Švab, Alenka (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
40. Ule Nastran, Mirjana in Metka Kuhar (2003): *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
41. Vladimirov Petra (2004): *Usklajevanje plačanega dela in družinskega življenja: stališča o spolnih vlogah in delitev dela v družini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
42. Zavrl, Nataša (1999): *Očetovanje in otroštvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
43. Žnidaršič, Sabina Ž. (2000): *Ora et labora – in molči ženska!: Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910*. Ljubljana: Založba/*cf.

INTERNETNI VIRI

1. Billari, Francesco (2005): Europe and its Fertility: From Low to Lowest Low. *National Institute Economic Review* 194 (1), 56–73. Dostopno na <http://ner.sagepub.com/cgi/content/abstract/194/1/56> (25. februar 2007).
2. Crnkovič, Marko (2007): Zmerjanje s fašisti. *Jana* XXXV (6). Dostopno na <http://crnkovic.blog.siol.net/2007/02/15/zmerjanje-s-fasisti/> (10. avgust 2008).
3. Hoem, Jan M., Gerda Neyer in Gunnar Andersson (2006): *Educational attainment and ultimate fertility among Swedish women born in 1955–59*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Dostopno na <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-004.pdf> (7. avgust 2008).
4. Hussmanns, Ralf (2005): »One-euro jobs« and ILO definition of employment. Geneva: Bureau of Labour Statistics, International Labour Office. Dostopno na <http://www.fbw.hs-bremen.de/pschmidt/Material/ilo-definition-1-euro-jobs.pdf> (29. februar 2008).
5. Internet 1: Zavod Ekvilib (2008): *Certifikat družini prijazno podjetje*. Dostopno na <http://www.certifikatdpp.si/o-certifikatu> (22. februar 2008).
6. Internet 2: *Resolution concerning statistics of the economically active population, employment, unemployment and underemployment*. Mednarodna organizacija dela, 1. oktober 1982. Dostopno na <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/res/ecacpop.pdf> (28. februar 2008).
7. Internet 3: Wikipedija (2008): *Statistične regije Slovenije*. Dostopno na http://sl.wikipedia.org/wiki/Statisti%C4%8Dne_regije_Slovenije (26. marec 2008).
8. Internet 4: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije (2005): *Seznam deficitarnih poklicev v letu 2004 po nazivih poklicne in strokovne izobrazbe*. Dostopno na <http://www.mdds.gov.si/index.php?id=6934> (26. marec 2008).
9. Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Nevenka Černigoj Sadar (2004): *Starši med delom in družino*. Zaključno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno na http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/ocetovstvo_raz_por_starsevstvo.pdf (23. avgust 2007).
10. Lappegård, Trude (2002): *Education attainment and fertility pattern among Norwegian women*. Oslo: Statistics Norway, Department of Social Statistics.

- Dostopno na http://www.ssb.no/emner/02/02/10/doc_200218/doc_200218.pdf (7. avgust 2008).
11. Ložar, Breda (2008): *Predšolska vzgoja in izobraževanje v vrtcih, Slovenija, šolsko leto 2007/2008*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1579 (4. maj 2008).
 12. Milohnič, Aldo (2007): *Fleksibiliziraj se ali crkni!* Ljubljana: Index prohibitorum. Dostopno na <http://www.indexprohibitorum.si/vox-commentarii/fleksibiliziraj-se-ali-crkni> (25. februar 2008).
 13. Notestein, Frank Wallace (1936): Class Differences in Fertility. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 188 (1), 26–36. Dostopno na <http://ann.sagepub.com/cgi/reprint/188/1/26> (23. februar 2007).
 14. Rener, Tanja, Alenka Švab, Tjaša Žakelj in Živa Humer (2005): *Perspektive novega očetovstva v Sloveniji: vpliv mehanizma očetovskega dopusta na aktivno očetovanje*. Zaključno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno na <http://www.european-fatherhood.com/UserFiles/File/Raziskovalno%20porocilo-o%C4%8Detovstvo.pdf> (23. februar 2008).
 15. *Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (2005-2013)*, Uradni list RS 100/2005, 10. november 2005. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2005100&stevilka=4350> (23. februar 2008).
 16. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (24. februar 2008).
 17. *Standardna klasifikacija dejavnosti*. Uradni list RS 2/2002, 11. januar 2002. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=20022&stevilka=38> (1. marec 2008).
 18. Statistični urad Republike Slovenije (2002a): *Statistični letopis*. Dostopno na http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=2002&jezik=si (30. junij 2008).
 19. Statistični urad Republike Slovenije (2002b): *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj*. Dostopno na <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm> (29. februar 2008).
 20. Statistični urad Republike Slovenije (2007): *Statistični letopis*. Dostopno na http://www.stat.si/letopis/index_letopis.asp (29. februar 2008).
 21. Taniguchi, Hiromi (1999): The Timing of Childbearing and Women's Wages. *Journal of Marriage and the Family* 61, 1008–1019. Dostopno na <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni->

- lj.si/ehost/pdf?vid=8&hid=115&sid=2367ebaa-3e8d-4941-972d-30ca0bbff5c2%40sessionmgr108 (17. junij 2008).
22. Thompson, A. Cynthia, Jeanine Andreassi in David Prottas (2003): *Work-family Culture and Climate*. New York: Baruch College. Dostopno na <http://www.popcenter.umd.edu/conferences/nichd/papers/thompson.pdf> (22. februar 2008).
23. *Uredba o standardni klasifikaciji teritorialnih enot*. Uradni list RS 28/2000, 30. marec 2000. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200028&stevilka=1268> (26. marec 2008).
24. Van Loo, Franec M. in Richard P. Bagozzi (1984): Labor Force Participation and Fertility: A Social Analysis of Their Antecedents and Simultaneity. *Human Relations* 37 (11), 941–967. Dostopno na <http://hum.sagepub.com/cgi/content/abstract/37/11/941> (25. junij 2008).
25. *Zakon o delovnih razmerjih*. Uradni list RS 42/2002, 24. april 2002. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200242&dhid=41932> (23. februar 2008).
26. *Zakon o gostinstvu*. Uradni list RS 93/2007, 12. oktober 2007. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200793&stevilka=4602> (26. marec 2008).
27. *Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih*. Uradni list RS 110/2006, 26. oktober 2006. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=2006110&dhid=85336> (23. februar 2008).
28. Žnidaršič, Tina (2008): *Živorojeni otroci, Slovenija, 2007*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na http://209.85.135.104/search?q=cache:izJ98-1QVc8J:www.stat.si/novica_prikazi.aspx%3Fid%3D1718+%C5%BEivorojeni+otroci,+slovenija,+2007+surs&hl=sl&ct=clnk&cd=1&gl=si (6. avgust 2008).

PRILOGA A: ANKETNI VPRAŠALNIK

Spoštovani,

na Fakulteti za družbene vede zaključujem študij sociologije, kadrovske menedžerske smer, in pripravljam diplomsko delo z naslovom **Rodnost in ekonomska aktivnost žensk**. Z empirično analizo bi rada preverila zastavljeno hipotezo o **vplivu zaposlitve v gostinstvu na rodnost**.

Prosim vas, da si vzamete nekaj minut časa in odgovorite na vprašanja v anketi. Anketa je **anonimna**. V primeru, da med ponujenimi odgovori na vprašanja ne najdete primerne za vas, ga prosim dopišite. Če imate kakšno vprašanje, me pokličite na telefonsko številko 041-352-279.

1. Starost: _____ let

2. Zakonski stan:

- a) samska
- b) poročena
- c) zunajzakonska partnerska skupnost
- d) razvezana
- e) vdova
- f) drugo: _____

3. Označite najvišjo stopnjo izobrazbe za vas in za vašega partnerja (v primeru, da ste v partnerski zvezi):

	vi sami	vaš partner
Nedokončana osnovna šola		
Osnovna šola		
Dvo- ali triletna poklicna šola		
Srednja šola (strokovna šola ali gimnazija)		
Višja šola, visoka šola		
Univerzitetna izobrazba, magisterij, doktorat		

4. Področje/stroka vaše izobrazbe: _____

5. Sedanje delovno mesto: _____

6. Označite obliko zaposlitve.

Redno za nedoločen čas	
Redno za določen čas	
Redna zaposlitev s krajšim delovnim časom za nedoločen čas	
Redna zaposlitev s krajšim delovnim časom za določen čas	
Honorarno delo	
Drugo (kaj?)	

7. Kako dolgo že delate v gostinstvu?

- a) manj kot 3 leta
- b) med 3 in 6 let
- c) med 7 in 10 let
- d) med 11 in 14 let
- e) več kot 15 let (Koliko? _____ let)

8. Ali ste ob izbiri poklica razmišljali o značilnostih poklica (nadurno delo, izmensko delo, delo ob vikendih, praznikih, pozno nočno delo ...)? Obkrožite. DA NE

9. Zanima me vaš delovni čas v službi. Kolikokrat ste v zadnjem delovnem tednu prišli na delo ob različnem času? Obkrožite. 0 1 2 3 4 5 6 7

10. Koliko dni ste bili zadnji teden v službi več kot 8 ur? Obkrožite. 0 1 2 3 4 5 6 7

11. Zaposlitveni status soproga/partnerja (v primeru, da ste v partnerski zvezi):
- | | |
|------------------------------|-----------------------|
| a) zaposlen v gospodarstvu | e) upokojenec |
| b) zaposlen v negospodarstvu | f) brezposeln |
| c) samozaposlen | g) drugo (kaj?) _____ |
| d) kmet | |
12. Soprogov/partnerjev poklic (v primeru, da ste v partnerski zvezi): _____
13. Prosim vas, da vaše življenje primerjate z življenjem večine ljudi v okolju, v katerem živite (vašem kraju/občini). Ali bi rekli, da živite ...
- veliko bolje
 - bolje
 - slabše
 - veliko slabše
14. Ali bi dejali, da je vaš dohodek v primerjavi s slovenskim povprečnim dohodkom, ki znaša neto 822 € (196.984 sit), ...
- mного manjši
 - malo manjši
 - približno enak
 - malo višji
 - mного višji
 - ne vem, ne želim odgovoriti
15. Zanima me časovna oddaljenost kraja bivanja od kraja dela. Koliko časa ponavadi porabite (s prevozom, ki ga najpogosteje uporabljate) za pot v eno smer?
- manj kot 10 minut
 - od 10 do 20 minut
 - od 20 do 30 minut
 - od 30 do 40 minut
 - več kot 40 minut
16. Ali vas dostopnost/oddaljenost med krajem bivanja in krajem dela ovira (oziroma bi vas ovirala, če bi imeli otroke) pri skrbi za otroke? Obkrožite. DA NE
17. Ali imate možnost javnega prevoza v in iz kraja zaposlitve, ki ustreza vašemu delovnemu času? Obkrožite. DA NE
18. Število otrok: a) brez
b) eden
c) dva
d) tri
e) štiri ali več
19. Če imate otroke, napišite vašo starost ob rojstvu prvega otroka: _____ let
... drugega otroka: _____ let
... tretjega otroka: _____ let
... četrtega otroka: _____ let
20. Koliko otrok ste želeli, preden ste postali starš? Obkrožite. 0 1 2 3 4 5 ali več
21. Koliko otrok si želite sedaj? Obkrožite. 0 1 2 3 4 5 ali več
22. Ali načrtujete (še) kakšnega? Če da, koliko?
- da: _____
 - ne

23. Ali ste dosedanje število otrok načrtovali? Obkrožite. DA NE DELOMA

24. Kaj bi vplivalo na to, da bi se odločili **za** otroka oziroma **za več** otrok? Koliko držijo naslednji odgovori? Označite s številkami od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni sploh ni pomembno, 5 pa zelo je pomembno.

	1 – sploh ni pomembno	2	3	4	5 – zelo je pomembno
Manj stresna in zahtevna služba					
Fiksno določen delovni čas (lahko tudi izmensko)					
Delo, kjer ni nadur (40-urni delovni teden)					
Dela prosti vikendi in prazniki					
Enoizmensko delo					
Višji dohodki					
Urejeno stanovanjsko vprašanje					

25. V kolikšni meri vaše vrednote (na primer verske, osebne želje, tradicija) in vrednote soproga/partnerja vplivajo na vaše odločitve glede števila otrok?

- a) zelo vplivajo
- b) vplivajo
- c) ne vplivajo
- d) sploh ne vplivajo

26. Ocenite, v kolikšni meri po vašem mnenju uspete opraviti naslednje dejavnosti.

	V celoti uspem	Le deloma opravi	Ne uspem opraviti
Poklicno delo			
Dodatno usposabljanje in izobraževanje			
Gospodinjsko delo			
Starševske obveznosti			
Preživljanje prostega časa s svojo družino			
Prosti čas za sebe			

27. Ali stanujete v bližini vaših ali soprogovih/partnerjevih staršev?

- a) ne
- b) da; v bližini vaših staršev
- c) da; v bližini soprogovih/partnerjevih staršev

Na vprašanja 28., 29., 30. in 31. naj odgovarjajo samo matere.

28. Kje so bili / kje so vaši otroci v **rednem varstvu** do vstopa v osnovnošolsko izobraževanje? Označite za vsakega otroka posebej, možnih je tudi več odgovorov oziroma oblik rednega varstva za posameznega otroka

	1. otrok	2. otrok	3. otrok	4. otrok
Javni vrtec, otroške jasli				
Zasebni vrtec (ki ga organizira cerkev, waldorfski ...)				
Anketiranka osebno				
Drugi starš, partner				
Stari starši				
Kak drug sorodnik, sorodnica				
Plačana varuška				
Sosed, soseda				
Starejši brat, sestra				
Drugo (vpišite): _____				

28.a) Če kateri od vaših otrok ni obiskoval vrtca, napišite, zakaj.

29. Zanima me, kako pogosto so imeli/ imajo otroke v varstvu **stari starši ali sorodniki** izven časa rednega varstva (potem ko pride iz rednega varstva oziroma popoldne).

- a) vsak dan
- b) skoraj vsak dan
- c) večkrat na teden
- d) enkrat na teden
- e) večkrat mesečno
- f) enkrat mesečno
- g) redkeje
- h) nikoli

30. Menite, da vam soprog/partner dovolj pomaga pri negi in vzgoji otrok?

- a) da
- b) ne

31. Pri katerih opravilih vas najbolj razbremenijo?

32. Kaj vam pomenita otrok in starševstvo?

- a) otroci so izguba svobode
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- b) otroke imamo zato, da ne bi bili osamljeni
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- c) otroci terjajo veliko časa in denarja
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- d) ni srečnega zakona (zunajzakonske partnerske skupnosti) brez otrok
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- e) prijetno je opazovati, kako se otroci razvijajo, rastejo
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- f) česar jaz nisem uspela doseči, bi želela, da bi moji otroci
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- g) moški, ki ni oče, ne more biti dober mož
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- h) ženska, ki ni mati, ne more biti dobra žena
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam
- i) nadaljevanje rodu / nadaljevanje priimka
popolnoma se strinjam se strinjam se ne strinjam sploh se ne strinjam

33. Ali je po vašem mnenju nizka rodnost v Sloveniji problem? Obkrožite. DA NE

34. Kdo lahko po vašem mnenju najbolj pripomore k večjemu številu otrok? Označite.

	DA	NE
Država		
Cerkev		
Kdo drug (kdo?)		

35. Katere ukrepe bi vi predlagali?

*Za sodelovanje se vam najlepše zahvaljujem.
Anamarija Štorman*

PRILOGA B: RODNOST PO REDU ROJSTEV IN PODROČJIH DEJAVNOSTI

Tabela B: Deleži žensk glede na število živorojenih otrok po področjih ekonomske dejavnosti, Slovenija, popis 2002

Dejavnost	Generacije														
	1947–1951					1952–1956					1957–1961				
	Brez otrok	1 otrok	2 otroka	3 otroci	4 otroci ali več	Brez otrok	1 otrok	2 otroka	3 otroci	4 otroci ali več	Brez otrok	1 otrok	2 otroka	3 otroci	4 otroci ali več
A	4,68	9,64	41,51	28,06	16,11	4,93	10,46	46,41	26,08	12,11	4,71	12,06	47,38	24,45	11,41
B						14,29*	25,71*	51,43*	8,57*	/					
C	z	26,67	60,00	z	/	6,59	28,57	54,95	9,89	/	6,93	32,67	49,50	10,89	/
D	5,83	18,59	57,36	14,51	3,70	5,48	19,20	58,47	13,79	3,05	5,31	20,44	58,64	13,11	2,50
E	z	23,51	56,43	10,34	z	7,10	26,30	55,53	8,98	2,09	8,87	25,50	56,10	8,20	1,33
F	7,10	22,09	54,64	13,21	2,96	5,68	24,01	58,31	9,75	2,25	5,64	25,68	54,07	12,11	2,51
G	6,38	21,70	59,47	9,79	2,65	5,43	23,16	59,64	10,12	1,65	5,56	23,02	59,06	10,40	1,96
H	6,50	23,50	55,22	11,54	3,25	6,23	20,67	57,66	12,27	3,17	6,49	22,40	57,22	11,94	1,95
I	9,14	25,52	55,31	8,84	1,19	7,25	26,42	56,74	8,03	1,56	7,30	26,95	55,23	8,91	1,61
J	7,62	25,23	55,76	9,80	1,59	7,50	24,64	58,67	7,62	1,57	7,03	27,20	55,48	9,05	1,23
K	7,88	22,46	55,52	10,73	3,42	7,77	24,14	53,88	11,44	2,76	8,04	25,45	53,09	10,66	2,77
L	8,90	24,38	56,41	8,82	1,50	7,37	26,57	55,82	8,71	1,54	9,46	25,42	55,11	8,45	1,55
M	7,33	19,78	57,26	12,91	2,72	6,10	21,78	57,47	11,74	2,91	6,12	21,64	56,97	12,47	2,80
N	7,73	21,23	56,02	12,36	2,66	6,40	21,88	57,89	10,92	2,93	6,99	20,86	56,72	12,59	2,84
O	11,88	25,41	50,76	9,94	2,00	9,88	27,01	52,20	8,89	2,02	11,07	26,97	50,39	9,74	1,82

A - Kmetijstvo, lov gozdarstvo

B - Ribištvo in ribiške storitve

C - Rudarstvo

D - Predelovalne dejavnosti

E - Oskrba z električno energijo, plinom in vodo

F - Gradbeništvo

G - Trgovina, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe

H - Gostinstvo

I - Promet, skladiščenje in zveze

J - Finančno posredništvo

K - Poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve

L - Dejavnost javne uprave in obrambe, obvezno socialno zavarovanje

M - Izobraževanje

N - Zdravstveno in socialno varstvo

O - Druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti

* velja za generacije 1932–1971

z – zakrit podatek

Vir: SURS, 2002b; lastni izračuni.

PRILOGA C: DODATNE TABELE ANKETE

Tabela C.1: Stopnje značilnosti (Sig.) za nekatere povezanosti med spremenljivkami, lastna anketa, 2007

Spremenljivke				Stopnja značilnosti
Število živorojenih otrok	Pomoč materam pri varstvu negi in vzgoji otrok			0,723
Število živorojenih otrok	Usklajevanje dela in družinskih obveznosti	Starost	30–40	0,008
			41–55	0,194
Število živorojenih otrok	Delovni čas			0,488
Število živorojenih otrok	Ekonomski status družine	Starost	30–40	0,009
			41–55	0,461
Število živorojenih otrok	Idealno število otrok	Starost	30–40	0,048
			41–55	0,001
Število živorojenih otrok	Normativni pomen otroka			0,789
Starost				0,363
Število živorojenih otrok	Čustveni pomen otroka			0,196
Starost				0,017
Število živorojenih otrok	Instrumentalni pomen otroka			0,063
Starost				0,726
Število živorojenih otrok	Otrok je strošek/breme			0,829
Starost				0,666
Pomoč starih staršev pri varstvu, negi in vzgoji otrok	Prostorska oddaljenost kraja bivanja			0,004
Delovni čas	Usklajevanje dela in družinskih obveznosti			0,055
Pomoč partnerja in starih staršev pri varstvu, negi in vzgoji otrok	Usklajevanje dela in družinskih obveznosti			0,272
Delovni čas brez zaposlenih za dopolnilna dela	Število živorojenih otrok			0,217
Nadurno delo v zadnjem tednu	Pomembnost nadurnega dela			0,361
Nefiksni delovni čas v zadnjem tednu	Pomembnost nefiksno določenega delovnega časa			0,558
Premislek o značilnostih delovnega časa	Pomembnost delovnega časa			0,920
Oddaljenost kraja bivanja od kraja dela	Ovira pri skrbi za otroke			0,000
Število živorojenih otrok	Idealno število otrok	Načrtovanje števila otrok		0,000
Starost	Vrednote			0,318

Tabela C.2: Kaj bi vplivalo na to, da bi se odločili za otroka oziroma za več otrok? lastna anketa, 2007

	Srednja vrednost*	Standardni odklon
Manj stresna in zahtevna služba	3,41	1,26
Fiksno določen delovni čas (lahko tudi izmensko)	3,80	1,11
Delo, kjer ni nadur (40-urni delovni teden)	3,73	1,25
Dela prosti vikendi in prazniki	4,45	0,99
Enoizmensko delo	3,47	1,30
Višji dohodki	4,44	0,94
Urejeno stanovanjsko vprašanje	4,26	1,52

* Postavljena lestvica: 1 je *sploh ni pomembno*, 5 je *zelo je pomembno*.